

**KODUSE
KASVATUSE
KÜSIMUSI**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

3917

V-30169

II-1419

KODUSE KASVATUSE KÜSIMUSI

*Kogumik artikleid
laste kasvatamisest kodus*

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

EESSÕNA

Noore põlvkonna kasvatamine on esmajoones nõukogude kooli ja perekonna ülesandeks. Kui õpetajad saavad selleks vastava ettevalmistuse ja peale selle pidevalt hoolitsetakse nende enesetäiendamise eest, siis lastevanematel on suhteliselt vähe võimalusi omandada teadmisi laste kasvatamisest. Käesolev kogumik püüab olla abiks vanematele koduse kasvatuse küsimuste lahendamisel. Kuivõrd koduse kasvatuse probleemid on seotud kooliga, peaksid need huvi pakkuma ka õpetajatele.

Kommunistliku kasvatuse eesmärgiks on igakülgset arenenud inimese kasvatamine. Sellele vastavalt on välja kujunenud nõukogude pedagoogikas kommunistliku kasvatuse koostisosad — kehaline, vaimne, polütehniline, kõlbeline ja esteetiline kasvatus. On arusaadav, et käesolevas kogumikus ei olnud võimalik ligilähedaltki puudutada kõiki igakülgset arenenud inimese kasvatamise küsimusi, vaid ainult mõningaid. Mitmed väga tähtsad ja aktuaalsed küsimused (töökasvatus, ateistlik kasvatus jt.) ei leia käesolevas kogumikus otsesest käsitlemist eriartikleis mitte sellepärast, et autorid neid vajalikuks ei pea, vaid sellepärast, et kõike ei suudetud korraga haarata.

Kogumikku paigutatud artiklites on püütud esitada üldarusaadavalt pedagoogilisi põhitõdesid, selgitades neid rohkem näidete kui teoreetilise arutluse kaudu. Kogumikus valgustavad autorid eri küsimusi, kuid kõiki töid kannab ühine kindel veendumus, et peamine igakülgset arenenud inimese kasvatamisel on laste elu ja tegevuse organiseerimine õigete kasvatuslike põhimõtete kohaselt.

Saates käesoleva kogumiku lugejate kätte loodavad autorid, et selle lugemisel tekkivad mõtted kas või minimaalseltki abistavad lastevanemaid ja kasvatajaid.

Autorite kollektiiv

POSITIIVSE MÕJUTAMISE PEDAGOOGIKA

E. KOEMETS

Ühes perekonnas kasvavad kaks poega — kaksikud Rein ja Valev. Rein õpib koolis hästi, tunnistusel on tal enamik hindeid viied, mõned ka neljad. Isa ja ema, mõlemad tublid tööinimesed, on uhked Reinu üle ja kiidavad teda. Nad oleksid tõesti õnnelikud, kui Valev... oh, kui tema pisutki püüaks õppida ja vähendaks ulakuste tegemist! Muidugi, Reinu tasemele ta kunagi ei jõuaks, kuna vanemate ja mõnede õpetajategi arvates on Valev saamatu, tundub olevat «tuima peaga». Kuid igasuguste vallatuste väljamõtlemises on Valev täielik meister. Mis aasta edasi, seda ohtlikumaks muutuvad Valevi teod: torgib nõõpnõelaga vahetunnil kaasõpilasi, ajab tunnis mõmisevat joru jne. «Vastavalt tegudele» koheldakse Valevit kodus ja koolis karmilt ning hukkamõistvalt. Teda ei sallita, vaevalt talutakse. Valev peab tundma, et laiska ja jõhkra keegi ei salli, arvavad vanemad.

Me näeme siin ühes perekonnas kahesugust kasvatust ja kahesugust tulemust. Vanemad ise väidavad, nende erinev suhtumine olevat tingitud sellest, et poisid on nii erinevad, et Reinu tuleb aina kiita, Valevit aga noomida ja laita. Jutuajamisel vanematega selgus neile endilegi, et Valev ei ole kõigist noomitustest ja mõnitamistest hoolimata paremaks muutunud, vaid aina halvemaks. Teiselt poolt aga Rein, kelle üleastumisigi võetakse kui kogemata juhtunud eksimusi ja kergelt andestatakse, ei muutu sellest halvemaks, vaid aina hoolsamaks ja korralikumaks. Siiski ei jää tähelepanelikule vaatlejale märkamata, et Rein on pisut salakaval ja egoistlik, ta tunneb kahjurõõmu, kui Valevit näägutatakse. Nii näiteks ei öelnud Rein Valevile, kes oli haiguse tõttu koolist puudunud, mis oli õppida

antud, kuigi ta seda teadis. Ja jälle sai Rein viie, Valev kahe.

Näib, et ei Reinu ega Valevi kasvatus pole õige olnud. Esitasime vanematele küsimuse: kas vanemate ja õpetajate erinev suhtumine kaksikuisse polegi mitte Reinu ja Valevi erinevuste põhjuseks, mitte aga, nagu tundub vanematele, laste sünnipäraste erinevuste tagajärg? Kas Valev pole halb mitte sellepärast, et teda ikka halvaks on peetud, ja Rein hea, kuna teda heaks peetakse?

Reinu ja Valevi erinev kasvatus ei ole mingi üksiknähtus, sest niisuguseid erinevaid kasvatusviise võime märgata peaaegu kõikjal meie kasvatajate juures.

Meil toimub võitlus kahe suuna vahel kasvatustöö praktikas. Esimene suund väidab, et paljud — kui mitte kõik — lapsed on ulakad, rikutud, laisad. Ainuke vahend neid vaos hoida on karmilt sundida ja karistada. Teine suund püüab lapses leida ainult positiivseid jooni. Mõnikord jaguneb kasvatajate kollektiiv (perekonnd, õpetajad) kahte leeri: üks näeb enamikus lastes varjatud huligaane, teine aga häid ja õpihimulisi lapsi. Sageli võitlevad need kaks suunda ühes ja samas kasvatajas. Kummal on õigus?

Lapse ja noore põhiomaduseks on aktiivsus ning kustumatult pulbitsev tegevustahe. Juba väikesest alates laps siputab, roomab, jookseb, vaatleb, uurib, küsib, joonistab, ehitab, matkib ja tahab oma muljeid teistega jagada. Lapse rahutut ettevõtlikkust, tema tegevusjanu ajendavad nii temas endas kui ka ümbruskonnas toimuvad muutused ja lapse laienevasse tegevuspiirkonda põimuvad nähtused. Maaailma tuleb tundma õppida, oma jõude tuleb arendada — see on elu enese nõue!

Laps tegutseb otseste ärritajate mõju all. Ta elab tänapäevas, tal ei ole eilset ega homset. Sellest on tingitud laste mõtlematus ja nende käitumise vastuolulisus. Sattudes tugeva ärritaja mõju alla, unustab laps k rgesti keelud, käsud ja oma lubadused. Ta talitab mõtlematult, tagajärgi arvestamata. Lapsed vajavad vanemate järelevalvet, sest muidu nende tegevusjanu ja impulsiivsus, nende suur erutuvus võib viia tõsisesse ohtudesse neid endid ja teisi.

Laste energia suunamiseks on põhiliselt kaks teed. Esimene on positiivne: korraldada lapse elu nii, et tema aktiivsus, erutavad ettevõtted oleksid lapsele endale, vanematele ja ühiskonnale kasulikud. Teine tee on takistada,

keelata lapse energia suundumist kahjulikule, väärale teele. Lapse energia leiab rakendust niihästi puu istutamises kui ka selle murdmises ja purustamises. Esimene tee on veetlevate avastuste, sügava rahulduse, leiutamisrõõmu ja vanemate ning ühiskonnaga sõbralike suhete tee, see on elurõõmu, julguse ja avameelsuse tee, kuid sageli ka kerge-meelsuse, egoismi ning tahtejõuetuse tee. Teine on kibedate pettumuste, alatiste kokkupõrgete, kahtluste, hirmude, kinnisuse, salgamise, kuid ka keeldumise, enesevalitsemise ja loobumise tee. Kumbki tee üksi pole täiuslik ega õige.

Meie koduse ja koolikasvatuse puuduseks on sageli laste energia juhtimise ühekülgus. Eriti kohtame liialdamist negatiivsete võtetega: noomimise, kärkimise, keelamise, näägutamise ja moraalijutlusega. On «hädapedagooge», kes hakkavad lapsi kasvatama alles siis, kui need on juba õigelt teelt kõrvale kaldunud, näiteks õppetöös maha jäänud, ulakaks muutunud jne. Siis «ärkab» kasvataja — loeb moraali, noomib, toob veretuid eeskujusid, annab käsu parandada puudulikud kahe nädala jooksul või pressib lapselt välja lubaduse seda teha. Nelja nädala pärast näägutab selline pedagoog last juba sellepärast, et ta ei täitnud lubadust! Noomimine, lapse hukkamõistmine tagantjärele on kasvataja äärmise tuimuse, mõtteahtruse ja formalismi tunnus. Tõeline kasvataja on see, kes näeb ette ja organiseerib laste tegevust nii, et hoiab ära võimalused väärteele sattumiseks.

Mõned vanemad, klassijuhatajad ja õpetajad kaotavad kergesti usu lapsesse, hakkavad teda pidama andetuks, saamatuks, kasvatamatuks jne. Nad arvavad, et talitavad väga targalt ja ausalt, kui loevad uue kokkupõrke puhul lapsele ette kogu tema varasema «paturegistri». Oma nõrkusest tingitud väärrotsustust peavad nad tõeks ja arvavad seejuures lihtsameelselt, et tõde tuleb kuulutada. Nad püüavad veenda teisi ja õpilast ennast, et ta on huligaan. Need kasvatajad ei taipa, et selline sisendus viib lapse arvamusele, nagu olekski ta tõepoolest säärane ja peab sääraseks jääma, sest väljapääsutee, ideaalid ja eeskujud, mida talle osutatakse, on niivõrd kõrged, et tal lootust pole neid saavutada.

Meil leidub veel nii väheteadlikke õpetajaid, kes arvavad, et kui õpilase eelmine hinne oli 2 või 3, siis ei või isegi veatu töö eest panna 5! On paraku ka selliseid õpetajaid

ja klassijuhatajaid, kes pidevalt solvavad ja näägutavad kogu klassi, nimetades seda «kõige halvemaks klassiks üle kooli» jne. Isegi oma mugavuse ja laiskuse eest tehakse klass vastutavaks: nii halva klassiga mina ekskursionile ei lähe! Leidub samuti vanemaid, kes alatasa norivad oma laste kallal, tegelevad nendega ainult siis, kui lastele midagi saab ette heita. Nad keelduvad rahuldumast laste õigustatud vajadusi (ühist jalutuskäiku, paadisõitu, teatrikülastust jne.), väites, et nii halbadele lastele pole ühtki meelelahutust vaja.

Kuid hoopis teine tee, vastupidine ülalkirjeldatule, viib meid kasvatustöös edasi. Olen palju vestelnud õpetajatega ja lastevanematega, kuid ei ole kuulnud ega näinud mitte ühtki juhtu, kus last mahategev, teda mitte usaldav, solvav «kasvatus» oleks viinud positiivsetele tulemustele. Vastupidi, kus on kasvatustöös saavutatud tõelist edu, seal on kasvataja toetanud ja organiseerinud laste positiivseid jõude.

Üldistades paljude lastevanemate ja õpetajate paremaid kogemusi, võime positiivse mõjutamise meetodid ja nõuded fikseerida lühidalt järgmiselt:

1. Tuleb otseselt organiseerida laste tegevust nii, et see oleks neile jõukohane ja võimaldaks saavutada edu. Õppetöös mahajäänud õpilased ei suuda end sundida õppima, kuna ülesanded käivad üle jõu. Tarvis on alustada tööd sealt, kus ta on jõukohane, ja edu ei jää tulemata.

2. Jõukohane töö on huvitav. Vanemate ja õpetajate kurtmine, et õppimine lapsi ei huvita, ei ole õige. Liiga raske ja liiga kerge töö ei huvita, kuid kui laps tunneb, et ta pisut pingutades saavutab edu, siis hakkab töö teda huvitama.

3. Tuleb näha ja tunnustada laste edusamme. Edu on suhteline. Näiteks sai Jaan vene keele etteütluses alati kahe. Esimese kolme puhul aga ütles ema: «Jälle oled jätnud siia pehmendusmärgi panemata, seda sa ei saanud siis meeles pidada!» Kui paljudest «karidest» poiss õnnelikult mööda sai, seda ema ei taibanud kiita. Hinne 3 oli Jaanile väljapaistev saavutus, mille üle ta rõõmu tundis. Kuid ema mõistmatu käitumine hävitas poisi rõõmu, laostas tahte edaspidi veel rohkem pingutada. Sageli vanemad ja õpetajad ei taha tunnustada laste edusamme ja usinust mõnel huvialal, milles laps osutab suurt hoolt ja tahte-

jõudu, näiteks spordis, males, raadiotehnikas jne., vaid rõhutavad ainult nõrgemaid külgi. Tunnustagem laste püüdlikkust mingil alal ja osakem seda siduda õppimisega!

4. Lastele positiivset mõju avaldada võib ainult see inimene, kes on huvitatud lastest ja sellest, millega lapsed tegelevad, keda rõõmustavad laste edusammud ja kurvas-tavad nende ebaõnnestumised. Mõned kasvatajad suhtu-avad külmalt ja ükskõikselt laste edusse või ebaedusse. Sõnaliselt ja väliselt nad püüavad üles näidata huvi, kuid see on nii õõnes, et lapsed paljastavad tühjuse otsekohe. Nii kõneles mulle klassijuhatajast vene keele õpetaja, et tema klassis 12 õpilast on lootusetud, et nad ei õpi ega püüagi. Näitas klassitöid, milles tõesti oli palju vigu. Juba II veerandil oli ta leppinud mõttega, et need õpilased jää-avad teiseks aastaks. Mis teha! Tema käsib õppida, kutsub konsultatsioonile, kuid nõrgad õpilased ei tule, tulevad tugevad. Eks ole see veelkordne tõestus sellele, et lapsed tahavad tegelda sellega, millega nad toime tulevad, et nad otsivad positiivset.

5. Rakendada meeldiv toetuseks mittemeeldivale. Jüri tahab lenduriks saada. Jüril ei edene vene keel. Isa «raken-dab» lennuki vene keele ette. Jürile tuuakse venekeelseid raamatuid lennuasjandusest. Rasked ja «igavad» vene-keelsed sõnad ning laused avavad Jürile tee ülihuvitavasse maailma, muutudes ise seejuures kergeks ja huvitavaks.

6. Väga suurt osa etendavad kasvatusliku mõju saavu-tamisel suhted vanema ja lapse, õpetaja ja õpilase vahel. On arusaadav, et suhted muutuvad sedamööda, kuidas laps areneb, kuidas tema iseseisvus ja võimed kasvavad. Igal ajal aga tuleb rõhutada suhete sõbralikkust ning seltsi-mehelikkust. Mitte mingi konflikt ei või areneda nii kau-gele, et kontakt kaob ja vanem või õpetaja ütleb, et nüüd ma sind enam ei käsi ega küsi — tee, mis tahad. Ka kõige suuremas «võrukaelas» on palju väärtuslikke omadusi ja ta on põhiliselt hea, temas on võimalused saada heaks. Iga laps peab tundma, et tema eksimused ja vead on juhuslikud, mööduvad, et põhiliselt kasvataja a u s t a b teda, p e a b t e m a s t l u g u ning on alati valmis kätt ulatama abista-miseks.

Lapsed, nagu kõik inimesed, vajavad tunnustust, usal-dust ja lugupidamist.

Mõnikord tekib klassis olukord, et ulakus, distsipliini rik-

kumine, ülesannete mittetäitmine leiab ühe õpilasrühma poolt toetust. Ulakust teha nõuab omamoodi «julgest», «leidlikkust», «initsiatiivi». Ja kui leidub rühm kaaslasi, kes seda hindab, siis on tegija rahul. Näeme, et ka siin valitseb positiivsuse seadus. Õpetaja kohus on võimaldada õpilasel kogeda, et hoopis laiema, üldisema tunnustuse ja lugupidamise leiab ta hea käitumise juures. Sageli tahetakse, et õpilane loobuks oma halbadest sõpradest, kuid mingeid uusi sõpru ega uut tunnustust talle ei kindlustata. Me üldse ei hoolitse tihti ei koolis ega kodus laste elu rõõmsamaks ja ilusamaks muutmise eest. Vähe on juurdunud meie koolides ja kodudes Makarenko suurepärase õpetus homsest rõõmust. Lastel peaks olema perspektiive, neil peaks olema rõõmus ootus iga tunni, õhtu, koonduse, järgmise päeva, koolivaheaja, perekondlike sündmuste, pidude, uue eseme muretsemise jne. jne. suhtes. Ekslikult arvavad mõned kasvatajad, et kõik peab tulema lastele üllatusena, siis nad on rabatud vanemate või õpetajate hoolitsusest. Üllatusi võib ka olla, kuid peab olema perspektiive ja osasaamist üksteise rõõmudest ja muredest. Hall ja tuim elu ei vasta laste loomusele. Toorus, huliigaansus, närvilisus, tõrksus on sageli perspektiivitu, rõõmutu elu tulemuseks.

Niisugused on üldjoontes positiivse mõjutamise teed. Need ei ole uued, kuid me sageli kipume neid unustama. Kui tahame saavutada senisest rohkem edu, siis peame ära kasutama kõik võimalused positiivseks mõjutamiseks.

Nii väärtuslik kui ongi positiivne mõjutamine, lapse usaldamine, ometi pole see üksi küllaldane. Avades laste ees rõõmsaid perspektiive, suunates nende aktiivsust positiivsetele ülesannetele, usaldades ja austades last, ei tule unustada nõudlikkust.

Mõned vanemad, aetuna pimedast armastusest laste vastu, püüavad teha nende elu võimalikult kergeks, mugavaks ja lõbusaks. Nad ei keela neile midagi, kodustest töödest ei luba lastel osa võtta. Laps lõhub igavust tundes ära joonlaua — talle tuuakse kaks tükki asemele.

Laste aktiivsuse suunamisel ei tule me toime ainult meelitamisega, õige tee osutamisega. Sageli tuleb lapsi sundida täitma õigeaegselt teatavaid töid, nagu oma voodit korrastama, tuba koristama, õppima ettenähtud ajal, lõpetama pallimängu jne. Mitmed tööd ei ole lastele iseendast

meeldivad, kuid harjudes vanemate ja õpetajate järelejätmatu nõudmise tõttu neid sooritama, tunneb laps ka lõpuks rahuldust, et ta suutis saavutada edu. Töö tulemus ning vanemate ja kaaslaste tunnustus muudavad esialgu vastu-meelse pingutuse meeldivaks. Nii kasvab kohusetunne, s. o. rahulolu ja rõõm ka ebameeldiva ja raske töö täitmise puhul.

Nõudmine ja käskimine on suur kunst, mille põhireegleid kasvataja peab tundma. Sageli esitatakse liiga suuri nõudmisi lootuses, et kui laps osagi täidab, on hea. See on täiesti väär arvamus. Õigustamatult suured nõudmised rõõvivad lapselt julguse ja ta ei asu üldse töö juurde. Üks õppetöös mahajäänud 5. klassi õpilane täitis ainult siis kodused ülesanded, kui talle anti vähendatud norm. Täisnormi puhul ta ei proovinud osakestki täita. Liiga suuri nõudmisi ei esitata mõnikord lastele mitte ainult õppimise, vaid ka käitumise alal.

Tuleb vältida ohtu, et laps nõudmisi ei mõistaks kui kasvataja vägivalda. On muidugi tarvis nõuda ka asju, mille kõiki põhjusi laps ei mõista. Kuid juba kolmeaastane tõrgub täitmast korraldusi, mis tulenevad kasvataja tujust. Laps peab vähemalt aru saama, et kasvataja nõuab temalt sellepärast, et ta teisiti ei või, et elu, olukord ja ühiskond seda ka temalt nõuavad. Kui laps ei mõista korralduste paratamatust, siis näib talle, et need on välja mõeldud ainult selleks, et tema elu raskeks teha. Nõudmiste vajalikkuse parimaks põhjenduseks on antud olukord ise, näiteks kannatada janu matkal, abistada kodustes töödes, sest teisiti pole võimalik, samuti hoida maiustusi õele või vennale jne.

Igal vanuseastmel on oma kindlad ülesanded. Laps ei või kunagi olla ainult hoolitsuse objektiks, vaid, samuti nagu täiskasvanu, peab täitma oma kohustusi. Nõudmiste mitteesitamine või nendega hilinemine on sama suur viga kui liiga suurte nõudmiste esitamine.

On palju lõbustusi, mis meelitavad lapsi, nagu kalduvus maiustada, lesida hommikul voodis, panna selga uus kleit, osta mõni tühine mänguasi, end mitte pingutada, vaid lõdvalt oleskella, «laiselda» jne. Ka nende vastu astub kasvatajate nõudlikkus. Laste põhjendamata soovikesi, tujusid, kapriise ei tule rahuldada, kuigi see vanematele mingeid raskusi ei valmistaks.

Harjutades last loobuma, kasvatame temas enesevalitse-

mist, tagasihoidlikkust ja õpetame vahet tegema tõeliste ja näiliste vajaduste vahel. Laps peab teadma ja tundma, et ta võib oma aktiivsust avaldada, kuid et sel on piirid, mis on absoluutsed, millest ta üle astuda ei või. Kui ta need piirid ületab, siis astub positiivsuse kō r v a l tegevusse keeld, järelejätmatu nõudmine, karistus. Meie kasvatajate sagedane viga on see, et mõjutatakse korruga ainult ühelt poolt: kas noomitakse või kiidetakse.

Lapse aktiivsus ei avaldu piiramatus lõbutsemises, jooks-mises, tormamises, taltsutamatus kisas, vaid ka enesevalitsemises ja loobumises. Ühelt poolt positiivne, organiseeritud tegevus ise kutsub esile pidurduse, tekitab loobumist, enesevalitsemist, kuid teiselt poolt tuleb tunnustada ja positiivselt toetada enesekindlust, õiget, printsiipiaalset käitumist, vastupanuvõimet silmapilgu-lõbudele.

Enesevalitsemine, range enese vaoshoidmine, mis kujuneb välja nõudlikus ja karmis, kuid õiglasel kodus, ei ole ainult käitumise väliseks küljeks, vaid sel on suur vaimset energiat, loovaid jõudusid distsiplineeriv tähendus. Ei ole ainult juhus, et selliste vaimusuuruste, nagu Tšehhovi, Goethe jt. lapsepõlv möödus range distsipliiniga kodus.

Laste aktiivsuse ja energia juhtimisel ei saa talitada ühekülgselt. Austus ja lugupidamine laste vastu tuleb ühendada range nõudlikkusega. Need kaks kasvatuse poolust ühinevad täielikus harmoonias: meie nõudlikkuses peitub austus.

MÕNED PEDAGOOGIKA AABITSATÕED

E. JAANVÄRK

On inimesi, kes arvavad, et pedagoogikas ei saa püstitada mingeid kindlaid kasvatusreegleid, sest kõik oleneb ju konkreetsest olukorrast ja situatsioonist, mis on alati erinev ning kordumatu. Seepärast ei saagi kasvataja talitada mingisuguste valmis retseptide järgi — tegelikkus on selleks liiga mitmekesine ning pedagoogi elukutse eeldab äärmist paindlikkust ning head oskust igal üksikul juhul õigesti hinnata konkreetset olukorda. Makarenko andis sellele seisukohale klassikalise formuleeringu, väites, et pedagoogika on dialektiline teadus, mis ei salli dogmat.

Kuigi see seisukoht on õige, ei tule seda siiski mõista nii, nagu ei oleks pedagoogikas mingeid põhilisi juhtlauseid, mis aitaksid kasvatajat orienteeruda selles keerulises ja mitmepalgelises maailmas. Kahtlemata on neid juhtlauseid olemas, sest vastasel korral eksleksime mingis pedagoogilises labürindis, millest väljapääsu leiavad ainult nupukad ja hea pedagoogilise vaistuga kasvatajad.

Me peame siiski nentima, et elunähtustes esineb peale mitmekesisuse ka palju tüüpilist. See kehtib ka laste käitumise kohta. Kuigi laste käitumine on tingitud väga muutlikkudest oludest ja olude keerulistest kombinatsioonidest, võime neis ikka leida mõningaid tüüpilisi jooni. Ning kogu pedagoogikateadus lähtub just nende tüüpiliste juhtude seaduspärasustest. Keeruliseks muutub kasvatusprotsess ainult seetõttu, et igas olukorras lõikuvad mitmed tüüpilised nähtused ning annavad igale juhtumile temale omase individuaalse varjundi. Kuid iga kasvataja peab konkreetse tegelikkuse taga nägema üldist, tüüpilist ning alles selle taustal individuaalset.

Esimeseks kasvatusprotsessi põhiliseks juhtlauseks tuleb pidada seda, et **lapse olemine ja käitumine** on tingitud objektiivsetest seaduspärasustest ja see käitumine on **igal antud juhul determineeritud** ja paratamatu.

See arusaamine peaks avaldama kasvatajale rahustavat ja tasakaalustavat mõju. Kasvataja peaks suhtuma lapsesse, tema olemisse ja käitumisse sama rahulikult ja tasakaalukalt, nagu suhtub oma tegevusse näiteks aednik või nagu suhtub oma hoolealustesse loomakasvataja.

Ka siis, kui lapse käitumine jätab mõnevõrra soovida, peaks lapsevanem või kasvataja endale tegema ülesandeks eelkõige selgusele jõuda, miks laps just nii käitub, ning lähtuma sealjuures arusaamast, et lapse käitumine on olenev vastavatest seaduspärasustest ja konkreetsetest tingimustest. Me võime muuta lapse iseloomu ja käitumist ainult rakendades neid seaduspärasusi ja muutes neid tingimusi, mis selle käitumise esile kutsuvad.

Kasvatusprotsessi ühele pinnale asetamine looduses esinevate protsessidega, mis toimuvad objektiivsete, inimese tahtest sõltumatute seaduste kohaselt, võib esile kutsuda vastuväiteid. Inimese käitumist ei saavat võrrelda taime kasvamisega, on ju inimese puhul meil tegemist tema tahtega, mis ongi inimese käitumise põhiliseks ajendajaks.

Ei saa kahelda, et inimese tahe on paljudel juhtudel tema käitumise määrajaks ja reguleerijaks. Kuid psühholoogia käsitleb inimese tahtet kui nähtust, mis allub nagu kõik teised elunähtused põhjuslikkuse seadusele. Tahe pole mingi salapärane jõud, mille kohta ei teata, kust ta tuleb ja milline on tema toime, vaid tahe on selline psüühiline nähe, mis täiel määral allub seaduspärasuse printsibile.

Psühholoogia uuribki neid tingimusi, millistes kujuneb tahe, kuidas tahteprotsessid kulgevad, arenevad või manduvad. Kasvataja ülesanne on psühholoogia poolt fikseeritud seaduspärasused ära kasutada ja rakendada. Teiste sõnadega, selle asemel, et esitada nõudmisi lapse tahtele, sageli isegi sellele tahtele ebasobivaid nõudmisi, rõhutab positiivse mõjutamise pedagoogika tahte kujundamist ja karastamist kui kogu kasvatusprotsessi üht tähtsat ülesannet.

Teiseks põhiliseks juhtlauseks tuleb pidada seda, et **iga laps on äärmiselt aktiivne** ja tegev, ning sellest tulevaid järeldusi.

Vaadeldgem last tema varasemast east peale: kui laps just ei maga, on ta alati tegev, alati ta askeldab või mängib. See on paratamatu, sest on ju lapsel palju õppida ja omandada. Lapseeas käib aga õppimine, teadmiste ja oskuste omandamine tegevuse ja mängu kaudu.

Juba hällis olles reageerib laps teda ümbritsevaile asjadele. Kuna selles eas on lapsel tunnetusorganitest kõige paremini arenenud suu, siis tutvutaksegi asjadega peamiselt suu kaudu: kõik asjad püütakse suhu toppida. Emad on sageli ahastuses, mõned isegi karistavad last selle eest. Kuid see karistus on lausa ülekohtune. Kas emad siis ei tea, et ainult see on lapsele tuttavaks saanud, mida ta suuga on proovinud? Valvaku emad ainult selle järele, et lapse käeulatuses olevad asjad oleksid täiesti puhtad ja steriilsed!

Niipea kui lapse jalad kannavad, tahab ta tingimata seista, hiljem tahab ta kõndida. Laps õpib oma emakeelt, tüüdates oma ema lõpmata küsimustega: «Mis see on?» ja «Mis see on?». Hiljem hakkab ta küsima, miks paistab päike ja miks on lehmal sarved ja muud säärast. See uudishimu on paratamatu, sest sel viisil laps rikastab oma sõnavara ja seostab teatavaid nähtusi.

Selles eas avaldub lapsel ka joon, millele emad hirmuga mõtlevad. Laps tahab kõike näha, tahab kõike käega katsuda. Ta peab tingimata teada saama, mis asjad on laual, ja kuna tema nina ulatub vaevalt lauaservani, siis võetakse käed appi. Kui palju on ühes laudlinaga tõmmatud pörandale tasse ja klaase, mõnikord isegi põlevaid lampe!

Lapsele võib ja peabki sisendama, et ta ei tohi laudlinast tõmmata, ei tohi katkiminevaid asju kätte võtta. Kuid selle pidurdusrefleksi kujundamine on kaunis pikaldane protsess. Seepärast tuleb emadele soovitada mitte lootma jääda lapse nõrgalt kujunenud tahtele, vaid kõik kergesti katkiminevad asjad, lisaks sellele aga ka tuletikud asetada lapsele kättesaamatusse kohta. Siis jääks mõnigi õnnetus tulemata ja mõnigi raske etteheide endale tegemata.

Vaadeldes veidi lähemalt lapse tegevust, pole raske leida ka neid ajendeid, mis suunavad laste aktiivsust. Neid ajen-

deid on peamiselt kaks: **laps oma tegevusega kas püüab rahuldada oma uudishimu või ta omandab mõnda oskust.**

Oma uudishimu rahuldamisega ja oskuste omandamisega arendab laps ühtlasi oma võimeid. Uudishimu rahuldamiseks peab laps olema alati seal, kus midagi «on lahti». Kui ema köögis keedab suppi või küpsetab pirukaid, siis peab laps tingimata juures olema ja jälgima tähelepanelikult kõiki ema liigutusi. Kui ema masinaga õmbleb, siis vaadatakse seda pealt, kui isa puhastab või parandab jalgratast, ikka ja igal pool on lapse silmad vanemate tegevust jälgimas.

Rongis sõites tahab laps ikka aknast välja vaadata, bussis «ema ja lapse» kohal istudes pöörab laps end alati ümber, et bussi sõidu suunas vaadates saaks aga rohkem näha.

Kuid laps ei lepi teiste inimeste toimingute palja pealtvaatamisega. Tema tegutsemishimu on nii suur, et see sunnib teda alati midagi tegema. Juba väiksena tahab laps ise pudrusöömisel lusikat hoida, tahab ise endale püksikesi jalga ajada, ise nõöpe kinni panna. See «mina ise» iseloomustab lapse tahtmist tegutseda. Laps saab isegi pahaseks, kui ema aja puudusel ei läbe oodata ja tuleb lapsele appi.

Laps veedab oma aja mängides ning mängida võib laps väsimatult. Ta võib päev otsa joosta, hüpata, ronida, kekselda, ehitada ning palli mängida. Kuid mida ka laps ei mängiks, alati arenevad tema tegevuse kaudu tema füüsilised ja vaimsed võimed. Ühes mängus on nõutav näiteks hea silmamõõt, teises käteosavus, kolmandas jällegi tasakaalu hoidmine, kiirus, liigutuste täpsus jne. Paistab, nagu oleks laps koolis, mille programmis on välismaailmaga tutvumine ja meelte ning võimete arendamine. Välismaailmaga tutvumist ajendab lapse uudishimu, liikmete ja võimete arendamist aga tema mänguhimu.

Arvestades lapse aktiivsuse seaduspärasust ja paratamatust, võime teha sellest mõningaid pedagoogilisi järeldusi.

Esiteks oleks pedagoogiline viga pahandada lapse rahutu oleku üle. Rahutus lapses on loomulik nähe ja pahandada tuleks õieti selle vanemaga, kes püüab lapse aktiivsust summutada, keelates lapsel nägemast, mis majas tehakse, või käskides lapsel istuda rahulikult.

Edasi tuleb märkida, et sünnipäraselt on **laps oma tegutsemishimus moraalselt indiferentne oma tegude suhtes.** Laps ei oska vahet teha, mis on hea ja mis on halb, tema on valmis tegutsema igas suunas, kui see aga pakub talle huvi.

Seepärast võib laps teha midagi mõistlikku, samas aga ka rumalusi. Ta võib ehitada maja, mängida autojuhti või teha endale väljalõigetest pildialbumi. Ta võib, kui temas pole kujundatud õigeid käitumisviise, aga ka kassipoega kiusata, võib tikkudega mängida, võib kividega loopida, minna (kas või uhiuutes kingades) porilompi, talvel võib ta mäest alla lasta lihtsalt palitul või istudes oma raamatukotil. Ta võib kirjutada seintele rōvedusi, minna vōōrasse aeda õunavargile, kakelda, sõimelda, suitsetada jne. jne. Sagedasti kurdavad vanemad, et lapsed lõhuvad kalleid mängukanne lihtsalt sellepärast, et teada saada, mis seal «sees» on.

Moraalsed tõekspidamised ja hinnangud ei ole lapsel kaasa sündinud, vaid nad kujunevad kogemuste ja kasvatuse mõjul.

Väikelaps võtab omaks seda, mida ta näeb ja kuuleb. Juba mängudes ta matkib oma vanemate toiminguid. Tütarlapsed mängivad meelsasti nukkudega ja kohtlevad oma «lapsi» täpselt nii, nagu nende emad neid endid kohtlevad. Poisid mängivad traktoristi, autojuhti, korstnapühkijat jne. Ühes nende mängudega omandavad lapsed ka vanemate inimeste suhtumise oma tegevusse, lastel kujunevad arusaamad ja hinnangud teatavate tööde ja toimingute tähtsusest ja vajalikkusest. Vanemad muidugi ei näe seda lapse moraalse palge kujunemist, sest tegelikult see toimub pidevalt, märkamatuult.

Vanemad sageli alahindavad laste võimet tähele panna neid ümbritsevaid eluavaldusi. Sageli arvavad vanemad, et lapsed on ju veel väikesed, nad ei mõista midagi. Ja nii juhtubki, et vanem ei vali sõnu ega väljendusi, unustades, et teda teraselt jälgib lapse kõikenägev silm ja väga terav kõrv.

Kas teadlikult või mitte, kas tahtlikult või mitte, kuid vanemad kasvatavad oma lapsi alati, lakkamatult. Makarenko ütles tabavalt selle kohta:

«Kuidas te riidetute, kuidas te kõnelete teiste inimestega

ja teistest inimestest, kuidas te röömutsete või kurvastute, kuidas te kohtlete sõpru ja vaenlasi, kuidas te naerate, ajalehte loete — kõigil sel on lapse jaoks suur tähtsus. Laps näeb või tunneb väiksemaidki muutusi teie toonis, kõik teie mõtete käänakud ulatuvad nägematute teede kaudu temani, ilma et te paneksite neid tähelegi.

Vanemlik nõudlikkus enese suhtes, vanemlik austus oma perekonna vastu, vanemlik kontroll iga oma sammu üle — see on esimene ja tähtsaim kasvatusmeetod.»

Arvestades mainitud lapse tegevuses ilmnevat moraalset indiferentsust ning tema moraalsete arusaamade järkjärgulist kujunemist, võiksime teha pedagoogilise järelduse, et vanema ülesandeks on jälgida lapse tegutsemisviise ning appi tulla lapsele, kui tema tegevus kipub omandama vale kallaku, ning anda sellele uus suund ja sisu.

Lapsed, eriti kui nende initsiatiivi või fantaasiat ei suunata positiivsele tegevusele, hakkavad sageli tegelema sellega, mis parajasti ette juhtub. Siin algavadki lapse ulaklikud tembud: hakatakse üksteist kiusama, rüselema, maadlema, mis võib muutuda kakluseks ja lööminguks. Mõnikord moodustuvad jõugud ja otsitakse koos seiklusi, mis alguses on ehk ilmsüütud, kuid hiljem võivad muutuda sotsiaalselt ohtlikeks ja mõnigi kord lõpevad vargusega ja panipaikadesse sissemurdmisega.

Laste tegevuse õigeaegne organiseerimine, sellele õige suuna andmine on kasvataja tähtsamaid ülesandeid. Korraldades laste tegevust ja andes sellele mõistliku sisu, ei hoiata me last mitte ainult vildakale teele sattumast, vaid aitame ka kaasa temas õige moraalse hoiaku kujundamisele.

Paljud vanemad seisavad mõistatuse ees, kust tekivad nende lastel halvad kalduvused, nagu valetamine, salgamine, jonnimine. Selles imestuses avaldub lastevanemate ülisuur usk heade õpetuste mõjusse. Vanemad unustavad, et **otseselt tegelikkusest saadud muljed ja teadmised**, mis laps n. ö. omal nahal on ära proovinud, **on palju tugevamad kui vanemate sõnad ja manitsused**. Iga vastuolu tegelikkuse ja sõnade vahel tõlgitseb laps alati tegelikkuse kasuks, ning tegelikkus osutub suuremaks kasvatajaks kui ilusad sõnad ja õpetused.

Oma moraalse indiferentsuse tõttu laps võib valetada, petta, salata, isegi varastada, kui see tegelikkuses osutub

temale kasulikuks, ning õnnestunud eesmärgi saavutamine vale kaudu muutub lapsele palju kindlamaks käitumise juhendiks kui vanemate manitsused. Kui hästi isegi väikesed lapsed orienteeruvad neid ümbritsevas elus, selle kohta üks näide. Kui kord üht kolme ja poole aastast tütarlast oma maja õuest kutsuti mängima naabermaja aeda, kuhu minek lapsel oli rangelt keelatud, siis andis tütarlaps kiisatusele järele ja läks sinna, kuid ütles seejuures, et ta keelatud kohas käimist hiljem ei mäleta.

Sellest võiksime teha järelduse, et lootma jääda sõnadele ja õpetustele, kui neid ei toeta tegelikkus, on pedagoogiline illusioon. Ning üheks kasvataja ülesandeks ongi kooskõlastada oma sõnalised nõudmised tegelikkusega. Tõearmastust saame kasvatada mitte niivõrd ähvarduste ja hirmuga, kuivõrd sellega, et anname tõe suurema jõu reaalses elus. Kui laps näeb, et tõega saavutab ta rohkem kui valega, siis ei hakkagi ta valet kasutama, seda enam, et valele antakse häbistav hinnang.

Lapse tegevuse iseloomulikuks jooneks on asjaolu, et **iga laps püüab tegutsedes kindlaks määrata oma võimu piire**. Ta proovib, kui kaugele ta oma tahtmistega võib minna.

Sellest seigast tuleb teha pedagoogiline järeldus, et iga vanema kohuseks on võimalikult aegsasti need piirid lapsele kätte näidata. Mõned lapsed on väga tundlikud; nad juba kaudselt, kas vanema häälest või hoiakust tunnevad neid piire ja hoiduvad neist üle astumast. Teised lapsed vajavad selgemat keelt ja on neidki, kes mõistavad piire ainult karistuse kaudu.

Igatahes lapse kasvatamise seisukohalt on see õnnetuks, kui lapsel kaob ära tema võimupiiride tundmine. Siis hakkab ta vanemate ja teiste inimeste heatahtlikkust kurjasti tarvitama, muutub sõnakuulmatuks, ülbeks, jultunud käskijaks ja kodu türanniks.

Lapse tegutsemisvabadus ei tohi olla liiga kitsas, tal peab olema selline vabadus, mis võimaldab talle ta võimete ja eakohast arenemist, kuid see ei tohi olla ka niivõrd avar, et piir lubatu ja keelatu vahel täiesti ära kaob.

Moraalseid pidureid tuleb lapses kujundada varakult. Kõige parem, kui neid pidureid kujundatakse seoses mingi ülesandega. Õpetajad kasutavad seda seaduspärasust

sageli, pannes korrapidajaks mõne poisi, kes ise armastab korda rikkuda. Korrapidajana käitub see õpilane enamasti ise korralikult ning omandab nii ka õige käitumise harjumuse. Ühes perekonnas oli kujundatud juba väikestel lastel selline hoiak, mis takistas lapsi puutumast isa laual väikeimatki asja või kirjutist. Vaatamata laste tahtmisele mängida igasuguste asjadega oli mainitud pidurdusrefleks lastel niivõrd tugev, et nad mitte ainult ise ei puutunud midagi isa laual, vaid valvasid ka selle järele, et teised seda ei teeks.

Moraalseid pidureid tuleb lastel kujundada püsivalt ja järjekindlalt. Sellise kasvatuses saanud lapsel ei tule mõttessegi vanematele vastu rääkida, korraldusi jätta täitmata, tarvitada ebaviisakat tooni, olla jäme jms.

Kuid neid pidurdusreflekse tuleb kujundada lapses järkjärgult. Heade moraalsete pidurdusrefleksidega laps on meie kasvatuses üks eesmärke. Neid pidurdusreflekse me ei saa eeldada seal, kus nad on jäänud kujundamata. Üks tavalisemaid pedagoogilisi vigu seisab selles, et eeldatakse lapses teatavaid jooni, kuid ei vaevata ennast nende joonte kujundamisega.

Missugune oleks siis normaalne viis lapsele tema võimupiire kätte näidata?

Lapse käitumine on vahetult seotud teda ümbritseva miljööga. Lapse käitumine polegi midagi muud kui pidev reageerimine keskkonnale ja selles esinevatele ärritajatele. Elu on aga täis neid ärritajaid. Reageerides nendele ning tundes välismaailma vastureageerimist oma käitumisele kujunebki lapsel oma võimupiiride tundmine. Kokku puutudes täiskasvanute, vanemate, omaealiste või isegi enesest noorematega on lapsel alati tegemist ka nendepoolsete nõudmistega. Suhete korraldamine teistega ongi temale oma jõudude ja võimupiiride tundmaõppimise kooliks. Elades normaalsetes tingimustes, sellises miljöös, kus iga ühiskonnaliige käitub asjalikult ja olude kohaselt, ei nõua lapselt midagi ülekohtuselt, kuid ei tagane ka oma õigustatud nõudmistest, seal kujuneb ka lapses õige ja asjalik suhtumine elunähtustesse, inimestesse ja ka oma soovidesse.

See «reageerimiskool» omab lapse elus tähtsust veel teisest seisukohast.

Kui vanemad ignoreerivad lapse võimet end pingutada raskuste ületamiseks ning asendavad sellist reageerimist omapoolse ühekülgse hooldamisega, siis patustavad nad jämedalt ühe pedagoogika põhilise seaduse vastu.

Nagu iga organ vajab oma kasvuks ja tugevnemiseks harjutamist, nii **vajab ka inimese tahe rakendamist ja pingutamist selleks, et kasvada ja karastuda.**

Kui last kiputakse hellitama, kõik raskused tema teelt püütakse kõrvaldada, siis võetakse lapselt võimalus oma tahtet karastada. Kui lapsele tehakse kõik valmis, kõik tema soovid täidetakse, ta elab muretut elu, siis lapse tahe ei leia võimalust karastuda ja jääbki lõdvaks. Hiljem, kui laps hakkab kokku puutama inimestega, kes ei ole nõus kõiki lapse soove täitma, saabubki kriis. Ilma harjumuseta end pingutada hakkab selline laps otsima oma soovide täitmist lubamatute vahenditega. See aga viib lapse varem või hiljem konflikti oma ümbrusega. Nii on loodud kallak, millel laps libiseb järjest sügavamale, tema loomulik mõistus ei juhi teda tagasi õigele teele.

Kuid ka liiga range suhtumine lapsesse, liiga suur käskimise ja keelamise õhkkond võib halvata lapse tahte õiget arengut. Laps harjub küll käske kas või näiliselt täitma, kuid vabanedes käskija voli alt muutub isemeelseks türanniks, kes püüab tasa teha seda, mille all ta ise kannatas varem.

On võimalik ka, et selline käskude ja keeldude najal kasvatatud laps harjub juba varakult vanemate keeldudest üle astuma, varjates hoolikalt vanemate ees kõiki selliseid juhte nii kaua ja palju kui võimalik.

Seepärast tuleb vanematel olla teadlik tahtekasvatuse faktoritest ning lähtuda oma kasvatuses juhtlausest, et ainult ümbruses, mis esitab lapsele jõukohaseid ülesandeid ja sunnib last pingutama, kasvab ja karastub lapse iseloom normaalselt.

Kuid missuguseid faktoreid konkreetselt tuleks vanemal silmas pidada, et lapse miljöo oleks normaalne? Missuguseid vahendeid tuleks kasutada selleks, et nad soodustaksid lapses positiivsete iseloomujoonte arendamist?

Üheks tähtsamaks **lapse normaalse kasvamise ja arenemise faktoriks on kindlate ja jõukohaste eesmärkide olemasolu.**

Eesmärk on see, mis annab meie tegevusele mõtte, mis seda õigustab. Eesmärk avaldab organiseerivat mõju kogu meie tegevusele. See eesmärgi organiseeriv jõud on seda suurem, mida selgem, kindlapiirilisem ja konkreetsem on eesmärk. Miski ei halva meie tegevust rohkem kui eesmärgi ebamäärasus, ähmasus või abstraktsus. Kui inimese tegevus kulgeb ilma eredate ja kättesaadavate eesmärkideta, n. ö. jooksvalt, kui üks päev sarnaneb teisega, siis elu kaotab pinget, ta kulgeb hallilt, üksluiselt ning see avaldab laostavat mõju kogu inimese hingeelule.

Vastupidi, kindlad ja konkreetset eesmärgid mobiliseerivad inimese sisemisi jõude, äratavad tema initsiatiivi, sunnivad teda otsima paremaid võimalusi ja vahendeid ülesannete sooritamiseks, loovad vajaliku pinget. Elu muutub huvitavaks ja põnevaks.

Kõik see ei kehti mitte ainult täiskasvanu kohta, vaid samal määral ka lapse ja nooruki kohta. Seda põhitõde peavad meie tegelikud kasvatajad liiga vähe silmas. Õpilane peab sooritama väga palju «jooksvat tööd», õppimise eesmärk on kaugel ja kõrge. Sellega kaotab õpilase töö ja õppimine sageli oma külgetõmbejõu, mobiliseeriva mõju ja veetluse ning õpilase koolipäev kulgeb hallilt ja üksluiselt. Nii mõnigi õpilane püüab koolielu üksluisusest pääseda sellega, et loob endale koolielust väljaspool olevaid eesmärke: paremal juhul hakkab ta liialdatult tegelema spordiga, hakkab korjama marke, maletama, halvemal juhul aga satub ta kambapoiste kilda, sest seal tema tegevus leiab selgeid ja temale mõistetavaid eesmärke.

Ei ole kahtlust, et õpilaste tegevus ja õppimine kulgeks palju meeldivamalt ja edukamalt, kui kool ning pioneeriorganisatsioon suudaksid õpilaste tegevusele anda suuremal määral konkreetseid ja õpilasi haaravaid eesmärke.

Lapse elu tulebki korraldada selliselt, et tal oleks alati mingeid ülesandeid lahendada, ülesandeid, mis oleksid jõukohased, mille sooritamisel laps omandaks uusi teadmisi ja oskusi ning arendaks ka oma füüsilisi ja vaimseid võimeid.

Organiseerides lapse elu nõnda, et selles oleks alati tegemist eesmärkide saavutamise, teostamise me kõige paremini lapse kasvatust. Alguses peavad eesmärgid olema lihtsad, isegi primitiivsed, n. ö. ühepäevased, kuid hiljem võivad eesmärgid muutuda keerulisemaks, sellisteks, mis ei

olegi saavutatavad ühe päevaga või lühikese ajaga. Viimaks kasvavad lähis- ja keskmistest eesmärkidest välja kaugemad perspektiivid, millede taotlemisel tuleb toetuda juba neile pisi- ja keskmistele perspektiividele.

Makarenkole kuulub au erilise rõhuga esile tõsta eesmärkide ja perspektiivide tähtsust nii inimelus üldse ja kasvatuses eriti. «Inimelu tõeliseks stiimuliks on homme rõõm. Pedagoogilises tehnikas on see homme rõõm üks tähtsamaid tööobjekte. Esiteks on vaja organiseerida seda rõõmu ennast, kutsuda ta esile ja muuta ta reaalsuseks. Teiseks on vaja visalt ümber kujundada lihtsamaid rõõmu liike keerulisemaks ja inimese seisukohalt tähtsamaks. Siit kulgeb huvitav joon: lihtsaimast primitiivsest rahuldusest sügavaima kohusetundeni.

Kasvatada inimest — tähendab kasvatada temas perspektiivide teid. Selle töö metoodika seisab uute perspektiivide organiseerimises, juba olemasolevate ärakasutamises ja järkjärgulises ümberlülitamises väärtuslikumatele perspektiividele.»

Need on kuldsed sõnad, mida iga kasvataja ei peaks mitte ainult peast teadma, vaid kandma ka südames ning võtma juhendiks oma pedagoogilises tegevuses.

Oma kasvandikele homse rõõmu organiseerimine peaks kuuluma iga kasvataja suuremate, aga ühtlasi ka keerukamate ülesannete hulka. Et organiseerida homset rõõmu, selleks on tarvis hästi tunda iga lapse erinevusi, võimeid ja kalduvusi. Kuigi individuaalsed erinevused võivad üksikutele juhtudel küllaltki suured olla, tuleb ka selle homse rõõmu organiseerimisel ikkagi lähtuda teatavatest üldistest juhtlausetest.

Üheks teguriks, mida homse rõõmu organiseerimisel tuleb kindlasti arvestada, on tegevuse edukus. **Ainult edu töös, tegevuses ja õpinguis valmistab tõsist rõõmu. Seepärast tulebki lapsele anda selliseid ülesandeid, mida ta teatava jõupingutusega võib edukalt lahendada.** Makarenko ütleb sel puhul õigesti: «Kasvandik, kellel on õppetund hästi ette valmistatud, ärkab alati hea perspektiiviga. Seepärast ongi tähtis teda selle tunni õppimise juures abistada. Samasuguse rõõmsa mõttega homsest päevast elab näidendist osavõttev näiteringi liige ja toimetuskolleegiumi liige, kui tal õnnestub ajaleht.»

Kord oli maal suvitamas kaks sõpra: üks oli insener, teine pedagoog. Samas korteris oli lapsi, kelledest vanem poiss oli parajasti lõpetanud algkooli 1. klassi. Vihmase ilmaga ei olnud lastel midagi teha ning ajaviiteks hakkas insener andma lastele mänguks aritmeetika ülesandeid. Need olid muidugi lihtsad ülesanded, kuid «mõtlemisvõime arendamiseks» andis insener poisile ülesandeid 2. klassi kursusest. Poiss istus, näris pliiatsit, lahendas mõne ülesande õigesti, teised valesi, muist ülesandeid jäi hoopiski lahendamata. Kui insener siis töö tulemusi üle vaatas ja ütles veel mõne laitva sõna, siis läks nutuks lahti ning poisil kadus isu sääraseks mänguks.

Siin segas end vahele pedagoog. Ta andis poisile ülesandeid 1. klassi kursusest. Laps asus ülesandeid lahendama, ja nähes, et ta neist hästi jagu saab, lahendas neid järjest suureneva innu ja rõõmuga. Kui kõik ülesanded olid lahendatud ja pedagoog ilma vigadeta töö hindas mängult ilusa viiega, lõid poisi silmad särama ning «onu» pidi järjest uusi ülesandeid välja mõtlema, et mängu jätkata.

Peab siiski mõnema, et edu kaudu homse rõõmu organiseerimise teooria on meie pedagoogikateaduses üks nõrgemaid kohti. Meil puudub veel teaduslikult läbitöötatud edu organiseerimise meetodika. Meie kool tunnustab küll printsiipi võitlusest kõrge õppeedukuse eest, kuid see on senini paljudel juhtudel jäänud paljaks deklaratsiooniks. Mõndagi ju tehakse, mõnel pool isegi saavutatakse mõningaid tulemusi, kuid kõik see pole ei süstemaatiline ega massiliseks kujunenud töö. Kui arvestada meie koolides esinevate puudulike hinnete arvu, siis tuleb tunnistada, et kõrge õppeedukuse probleem ootab veel lahendust.

Meil kaevatakse õpilaste distsiplineerimatus üle, kuid ei osata veel näha distsiplineerimatus ja nõrga õppeedukuse seost. Õpilane, kes järjest saab õppeainetes kahtesid, kasvatab esmajoones endale paksu naha, et seda kahtede koormat oleks kergem kanda. Siis aga hakkab ta paratamatult korda rikkuma, sest tema loomulik aktiivsus ei leia koolitöös rakendamist. Õpilane, kes on õppetöös maha jäänud, on sunnitud millegi muuga tegelema. Tulemuseks on uued märkused, noomitused, õpilase halvustamine. Nahk aga kasvab tal järjest paksemaks ning viimaks õpilane üldse ei reageeri enam õpetajate ja kasvatajate sõnadele.

Need õpilased, kes ei suuda õppimises sammu pidada teistega, on kahetsemisväärnes olukorras. Nemad ei ole selles süüdi, et nende suuraju koos närviptsessid ja seoste kujundamine toimuvad aeglasemalt kui teistel. Samade tulemuste saavutamiseks nad vajaksid kas rohkem aega või lisaharjutusi. Lisaharjutused peaksid omakorda olema metoodiliselt hästi koostatud. Tõus kergematest harjutustest ja ülesannetest raskematele peaks olema vähem järsk. Kahjuks meil sellised õpikud ja tööraamatud veel puuduvad.

Samuti tuleks valvata selle järele, et aeglasema seostamisvõimega õpilased saaksid kujundada õigeid mõisteid, eriti elementaarsemaid mõisteid, millel baseerub edaspidine töö. Sageli libisetakse elementaarsetest mõistetest ja uuest terminoloogiast kergesti üle, minnakse keerukamate nähtuste juurde ega märgata, et just elementaarsetes mõistetes selguse ja kindluse puudumine takistab aine edaspidist edukat omandamist. See muutub komistuskiviks nii mõnelegi õpilasele, aeglasema närvitegevusega õpilasele muutub see lihtsalt saatuslikuks.

Kodu võiks muidugi aidata õpilast tema hädas. Esimeks tingimuseks on õpilasele moraalse abi andmine. See moraalne abi seisab vanemate huvis lapse õppetöö vastu: nad lasku endale jutustada, kuidas lapsel kulges koolipäev, keda või mida küsiti, mida seletati ja üles anti. Sellega saab vanem pildi koolielu konkreetsest olustikust, on kuras sellega, mida ja kuidas koolis õpetatakse, ja ta teab ka, missugused ained või küsimused osutuvad lapsele raskeks.

Õpilase päeviku pidev kontrollimine annab vanemale lisaandmeid õpilase õppeedukusest. Heade hinnete puhul tuleks vanemal kindlasti avaldada ka omapoolset tunnustust, see tõstab õpilase eneseusaldust ja innustab teda järgnevateks pingutusteks. Puudulike hinnete puhul tuleks aga vanemal kohe ühes lapsega läbi arutada küsimus, millest puudulik hinne on tingitud, ning tuleks anda sisulist abi lapsele puudujäägi likvideerimiseks. Peaks see lapsevanemale üle jõu käima, siis tuleks tal pöörduda õpetaja poole selgituse, aga ka lisaharjutuste materjali saamiseks.

Lapse õppetöös on kiire ja õigeaegne puudujääkide likvideerimine sama tähtis kui majakatuse õigeaegne paranda-

mine. Mida saaks väikese vaevaga korraldada vea tekkimisel, see nõuab aasta pärast suurt vaeva ja kulusid, hiljem aga põhjustab lagunened katus kogu ehituse kokkuvaremise. Seepärast peaks õpilase mahajäämuse õigeaegne likvideerimine osutama löökülesandeks nii koolile kui ka lapse kodule.

Nii mahajäämuse likvideerimisel kui ka teiste puuduste vastu võitlemisel on tähtis, et laps ise sellest võitlusest aktiivselt osa võtaks. **Me ei saa last kasvatada ilma tema aktiivse kaastööt, veel vähem vastu tema tahtmist.** Kui me ei suuda teha last oma liitlaseks tema kasvatamisel, siis langevad kõik meie õpetused ja nõuanded kaljusele pinnale. Kasvataja esimeseks ülesandeks ongi lapse usalduse võitmine, tema tahte kooskõlastamine oma tahtega lapsele vajalikkude ürituste läbiviimisel.

Seda saab kasvataja teha ainult toetudes lapses eneses peituvatele eeldustele. Kui laps armastab joonistada ja see tal suhteliselt õnnestub, tuleb kiita ta joonistamisoskust. Kui ta soravalt või ilmekalt loeb, tuleb seda alla kriipsutada. On ta osav pallimängus, tuleb ka seda rõhutada. On laps mingi ülesande hästi sooritanud, tuleb seda tunnustada. Sellega me arendame lapses enesetunnet, julgustame teda ja innustame uuteks püüdlusteks.

Tunnustust vajab iga inimene. Tunnustuse mõjul muutub inimese sisemine rüht, ta tunneb ennast tõstetuna, tunneb ennast ühiskonna väärtusliku liikmena.

Laps pole mitte vähem tundlik tunnustuse suhtes, pigem on ta isegi tundlikum täiskasvanust. Juba eelkooliealised lapsed, kui neil õnnestub midagi, kas esmakordne vilistamine, mingi kukerpall või aia otsa ronimine, nõuavad tungivalt, et vanem seda näeks ja tunnustaks. Lapsed on õnnatud, kui vanemad lastest ja nende saavutustest neil puhkudel väljagi ei tee. See on muidugi väär suhtumine vanemate poolt. Ainult tunnustades lapse edu, tema võimeid ja pingutusi võime juhtida lapsi ja saavutada ka neile ebameeldivate toimingute sooritamist.

Eriti kehtib see seaduspärasus just nende ürituste kohta, milleks lapsel on vähem eeldusi, milles ta on saamatu ega oska õigesti ülesande lahendamisele asuda. Sel puhul ei tule last häbistada ega noomida («Nii suur poiss ja ei oska säärast lihtsat asjagi!»), vaid last tuleb moraalselt

toetada. Tuleb ära märkida väiksemgi edusamm, see esile tõsta ning näidata, kuidas laps, toetudes sellele edusammule, võib sooritada järgmise. Selline moraalne toetus vanema poolt äratab lapses usku oma võimetusse, laps hakkab veelgi innukamalt püüdma, ning selle tulemusena saavutabki viimaks (sageli oma üllatuseks) eesmärgi.

Lõpuks tuleb mainida, millise **tähtsuse omab lapse elus päevarežiim**. Oma kindel töökoht, tööle asumine alati kindlal kellaajal, segamata töötamine — need on faktorid, mis kujundavad lapses kindla elurütm. Pavlov kõneles sel puhul dünaamilistest stereotüüpidest. Nende stereotüüpide osatähtsust elus ei tule mingil juhul alahinnata. Ratsionaalselt väljakujundatud stereotüübid säästavad meil palju vaimuenergiat, vabastavad seda energiat teisteks loovateks ülesanneteks. Kes pole harjunud töötama kindla korra järgi, kes peab ennast igakord tööle asudes sundima, peab alati «hoogu võtma» — see satub kergesti meeolude mõju alla. Säärastel inimestel jääb nii mõnigi üritus teostamata. Inimesel kindla töörežiimiga kulgeb tööleasumine ja töötamine palju sujuvamalt, kergemalt ning sageli ka produktiivsemalt.

Seepärast ongi tähtis, et laps harjuks kindla päevarežiimiga juba varajasest east peale. Arstid soovivad alata režiimi kujundamisega juba imikueas. Juba imik peab harjuma kindlatel kellaaegadel sööma, kindlatel kellaaegadel magama ja ka ärkvel olema. Režiim loob aluse imiku elurütmile ning säästab palju vaeva ka emadel. Seda teavad paljud emad ja talitavad ka vastavalt. Kuid lapse suuremaks kasvades unustatakse see reegel ning elurütmile ja režiimile ei omistata enam vajalikku tähelepanu: õpilane ei õpi enam õigel ajal, ei lõpeta mängimist õigel ajal, ei lähe õigel ajal magama ja loomulikult ei taha ta ka õigel ajal tõusta. Tulemusena omandab meie elu mingi ruttamise ja kärsitu joone. Selline korratu elustiil ei riiva mitte üksinda meie esteetilisi nõudeid, vaid pikapeale mõjub halvasti meie närvisüsteemile. Inimesed muutuvad endale märkamatuult järjest närvilisemaks ja halvatujulisemaks.

Seepärast — igal asjal olgu algusest peale oma koht ja igal talitusel oma aeg!

Need on mõningad pedagoogilised aabitsatõed, millede vastu vanemad sageli eksivad. Kuid kasvatuses nagu mujalgi kehtib seadus, et vastava ala elementaarsete reeglite rikkumine ei jää mitte peitu, vaid annab ennast hiljem valusasti tunda.

Seepärast peamegi suurima tähelepanuga jälgima laste tegevust, nende vaimset arengut ning oskuslikult vahele segama seal, kus olukord seda nõuab.

ISA KOHUSTUSTEST LASTE KASVATAMISEL

V. MARVET

Meie paljutuhandelises õpilasperes leidub nii käitumiselt kui ka töötamisviisilt väga erinevaid õpilasi. Samuti on mitmepalgelised nende õpilaste vanemad, kellega koolil tuleb koos töötada. Lastevanemate koosolekutel on tulnud õpetajatel korduvalt puudutada laste distsipliini küsimust ja selgitada vanematele, et see pole laste sünnipärane omadus, vaid et see saavutatakse kasvatajate ühise töö tulemusena.

Suur kirjanik ja kasvataja Leo Tolstoi on öelnud, et kõige tähtsamaks teguriks kasvatustöös tuleb pidada kasvatajat ennast, kasvataja isikut. Tal on õigus. Ei suuda kasvatada see, kes ise kui inimene ei seisa kuigi kõrgel kasvatuslikul tasemel. Nii võime mõnikord näha, et täiskasvanu, istudes avalikus pargis, lõikab ajaviiteks pingi sisse oma nime-tähti ja väike poeg või tütar tema kõrval imetleb isa meisterlikkust noaga ümberkäimises. Pole siis midagi imestada, et laps hiljem proovib oma osavust koolipingi kallal. Kui isa kooli kutsutakse poja käitumise üle nõu pidama, siis vangutab ta pead — kust see poiss küll niisugused kombes on võtnud.

On vanemaid, kes püüavad oma laste kasvatamist täielikult veeretada koolile, kuna nad ise pidavat töötama ja neil polevat aega tegelda lastega. Niisugused lastevanemad võivad sageli oma laste päevikutest lugeda õpetajate märkusi, nagu: «Lahkus omavoliliselt laulmistunnist», «Ei täitnud kodust õppeülesannet», «Käitub halvasti saksa keele tunnis», «Kustutab päevikust õpetaja märkusi ja saadud halbu hindeid», «Tarvitab geograafiatunnis õpetajaga rääkides ebasüüdsat tooni», «Palutakse vanemaid pidevalt jälgida õpilaspäevikut ja sellele iga nädal alla kirjutada».

Väga paljudel kordadel jäävad aga need signaalid lastevanemate poolt tähele panemata. Vestluses ühe isaga, kelle poeg ei allu kooli korrale, selgus, et ta loeb oma kohustuseks last riietega varustada, hoolitseda, et poisil oleks kõht täis, kuid ei mõtle tema kasvatamisele. Kooli ta ei tule ega jälgi ka kodus poja õppeedukust. Järgmisel korral sama kodu külastades õpetaja küsis, miks isa kooli pole tulnud, kuigi teda mitu korda oli sinna kutsutud. Isa püüdis õpetajale igati selgeks teha, kuivõrd ta on tööga seotud, ja lõpetas jutuaajamise lausega: «Poiss on teie hoole alla antud ja kooli kohus on teda kasvatada nõnda, kuidas see on vajalik.»

Kahjuks ei ole ülalkirjeldatud isa ainuke. Õpetajad nurisevad õigustatult isade üle, kes «unustavad» oma vanemakohustused, jätavad hooletusse laste kasvatamise ja veeretavad selle tervenisti koolile või mõningal juhul emale. See on üks endise aja igandeid, mis on seotud perekonnaelu tingimustega kodanlikus ühiskonnas, kus isa peamiseks ülesandeks oli perekonna ülalpidamise eest hoolitsemine. Meil on see teisiti. Isa ja ema töötavad mõlemad, sageli ühes ja samas ettevõttes, ja võtavad aktiivselt osa ühiskondlikust elust. Ühiselt hoolitsevad nad perekonna majandusliku heaolu eest, võrdselt on nad vastutavad ka oma laste kasvatamise eest.

Meie elu tingimustes pole millegagi põhjendatud mõnede isade vananenud vaade, nagu oleks nende asi ainult perekonna ülalpidamine, kõik muu, eriti aga laste järele vaatamine, nende kasvatamine, olgu ema, vanaema, kooli, kuid mitte mingil juhul isa asi. Otseselt väljendatakse niisugust vaadet harva. Tavaliselt tuakse enda õigustamiseks ette suurt töökoormust. Tegelikult ei seisa asi ajapuuduses, vaid oma isakohustuste mittetundmises, mittearusaamises sellest, kui tähtsad on isa ja ema ühised jõupingutused laste kasvatamisel.

Kumbki vanematest avaldab lastesse omapoolset kasvatuslikku mõju, toob kasvatusse teatava oma joone — isa mehisuse ja asjalikkuse, ema õrnuse ja tagasihoidlikkuse. Sageli on isal ja emal oma eriala ja erinevad huvid, mis tulevad ainult kasuks laste kasvatamisel, eriti veel siis, kui perekonnas on nii poisse kui ka tüdrukuid. Laste kasvatamisega tuleb toime muidugi ka üks kasvataja (lesk, vallas-

ema, hooldaja), kuid see on siiski märksa raskem ja väga paljudel kordadel jääb kasvatus ühekülgsesks.

Isa väära suhtumise tagajärgi laste kasvatamisel kinnitab juhtum ühes sõjaväelase perekonnas, kus elati jõukalt. Selles perekonnas oli üks laps, kelle kasvatamine oli jäetud ainuüksi ema hooleks. Kui poiss oli veel väike, näis asi olevat kõige paremas korras. Poisi vanemaks saades muutus tema käitumine silmanähtavalt halvemaks. Ta hakkas koolist põhjusega puuduma, kirjutas rumalusi koolimaja seintele, oli õpetajate vastu häbematu, võltsis päevikus vanemate allkirju, proovis suitsetada jne. Kui poisi halva käitumise põhjusi hakati uurima, siis seletas poiss, et tema käitub halvasti sellepärast, et ta ei salli oma isa. Küsimusele, miks ta siis oma isa ei salli, vastas poiss, et tema isal polevat kunagi aega tema jaoks. Ükskõik millise ettepanekuga ta ka isa juurde läheks, ikka on isa kas tööga üle koormatud või väsinud. Temal olevat aga sõber, kelle isa on hoopis teistsugune. Ta on huvitatud kõigest, mis ta poeg teeb. Ta küsib, kuidas sõbral koolis läks, kuidas lõppesid koolidevahelised võrkpallivõistlused, kas poeg ei tahaks koos teatrisse minna, ühe sõnaga — ta on huvitatud kõigest, mis puutub tema pojasse. Edasi seletas poiss, et tema teinud ka oma isale ettepaneku koos kinno minna, millele isa vastanud nagu alati, et tal polevat selleks aega. Hiljem selgunud aga, et isa oli siiski käinud seda filmi vaatamas, ainult teda kaasa võtmata. Vestluskäigus selgus veel, et poiss tahtnud oma isaga samasuguseid suhteid luua, kui olid tema sõbral, kuid igale lähenemiskatsele vastanud isa järsult: «Ära sega mind, mul pole aega.» Ka oli poiss tähele pannud, et kui juhtus tulema sealsamas mõni tuttav ja avaldas soovi mõne partii male mängimiseks, siis polnud isa enam ei väsinud ega tööga koormatud ja võis külalisega tundide viisi malelaua taga istuda. Poiss jättis katsed läheneda isale ja hakkas halvasti käituma, et sellega häbi teha isale, kes tema vastu oli olnud hoolimatu.

Tuleb märkida, et nii lapsed kui ka teised perekonnaliikmed peavad alati arvestama isa töökoormust ja seepärast peaksid nad teda töötamise juures võimalikult vähem tülitama. Siinjuures aga ei saa kuidagi õigustada ülalnimetatud isa käitumist, mis oli täiesti väär.

Näitena sellest, kuidas isa oma käitumisega põhjustas õigustatud vihkamise poja poolt, on alljärgnev lugu pere-

konnast, kus nähtavasti olid olnud lahkkelid, mille tõttu isa jättis maha naise ja lapse ning abiellus teisega. Poiss jäi ema kasvatada. Ema oli heasüdamlik inimene ja võib-olla hellitas liialt oma poega. Poiss muutus isekaks ja hakkas halvasti õppima. Vahepeal haigestus ema ja ta paigutati haiglasse. Poiss jäi omapead, hulkus päevade viisi ringi ega läinud kooli. Isa kutsuti kooli tekkinud olukorra üle nõu pidama. Selgus, et isa ei saanud poissi enda juurde võtta, kuna selle vastu oli tema uus naine. Küll aga lubas ta maksta poisi söögiraha tädile, kelle juures poiss pidi söömas käima. Mõne päeva pärast õnnestus poissi tänaval tabada ja teda kooli tuua. Klassijuhataja noomis poissi tema halva käitumise pärast. Poiss kuulas ükskõikselt ja vaikis. Kui aga õpetaja ütles, et isa on tema pärast mures olnud, on tädile tema jaoks söögiraha maksnud ja tahab näha, et ta korralikult koolis käiks, ärritus poiss väga. Läbi pisarate rääkis ta katkendlikult: «Ärge rääkige mulle isast. Mul polegi isa. See pole isa, kes oma lapse maha jätab. Ema mul on hea. Aga isa mul ei ole.» Võttis tükk aega, kuni suudeti poissi rahustada. Kui palju pidi see laps küll olema läbi elanud, enne kui ta oma isa nõnda vihkama oli hakanud.

Tavaliselt on lahkkelide korral perekonnas kombeks põhjendusena ette tuua ebasobivust abikaasaga. Tegelikult on see vaid tung elada isiklikku elu väljaspool kodu. Kui aga on elatud koos juba aastaid ja on lapsed kasvamas, siis peaks küll kohusetundest laste vastu kõik isiklikud huvid kõrvale jätma ja mitte lõhkuma perekonda, hülgame lapsi.

Emasid, kes oleksid jätnud maha lapsed või elavad isiklikku elu väljaspool perekonda, tuleb ette harvemini. Isasid aga, kes selles mõttes oma isakohustused unustavad, on üsna suur protsent. Kui mees oma käitumisega haiget teeb oma naisele, siis teeb ta sellega ühtlasi mitmekordselt haiget ka oma lastele. Lastele, kes armastavad võrdsest nii oma isa kui ka ema, on raskeks hingeliseks läbielamiseks, kui nad avastavad, et nende vanemate vahel on tekkinud lahkkelid.

Pedagoogilisel alal töötajad on võinud oma igapäevase töö juures tähele panna hästi edasijõudvaid õpilasi, kes äkki muutuvad hajameelseks, kelle õppeedukus näitab järsku langust ja kelle käitumine muutub närviliseks. Püü-

des niisuguste lastega vesteldes leida selle põhjust, jäävad lapsed kinniseks, hakkavad nutma. Hiljem külastades kodu selgub, et isa on hüljanud perekonna.

Huvitav juhtum leidis aset mõned aastad tagasi (kui igal kolhoosil polnud veel oma agronoomi) ühe agronoomi perekonnas, kus klassijuhataja kaasabil leidsid isa ja poeg teineteist. Õpilane Peeter N. õppis halvasti ja ka tema käitumine koolis jättis soovida. Ta oli rajooni lugupeetavama agronoomi ainus poeg. Isa oli sageli komanderinguil, aga Peeter elas emaga linnas. Kord, kui tunnis oli juttu mitmesugustest elukutsetest, küsis õpetaja Peetri käest, kelleks tema tahab tulevikus saada, ja sai väga imeliku vastuse: «Igatahes mitte agronoomiks.» Vastus pani õpetaja mõtlema ja ta otsustas selgusele jõuda, millest see on tingitud, et poeg oma isa elukutsesse nii vaenulikult suhtub. Vestluses vanematega selgus, et Peetri ema pole rahul oma mehe elukutsega, tema sagedaste ärasõitudega kolhoosidesse, tema «eraldatusse», nagu ta väljendas, linna kultuurist. Klassijuhataja soovitas Peetri isale suvisel õppetöovaheajal poissi kaasa võtta sõitudel kolhoosidesse, mida isa ka tegi. Sügisel kooli tulles oli Peeter muutunud tundmatuseeni. Ta oli oma isa «avastanud». Haleda hädavarese asemel, kellena isa oli talle seniajani lastud paista, nägi poiss teda nüüd töösse kiindunud targa, osava ja lugupeetud eriteadlasena, keda igal pool oodati, et kuulda tema arvamist.

Sageli on isad ise süüdi, et lapsed neist eemale hoiduvad ega tea nende elukutsest midagi, ei näe nende ühiskondlikku palet, nende isiksuse paremaid külgi, kuigi see peaks ju olema eeskujuks lastele. Ka kõige rohkem tööga koormatud isa leiab hea tahtmise juures aega selleks, et küsida lapselt, kuidas tal koolis läks, milliseid hindeid ta täna sai, mida ta luges, kuidas meeldis talle uus film, kas ta käis ka haiget sõpra vaatamas ja kuidas edeneb viimase paranemine, mis tehti täna tehnikaringis jne. Isa, kes meeles peab, et laps on tulevane kodanik, kelle kasvatamise eest ta on vastutav, leiab alati mõne minuti tegelemiseks oma lastega ja ka võõrastega. Selle tunnistajaiks olid hiljuti paljud täiskasvanud, kes jalutasid Emajõe ääres. Nimelt oli väikemehel-suusatajal katkenud suusaside, mille aitas korrastada üks äpardust pealtnägiija, päris võõras «onu». Sel võõral leidis ka aega näpu-

näidete andmiseks noorele suusatajale. Nähtavasti olid tal endal ka kodus lapsed, keda ta oli harjunud abistama. Lapsed aga on õnnelikud, kui nad tunnevad, et isa tõsiselt ja siiralt on huvitatud nende elust, nende saavutustest, nende ebaedust, kui nad tunnevad tema valmisolekut abistada neid igasugustes ettetulevates raskustes, kui nad näevad isa isikus head tähelepanelikku sõpra.

Kokku puutudes lastega ja vesteldes nendega võib kuulda, et isad sagedamini kui emad ei täida lubadusi, mis nad lastele on andnud. Näiteks on lubatud lastega minna kinno, kuid mõne muu huvitavama ürituse vaheletulekuga jäetakse see täitmata või paremal juhul lubatakse seda teha mõni teine kord.

On aga ka teistsuguseid isasid. Räägitakse küll, et jahimehed on suured luiskajad, kuid ega see pole alati nõnda. Selle tõenduseks on isa, kes lubas pojaga minna pühapäeval toimuvale linnadevahelisele jalgpalli-võistlusele. Hiljem sai ta kutse sõita samal pühapäeval koos sõpradega jahile. Kuigi isa oli kirglik jahimees, loobus ta seekord jahilesõidust ja täitis pojale antud lubaduse. Kui koolis on kõnelusi olnud sõnapidamisest, siis nimetab see poiss alati uhkustundega oma isa ja seab teda kõigile eeskujuks.

Perekonnas laste kasvatamisel tuleb lahendada sageli mitmesuguseid elulisi küsimusi, palju pisiasju, millest ei tohi isa ära öelda sel lihtsal põhjusel, et need on «pisi-asjad». Pisi-asjadel võivad sageli olla tõsised tagajärjed, kui õigel ajal pole vastuabinõusid tarvitusele võetud. Kuju-kaks näiteks sellest on juhtum ühe inseneri perekonnas, kelle poeg ei tahtnud täita õpetaja nõudmisi ja hakkas tundidest puuduma. Enda õigustuseks kaebas ta kodus emale, et õpetaja on tige ja norib tema kallal. Ema uskus poja juttu. Temale hakkas paistma, et õpetaja on tõepoolest tige ja norija, ning ta hakkas otsima võimalusi poja paigutamiseks teise kooli. Asjast sai teada isa. Ta taipas kiiresti, milles asi seisab, ja leidis ka lahenduse. Naisõpetajat, kes oli nõudlik ja range, toetas ta vastuvaidlematult ja nõudis pojalt, et see hakkaks paremini õppima. Naisele aga soovitas olla poja vastu nõudlikum ja karmim. Õigeaegne ja otsustav isa vahelesegamine lõpetas kiiresti poja väära suhtumise töösse, ja mis peamine, likvideeris juba algeos tekki-va halva iseloomujoone, tahte kõrvale hiilida süstemaatilise õppetööst.

Õigesti toimivad need isad, kes, tunnetades oma vanemakohustust ja vastutust laste kasvatamise eest, lepivad kokku emaga nõudmistes laste suhtes. Kuid on vähe ainult ühiste nõudmistepüstimisest, tarvis on kogu oma isikliku autoriteediga toetada ja tegelikult iga päev aidata kasvatada lapsi. Isa, kes sellest püüab eemale hoida, on õigustatult ära teeninud hukkamõistu ühiskonna poolt.

Üks niisugune isa vastas õpetajale, kes teda korduvalt oli «tülitanud» poja käitumise pärast: «Te olete mind põhjalikult ära tüüdanud. Ma ei soovi teiega sellel teemal enam kõnelda. Õpetage teda nõnda, et ta teie sõna kuulaks.»

Isa väärakäitumist arusaamatuse lahendamisel peegeldab ka järgmine juhtum. Koolis said kolm poissi vahetunnil hakkama ulakusega. Kaks neist tõukasid lahti tütarlaste käimla akent, mille tüdrukud seestpoolt uuesti kinni löid. Sealjuures pragunes aknaklaas. Üks poistest, nähes, et klaas pragunes, lõi sellele veel jalaga hoobi, nii et klaas välja langes. Neljas poiss vaatas aga seda pealt ja kui korrapidaja õpetaja klaasi kõlinal kuuldes kohale ruttas, kadus ühes teistega. Õpetaja selgitas asja juureldes asjaosalised ja määras ühtlase karistuse kõigile neljale. Poistele kirjutati märkus käitumisžurnaali, nad pidid koos muretsema uue klaasi ja selle aknale ette panema ning peale selle pidi igaüks kodus ise oma vanematele juhtunust rääkima.

Kuidas reageeris sellele neljanda poisi isa? Ta võttis telefoniühenduse õpetajaga ja poole tunni pikkuse kõne vältel püüdis viimasele selgeks teha, et tema poeg ikka akna lõhkumises süüdi pole ja tema ei ole nõus materiaalset kahju kandma (igal poisil oleks tulnud maksta 1 rubla ja 25 kopikat) ega luba ka oma pojalt vastavat summat kooli viia.

Selle asja juures oli eriti väär see, et kogu pika telefoni kõne vältel poiss oli isa juures ja kuulas pealt, kuidas isa püüdis õpetajale selgeks teha, et tema poeg ikka selle aknaklaasi lõhkumises süüdi polevat.

Kuigi esitatud juhul õpetajal juriidiliselt polnud õigus nõuda materiaalse kahju tasumist neljandalt poisilt, siis moraalselt oli tal ikkagi õigus kohelda teda võrdselt teistega, kuna ulakuse huviga pealtvaatamine on selle moraalne toetamine, teiste asjaosalistega ärajooksmine aga enda süütunde väljendamine.

Isa oleks toiminud õigesti, kui ta oma seisukoha õpetajale oleks selgitanud mitte poisi juuresolekul telefoni teel, vaid sõbralikus vestluses kas siis koolis või mujal, kuid igal juhul poisi juuresolekuta.

Laste ilmsikstulnud pahede puhul peaksid vanemad kooli poolt tehtavaid märkusi või hoiatusi võtma signaalina kasvatuslünkadest, et õigeaegselt tarvitusele võtta vastavaid tervendavaid abinõusid. Näidates lapsele, et vanemad kooli nõudeid toetavad ja heaks kiidavad, võtavad nad ühes sellega lapselt tahtmise midagi niisugust korda saata, millega kool rahul pole.

Pahatihti on aga nii, et vanemad ei täida kooliga ühiselt vastuvõetud otsust ja muudavad seda ühepoolset, mis aga ei tule kasuks laste kasvatamisele. Nii oli lugu Antsuga, kes juba pikemat aega ei töötanud korralikult. Klassijuhataja leppis kodu külastades vanematega kokku karistuse suhtes. Nimelt otsustati, et Ants jääb järgmiseks pühapäevaks kodusse aresti ja teeb kõik nädala jooksul tegemata jäänud tööd korralikult järele.

Antsu isa oli aga suur napsitaja ja armastas igal võimalikul juhul kaarte mängida. Pühapäeval, kui kaardimängijad järjekordselt kogunesid, saatis isa Antsu rahuliku südamega jalgpallivõistlustele (vaatamata sellele, et tal nõutud tööd olid tegemata), kuna kodus olevat poiss ainult tülik.

Õnneks peab ütleva, et niisuguseid isasid, kes ei toeta kooli tema püüdlustes, ei ole palju ja nende korralekutsutamiseks võib kool eduga kasutada töötajate ühiskondlike organisatsioonide abi, kes nii mõnelegi isale on selgeks teinud, et nende vanemakohuseks on aidata koolil kasvatada Nõukogude kodumaale ausaid ning töökaid kodanikke ja et isa ning ema isiklik hea eeskuju — nende tegevuse ühtsus — on tagatiseks tulemusrikkale laste kasvatamisele perekonnas.

TRADITSIOONIDE OSA PEREKONDLIKUS KASVATUSES

H. LIIMETS

Kui jälgime oma elu, siis märkame peagi, et paljud sündmused, elunähtused ja tegevused korduvad. Üha jälle pühitseme igal aastal üksikute perekonnaliikmete sünnipäevi, tähistame Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva, 1. maid, näärisid jne. Korduvat märkame ka päris igapäevastes elunähtustes. Sageli on välja kujunenud kindel kord, et igas korralikus perekonnas eranditult laupäeviti toimuvad tavalisest suuremad puhastus- ja koristustööd korteris, on kujunenud välja kindel saunapäev jne. Need on vaid üksikud näited korduvate sündmuste ja elunähtuste suurest hulgast. Kordumine ei avaldu aga ainult nende olukordade sisus, vaid ka vormis. Nii ei kujutle me näärisid kuidagi ilma nääripuu, näärivana ja kingitusteta, samuti tundub oktoobripühade ja 1. mai lahutamatu osana töötajate demonstratsioonist osavõtmine. Sageli peetakse kringlit sünnipäevalaua paratamatuks osaks, verivorste nääriõhtu tingimatuks söögiks. Keegi ei juurdle, miks peab see just nii olema. Neid kombeid peetakse silmas ärutlemata, iseenesestmõistetavalt.

Selliseid korduvaid, alati enam-vähem samas vormis toimuvaid elunähtusi nimetame traditsioonideks.

Muidugi pole iga korduv elunähtus veel traditsioon. Meie töötame iga päev, kuid see pole traditsioon, ka pole traditsioon, et me iga päev sööme. Ei ole traditsiooniga tegemist ka siis, kui me teist või ka kolmandat korda peame mõnda suvist spordipäeva, läheme ekskursioonile, korraldame koolipeo ning nimetame selle traditsiooniliseks. Nimetus ei muuda veel ühtki tava traditsiooniks. Traditsioone iseloomustab see, et nende silmaspidamine, käitu-

mine neile vastavalt on muutunud meile vajaduseks, nii et me mingil juhul ei taha toimida teisiti ja nõuame teiseltki tava järgimist. Nii ei meeldiks kellelegi, kui nääriõhtul poleks nääripuud. Tunneksime kohe, et õiget meeleolu ei teki, midagi on nagu puudu. Kui mingi nähtus on muutunud selliseks vajaduseks, siis võime öelda, et on tegemist traditsiooniga. Paljas kordumine ei tähenda veel midagi. Kordumine ise muidugi on eeldus, et mingi elunähtus muutuks vajaduseks.

Miks on siin oluline kordumine?

Teatavasti on iga meie tegevuse, kogu käitumise aluseks ajus tekkinud ajutised närviseosed, mis kujunevad samalaadsete olukordade kordumisel, kus teatud käitumine on vajalik. Kord kujunenud närviseosed aga kalduvad isenesest uuesti esile tulema, kui satume analoogilisse olukorda võrreldes sellega, kus nad tekkisid. Seega püüame toimida üha samal, kord õnnestunud viisil. See toimub peaaegu automaatselt, isenesest, ilma pikema arutlemise ja mõtlemiseta.

Lihtsalt kordamisega mingit nähtust traditsiooniks muuta saab vaid seda küllalt sageli kindlate perioodide järel korrates. See protsess kiireneb märksa, kui korduv sündmus on eriti rõõmus, meeldivaid tundmusi tekitav.

Traditsioonidele on iseloomulik veel see, et neis on palju elemente, mille põhjust me ei tea ega oska selgitada (miks nääride ajaks tuuakse tuppä kuusk, miks peab sünnipäevalauas tingimata olema kringel jne.). Ja ega me püüagi põhjendusi otsida. Kasutame ikka kord käibelelänud teguviisi isenesestmõistetavalt. Muidugi on traditsioonis igal momendil kunagi olnud oma põhjus, oma otsene ajend, mis on ta esile kutsunud, kuid see on aja jooksul ununenud, tegevus on aga säilinud samana. Seega on siin tegemist teatud konservatismiga. Sellele juhib tähelepanu ka A. S. Makarenko: «Peab tunnustama, et traditsioonide loomisel peab kasutama mingit väikest instinktiivset konservatismi, kuid head tüüpi konservatismi, s. o. usaldust eilse päeva vastu, meie seltsimeeste vastu, kes on loonud mingi väärtuse ega taha, et see väärtus purustataks kellegi tänase kapriisiga.» Nii oli Makarenko koloonias traditsiooniks, et trepist minnes ei hoita kinni käsipuust. Millest niisugune traditsioon tekkis, seda mäletasid vaid vanemad kolonistid, nooremad ei teadnud

sellest midagi, kuid pidasid arutlemata sellest nõudest kinni.

Niisugune konservatism, vana käitumise arutlemata omaksvõtmine on võimalik seepärast, et seda pooldab antud kollektiivi enamik, kes ei luba kellelgi kujunenud nõudeid rikkuda. Ei saa muutuda traditsiooniks ükski nähtus, mis on kollektiivi enamikule vastumeelne. Kindlalt aga juurdub selline tava, mis kutsub meis esile meeldivaid elamusi, rõõmu ja rahulolu.

Missugune osa on traditsioonidel meie elus?

Mõned inimesed arvavad, et traditsioonide vastu tuleb üldse võidelda, kuna nad on ikka teataval määral konservatiivsed ja iga element neis ei ole mõistuslike põhjustega seletatav. Hulk tavasid on koguni seotud vanadele kapitalistlikele suhetele omase moraaliga.

Tõsi, leidub selliseid traditsioone, mis tulenevad vanast moraalist, nagu usupühade pühitsemine, laste ristimine, leeriskäimine. Ka neid tavasid sageli täidetakse, ilma et inimene usuks kristlikesse «tõdedesse», ilma et ta endale arugi annaks nende kommete mõttest. Need tavad ise on oma vormilt nii organiseeritud, et nad jätavad inimesele teatud elamuse. Neil, kes on vastavaid tavasid kujundanud, on olnud selge mõte: kiskuda inimesi tugevamini usurüppe, halvata nende aktiivset elutunnet ja teotahet, juhtida neid kõrvale võitlusest rõhujate vastu. Selliseid traditsioone me ei saa loomulikult sallida. Need on vastuolus meie arengu perspektiividega, meie ühiskonnas valitseva moraaliga.

Niisuguste igandlike traditsioonide olemasolu aga ei tähenda sugugi seda, et tuleb igasuguste traditsioonide vastu olla.

Uues ühiskonnas vanad traditsioonid surevad, kui nad on vastuolus ühiskonna arengu loogikaga, valitseva moraaliga. Usutraditsioonide osa ongi meie ühiskonnas tohutult vähenenud ja väheneb järjest. Samal ajal kujunevad uued traditsioonid, mis tulenevad ühiskonna uuest elulaadist, uuest moraalist. Niisuguseid traditsioone tuleb kõigiti toetada. Uute traditsioonide kõrval on rohkesti ka vanu, mis ei ole vastuolus ühiskonnas valitseva moraaliga, vaid võivad olla koguni oma vana vormiga uue sisu väljenduseks. Nii on näiteks lugu nääritraditsiooniga, mille vormielemendid on pärit igivanast rahvatraditsioonist, sisu on aga

uus, nõukogulik. Samuti on jaanipäeva traditsiooniga. Kui vaatleme traditsioone, mis on seotud inimestevahelise suhtlemisega, siis näeme, et siin on tohutult elemente, mis on pärit varasematest ühiskondlikest formatsioonidest. Võtame kas või traditsioonilise viisi tervitada, hüvasti jätta jne. Need ei ole vastuolus uue moraaliga ja nad jäid. Ongi õige säilitada vanadest traditsioonidest kõik, mis ei ole vastuolus uue moraaliga, uue elulaadiga, sest meie ei saa uut rajada tühjale kohale, ei saa omavahel suhelda, kui heidame kohe kõik vanad reeglid minema.

Traditsioonide väärtus on selles, et nad toovad meie ellu kindlat korda ja rütmi, kergendavad meie elu. Ei tarvitse korduvate elunähtuste puhul kaalutleda, kuidas on parem toimida, käituda. Kõik läheb vastavalt kord kujunenud vormile, vastavalt meie eneste ja teiste varasemale praktikale.

Traditsioone hindame veel sellepärast, et nad tekitavad meis rõõmsaid elamusi, üksmeelt ja ühtekuuluvustunnet. Ükski inimeste rühmitus, olgu see siis mingi asutuse, vabriku või käitise tööliskond, kooli õpilaskond või perekonnaliikmed, ei moodusta üksmeelset ja kokkuhoidvat kollektiivi, kui neid muuhulgas ei liida ühised traditsioonid, ühiste elamuste ja mälestuste kitt. Õigusega on A. S. Makarenko tähendanud, et miski ei tihenda nii kollektiivi kui traditsioonid. Tahame ju, et meie perekonnas valitseks ühistunne ja et see oleks tugev. Selle joone kasvatamiseks perekonnas peame ära kasutama ka traditsioone, peame neid teadlikult arendama, nende hulka suurendama. Eriti peavad sellele mõtlema noored perekonnad. Abielludes ühinevad vahest üsna erinevate harjumuste ja traditsioonidega inimesed. Kui siin teadlikult ei looda ühtlust ja kooskõla, siis võib sellest võrsuda arusaamatusi ja lahkkelisid. Teiselt poolt suur hulk ühiseid tavaid ja harjumusi liidavad inimesi nii, et juhuslikud arusaamatused ei saa viia perekonda lagunemiseni.

On olnud juhtumeid, kus lapsed on unustanud oma vanad vanemad, lasevad neid elada üksilduses ja puuduses. Ilmselt puudub neil lastel armastus oma vanemate vastu, puudub kodutunne. Tublide kodanike ja töötajate kasvatamise juures me ei või unustada ka heade laste kasvatamist oma vanematele. See ei ole mingi vanemate kitsas egoistlik eesmärk, vaid üks lüli tõeliselt tubli inimese

kasvatamises. Enamasti on kodu- ja vanematearmastuse puudumisega seotud ka teised negatiivsed jooned. Nendest inimestest saab harva hea isa või ema. Sageli pole neil õiget seltsimehelikku suhtumist ka töökaaslastesse. Seega on probleem siin laiem. Kasvatades head perekonnaliiget, kasvatades lastes kollektiivsustunnet oma perekonnas, kasvatame selle kaudu ka head kodanikku. Selle kaudu kasvatame koguni patriotismi. Armastus kodumaa ja rahva vastu algabki armastusest kodu vastu kitsamas mõttes. Suur osa on siin täita perekondlikel traditsioonidel.

Milliseid traditsioone tuleks arendada perekonnas?

Eelkõige võiks silmas pidada perekonna töö- ja päevakorda reguleerivaid traditsioone. On perekondi, keda iseloomustab varane tõusmine, olgu püha- või äripäev, ikka algab elu perekonnas vara. Eriti sageli kohtame seda maal. Siin nõuab ka töö, eriti suvel, varajast ärkamist, kuid seda ei tehta ainult töö pärast. Kolhoosnik E. V. ütleb, et hommik on kõige ilusam, võrreldes teiste päevaosadega, ja kahju on seda maha magada, seepärast, kas töö nõuab või mitte, ta tõuseb ikka vara. Mis ilusse puutub, siis on see ju subjektiivne, kuid hommikul on inimene värske ja puhanud ning töö edeneb paremini, seepärast on see traditsioon igati kasuks meile.

Sageli on perekondades kujunenud traditsiooniline aja- jaotus mitmesuguste elualade vahel, et leida aega kõigeks. See on väga otstarbekas, sest tõepoolest on meil üksikuid inimesi ja terveid perekondi, kus valitseb närviline õhkkond: igaühel on väga palju teha, kõik on väga kinni, nii et pole enam aega ei meelelahutuseks ega töödeks perekonnas. Niisugune olukord rikub närve, teeb inimesed pahuraks ja kergesti ärrituvaks. Asi on vaid selles, et pole organiseeritud kogu töös kindlat rütmi ja korda. Õpetajate P. ja L. K. perekonnas on laupäevaõhtu ja pühapäevane päev määratud eranditult meelelahutuseks — kinole, teatrile, kunstinäitustele — või pühendatakse see aeg tervenisti ilukirjanduse lugemisele, sageli mängitakse sel ajal ka malet. On kombeks, et neil aegadel ei räägita oma kutsetööst, sest teistel päevadel on niigi päev tervikuna seotud sellega.

Paljudes perekondades on eriline tavakohane ilme just laupäeval, pühapäevadelgi pole sageli sellist kindlat nägu. Eriti selgelt on see välja kujunenud maaoludes. Töö lõpe-

tatakse laupäeval varem, olgu kuitahes kibe tööaeg, ikka püütakse pärastlõunaks valmis jõuda. Tubades toimuvad koristustööd, pühitakse õuegi. Kogu ümbrus aga lõhnab saunasuitsu järele. Pärast sauna aetakse juttu, lahutatakse meelt. Igaühelt tuleb puhta linase särgi ja kaseviha hõngu. Kõik see annab laupäevale erilise ilme ja meeleolu. Ka siin on igas perekonnas oma erijooni. Kolhoosnik E. M. jutustas, et tema isal oli kombeks laupäevaõhtul pärast sauna kõik kuus last, suured ja väikesed, kokku kutsuda ja ühiselt laulda. Nii lauldi tavaliselt paar tundi, kuni ema kutsus õhtusöögile. Vana kolhoosnik väidab, et tal muutub süda alati hellaks, kui ta meenutab neid õhtuid.

Õpetaja I. P. räägib, et neil sai abikaasaga tavaks laupäevaõhtuti vastastikku jutustada, mida nad kumbki nädala jooksul olid lugenud, sageli loeti raamatuist ette terveid katkendeid, luuletusi. Kui tütar ja poeg kasvasid, tulid hulka ka lasteraamatud. See tava on säilinud nimetatud perekonnas siiani. Sagedamini on nüüd aga ettelugejateks keskkooliõpilastest lapsed.

Sagedane on, et äripäeva tööõhkkonnas perekonnaliikmed ei leia aega, et olla kursis vastastikku üksteise elu ja tööga. Vanemad ei tea täpselt, mis lapsed koolis teevad, lapsed ei tea midagi vanemate tööst, probleemidest, mis vanemaid erutavad, sest ei ole välja kujunenud kindlat aega ja korda, millal sellest kõigest rääkida. Olen aga mitmes perekonnas kohanud tava, et õhtu- või ka lõunalauas jutustavad kõik perekonnaliikmed oma päeva töödest ja elamustest, kuna muul ajal puutuvad nad tõepoolest vähe kokku. Sellisest traditsioonist kirjutab Fr. Tuglas «Väikeses Illimaris»: «Lõuna oli algupoolel ikka igav, nagu mingi tüütu kohusetäitmine. Vaikiti ja söödi. Kuid sedamööda, kuidas täisealiste tööväsimus ja söögiisu vähenes, muutus asi lõbusamaks. Siis hakati nimelt rääkima, juttu ajama. Illimar ei saanud selle juures küll mingit osa etendada ja Karlagi jutuhoole pandi harilikult pärss kohe peale. Kuid nad kuulsid, mis vanemad rääkisid, ja said mitmesuguseid asju teada. See oli nagu aruandmine sellest, mis oli igaühega täna huvitavat juhtunud või mis teiste käest kuuldud, ja siis ühine arupidamine, kas sellest head või halba arvata. Ning vahel kaldus jutt sootuks kaugele sellest, millest ta algas.

Harilikult alustas kõnelemist isa. Ta sõi siis juba loiu-

malt, peatustega, ja ta näost oli juba näha, et ta midagi ütelda mõtles, kui see oli lõbus, siis muheles ta omaette, kui aga halb, siis läksid ta näojooned valjuks.»

Niisugune traditsioon kujundab ühtekuuluvust ja vastastikutust usaldust perekonnas. Kuna kõnelusi tekib siin kõigest, mida keegi koges või kuulis, millega lapsed võisid samuti kokku puutuda, siis on siin üks paremaid võimalusi lastes õigete hinnangute, suhtumiste kujundamiseks ümbritseva elu sündmuste suurde kirevusse. Kõik see ei kannu mingi moraalijutluse ega õpetussõnade lugemise ilmet. Sageli ei tarvitse lastega palju rääkidagi arutletavast juhtumist, väiksemad ei tarvitse kõigest veel arugi saada, ja viga pole sellest midagi, sest nende hea- ja halvatunne ei teki ainult täiskasvanute sõnade põhjal, see areneb, ning isegi suuremal määral kui õpetlikest sõnadest, just otsese eeskuju mõjul, täiskasvanu elava suhtumise mõjul. Millise ilmega, tooniga me millestki räägime, seda tunnevad ja taipavad lapsed kohe, kuigi asja sõnaline mõte polegi neile päris selge. Ja nad joonduvadki oma hinnangutes selle järgi, mis tundevärv on meie kõnel, millest räägib meie nägu.

Õieti kogu perekondlik õhkkond — see, kuidas vastastikku räägitakse, suheldakse — peaks olema traditsiooniline. Sageli see nii ongi, ilma et seda teadlikult oleks korraldatud. Teame, et mõnes perekonnas valitseb virisemise, norimise ja kärkimise õhkkond, mõnes perekonnas aga rõõmsameelsuse ja huumori atmosfäär.

Kui perekonnas on hulk eri vanuses lapsi, siis tekib kergesti laste hulgas arusaamatusi nende õiguste suhtes. Nii tahavad ka nooremad lapsed mõnikord meelsasti sama kaua ülal olla, nagu seda tohivad vanemad, tahavad saada selliseid riideid nagu vanemad lapsed jne. Üks nelja-aastane poeglaps keeldus näiteks põlle ette panemast väitega: «Ma ei ole veel ühelgi mehel põlle näinud.» On kasulik, kui laste õigustele antakse traditsioonide ilme: teatud õigused käivad alati koos teatud vanusega. Kuni lõpetad seitse klassi, seni pead igal õhtul kell 9.00 magama minema, pärast seda tohid tund aega kauem ülal olla jne. Teatud vanuseni tuleb kanda põlvpükse, siidsukkade kandmise õiguse saab teatud east alates jne. Samuti traditsioonina peaksid vanusega kaasas käima kohustused. Lapse vanemaks saades laienevad ka mitmesugused õigused, kuid samal ajal kasvavad tema kohustused perekonna suhtes.

Näiteks eelkooliealiste ülesandeks on hoolitseda korteris toalillede eest, pärast kooliminekut antakse lisaks uus ülesanne — aidata ema laua katmisel ja nõude pesemisel.

Suur rühm traditsioone võrsub mitmesuguste perekondlike tähtpäevade pinnal. Eelkõige kuuluvad siia perekonnaliikmete sünnipäevad. On loomulik, et neid kõiki pühitseatakse. Elul perekonnas peaks sellel päeval olema eri ilme, vaatamata sellele, et tegemist on äripäevaga, tavalise tööpäevaga. Söögiajad on pidulikumad ja tavalisest rikkalikumad, õhtul on võib-olla külalisi. Kogu päeva jooksul on kõik perekonnaliikmed pidulikumalt rõivastatud. See kõik annab päevale tõepoolest pidulikuma ja meeldivama ilme. Edasi käivad selle päevaga koos tähelepanuavaldused sünnipäevalapse vastu kingituste näol. Ka siin võivad valitseda omad traditsioonid, oma eriline vorm. Mõnes perekonnas on kujunenud meeldivaks traditsiooniks see, et sünnipäevaks ei kingita kunagi ostetud esemeid, vaid ainult perekonnaliikmete oma käsitöid, salmikesi, joonistusi jne. Peab tunnistama, et sellel traditsioonil on mõjuv kasvatuslik väärtus. Kootud ese, vineerist karbike, kirjutuslaua garnituur, aga isegi ka joonistus ja lauluke ei valmi kiiresti. Seepärast peab kinkija aegsasti mõtlema oma kingitusele, peab selle kallal hulk aega töötama. See paneb neid pidevalt mõtlema teistele, pidevalt vähehaaval töötama teiste kasuks ja huvides. See kasvatab enam armastust oma perekonnaliikmete vastu, aga ka enam tähelepanelikkust üldse teiste inimeste suhtes.

Samuti tuleks alati tähistada pulma-aastapäevi.

Mõnedes perekondades meenutatakse ja pühitseatakse elukohavahetusi, pühitseatakse perekonnaliikmete oma erialal töötamise aastapäeva jne.

Erilist tähelepanu tuleks pühendada laste elus pöördelisemate momentide pidulikuks muutmisele. Nii tuleks pühitseda lasteaeda minekut, kooliminekut, 7. kl. lõpetamist, kooli lõpetamist. Kõik see peaks toimuma kindlas traditsioonilises vormis ühtlaselt kõigi laste puhul. Selline traditsioon valitses näiteks K. V. Mahhova perekonnas. Nii kirjeldab ta oma raamatus «Kasvatusest perekonnas» noorema poja Selimi pidulikku koolisaatmist: «Lõpuks saabus kauaoodatud päev. Me kõik läksime Selimit saatma. Viisime ta kuni koolini ja andsime siis vanema venna hoolde.

Õhtul, kui me saabusime Belaga koju, seisis laual kimp lilli ja ilus pirukas. Tädi Leena oli selle küpsetanud meie äraolekul. Mina tõin karbi kompvekke, Belake aga šokolaaditahvlikese.

«See on meie uuele koolilapsele,» ütlesin mina Selimile kompvekke üle andes.

«Ka minult, Selimike, ka minult,» hõiskas Belake, pistes talle šokolaaditahvli taskusse.

Mees tuli sel päeval töölt varem koju. Ühe sõnaga, meil oli tõeline pidupäev.» Niisuguste traditsioonide väärtus on selles et nad tõstavad laste silmis sündmuse tähtsust ja põhjustavad suuremat hoolt ja vastutustunnet uues töös. Eriti pidulik peaks olema keskkooli lõpetamine, küpsustunnistuse kättesaamine. See sündmus märgib õieti noore astumist täiskasvanute ühiskonda. Enamasti käib sellega ajaliselt üsna ligidalt koos täisealiseks saamine ka seaduse ees. Selle momendiga avanevad noore ees tohutult mitmesugused võimalused tööks ja edasiseks õppimiseks, mida nõukogude kord talle pakub. Juba mõne aasta pärast seeses üldise keskkooli kehtestamisega tuleb see läbi elada rõhuval enamikul meie noortest. Seepärast võib seda sündmust, noore küpseks saamist, lugeda tõepoolest üheks tähtsamaks kogu inimese eluteel. Vanas ühiskonnas märgiti seda sündmust leeriga. Praegu esineb see kohati veel igandina meie ühiskonnas. Igandlikud traditsioonid taganevad aga kiiremini, kui nende asemele astuvad uued traditsioonid, mis on ilusamad, tekitavad noortes sügavaid elamusi. Uus tõrjub vana välja. Seepärast tuleb lastevanematel, aga ka meie õpetajaskonnal pöörata erilist tähelepanu kooli lõpetamise pidulikuks muutmisele. Sageli ongi nii, et kooli lõpetamise päevaks saavad õpilased uued riided. Mõnedes koolides on kombeks, et kõik kooli lõpetajad tütarlapsed on lõpetamispäeval valges kleidis, mõnes koolis ka tumedas, kuid igal juhul ühtlaselt riietatud. Kodus on sel puhul pidulik lõunasöök, külalised, õnnitlused ja kingitused lõpetajale. See kõik muudab kooli lõpetamise päeva meeldejäavaks ja tundmusteküllaseks.

Perekonnas ei pea traditsiooniks olema mitte ainult perekonnaliikmete rõõmsate tähtpäevade tähistamine, vaid ka surnud sugulaste ja isegi mõnede esivanemate mälestamine. Meie meenutame ju suuri kultuuritegelasi nende tähtpäeval, riigitegelasi, revolutsionääre, kes on oma elu

tööga pälvinud üldrahvaliku austuse. Ka meie kadunud omaksed on sageli palju jätnud meie isiklikku mälestusse või oleme perekondlike pärimuste näol kuulnud neist. Ja nii teamegi raskustest, millega neil tuli elus võidelda ja millega nad hästi ja ausalt toime tulid, teame oma esivanemate suhtumisest töösse, teistesse inimestesse jne. Nende hulgas on inimesi, kes on mõnele perekonnaliikmele osutanud oma elu ajal hindamatut abi. On neid, kes on agaralt osa võtnud ühiskondlikest liikumistest, millest meie noorsugu võib lugeda ainult raamatutest, on neid, kes on revolutsioonilises võitluses ohverdanud oma elu rahva parema tuleviku eest. Kõige selle pärast nad pälvivad austust. Silmapaistvate esivanemate mälestamisel on oma osa perekonna liitmisel ühtseks kollektiiviks. Inimesi ei ühenda ainult olevik, vaid ka minevik, ühised mälestused. Lastele toob see aga lähedale ja teeb mõistetavaks ajaloo, rahva püüdlused ja võitlused.

Oma perekonna surnute ja esivanemate mälestamine toimub igas perekonnas taas omal traditsioonilisel viisil. Näiteks elektrik R. R. perekonnas meenutatakse kadunud tütart tema surma-aastapäeval. Tütrel pilt on alati magamistoas kummutil. Surma-aastapäeval pannakse kummalgi poole pilti vaasid tütrel lemmiklilledega. Sel päeval ei lähe ükski perekonnaliige ei külla, teatrisse ega kinno.

Mõnes perekonnas on kadunutega seotud mõned teisedki traditsioonid. Nii on kolhoosnik J. M. perekonnas juba mitu põlve igal perekonnaliikmel oma mesilaspere. Nii kuulub pere nr. 1 J. M. pojale, kuid kõik teavad, et see number kuulus kunagi J. M. vanaisale Kaarlile, kes suri 48 aastat tagasi. Oma pered said ka väimees ja minia, väike J. M. pojapoeg aga sai oma nimele 15 aastat tagasi surnud vanaemale kuulunud pere nr. 7.

Paljudes perekondades on tavaks, et igal perekonnaliikmel on aias oma nimiõunapuu.

Nõukogude perekond ei ole ju mingi enesesesulgunud, kogu ümbritsevast elust isoleeritud nähtus. Kõik nõukogude ühiskonnas toimuv kajastub ka meie ühiskonna algrakukeses — perekonnas. Selle üks väljendus ongi kogu meie ühiskonna traditsioonide muutumine perekonna traditsiooniks. See on üks jõude, mis ühendab meie perekonnad üheks suureks perekonnaks — nõukogude ühiskonnaks.

Need kõigile nõukogude perekondadele omased traditsioonid — 1. mai ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva pühitsemine, näärid, naistepäev — väljenduvad vormilt eri perekondades erinevalt. Kõigil neil traditsioonidel on üks, kogu nõukogude rahvale ühine sisu, palju ühiseid vormielemente, kuid vormis on alati ka tublisti individuaalset, perekondlikku. Nii näiteks on autojuht K. A. perekonnas kombeks sõita nääriõhtuks K. A. ema ja isa juurde, kes elavad 5 km linnast väljas. Sinna tulevad ka tema vend ja õde oma perekondadega. Toimub ühine pidulik õhtusöök, kell 20.00 süüdatakse küünlad nääripuul. Küünlad kogu puul on jõudnud vaid mõned minutid särada, kui koputatakse uksele. Lapsed juba teavad — tuleb hallipäine habemik vanamees, kes teatab, et on saabumas uus aasta, soovib head vana aasta lõppu, jagab kõigile kingitusi. Seda olid lapsed kogu õhtu oodanudki. Sel päeval on lapsed tavalisest kauem ülal, magama minnakse alles kell 23.00. Pärast seda jäävad täiskasvanud isekeskis, et võtta vastu uut aastat. 4. jaanuaril on K. A. abikaasa sünnipäev, siis tuleb enam-vähem sama seltskond kokku K. A. korteris. Taas säravad küünlad ka nääripuul, ainult näärivana ei tule enam teistkordselt. Selliselt on näärude pühitsemine K. A. perekonnas toimunud juba 7 aastat. Kõigile, eriti aga lastele, on need päevad elamuslikud ja oodatavad.

Nääriõhtu pühitsemise päev peaks olema kindel, tava-kohane. Teame, et nääriõhtuid peetakse ka asutustes ja koolides. Nendes tuleks nääriõhtud korraldada alati teataval kindlal kuupäeval. Sellega võimaldame selle traditsiooniliseks muutumist perekonnas. Vist oleks õigem, kui vana-aasta õhtu veetmine toimuks tavaliselt kodus, oma perekonnas. Asutustes olgu see siis varem või hiljem.

Ka oktoobripühade ja 1. mai pühitsemine omandab igas perekonnas rea individuaalseid jooni. Raamatupidaja F. M. perekond koguneb 1. mai hommikul kakaod jooma (kakaod juuakse vahest ka muudel aegadel, 1. mai hommikul on aga kindlasti kakao). Samal ajal kuulatakse raadio kaudu paraadi algust Punasel väljakul. Seejärel läheb kogu pere demonstratsioonile. Kumbki abikaasadest läheb koos oma asutusega, vanem poeg aga koos kooliga. Noorem poeg, kes veel koolis ei käi, on isaga. Pärast demonstratsiooni saab perekond kokku Kreutzwaldi mälestussamba juures,

kus natuke aega jälgitakse ühiselt rongkäiku. Sellele järgneb lõuna kodus ja pärast lõunat traditsiooniline jalutuskäik linnast välja Vasula metsa. Nii on see toimunud juba aastaid. Ainult paaril korral on halb ilm takistanud traditsioonilist jalutuskäiku. Niisugustel puhkudel on kõigil alati tunne, et midagi on nagu puudu jäänud.

Sellisel kujundavad üldrahvalikud pidupäevad perekonnas kollektiivsustunnet, samal ajal viivad nad kõik inimesed sügavamalt nende mõtete ja tunnete ringi, millest on haaratud kogu rahvas.

Ka riigitegelaste, suurte revolutsionääride ja kultuuri-tegelaste tähtpäevade pühitsemine, mida teeb kogu nõukogude ühiskond, ei jää kajastumata perekonnas. Need sündmused on kindlasti kõneaineks perekonnas. Kirjaniku tähtpäeva puhul loetakse ühiselt katkendeid tema teostest, helilooja tähtpäeva puhul kajab perekonnaski tema muusika.

Eespool käsitletud positiivsete traditsioonide kõrval eksisteerivad meil veel kohati mõned vanast ühiskonnast pärinevad igandlikud traditsioonid. Need ei lahku näitelavalt lihtsalt ja kiiresti. Neid toetavad tugev harjumuse jõud ja ekspluataatorlike klasside riismed. Seepärast on vaja võidelda nende vastu. Levinumate igandlike traditsioonide hulka kuuluvad usukultusega seotud nähtused, mis kohati on veel säilinud nõukogude ühiskonnas. Sisult on nad seotud väära, idealistliku maailmakäsitusega, mis on absoluutselt võõras nõukogude inimese teaduslikule maailmamõistmisele. Usundlike traditsioonide täitmine kisub nõukogude inimesi eemale tööst ja halvab nende aktiivset elutunnet. Nii puuduvad mõned tugevasti usundlike igandite kammitsais olevad inimesed usupühade ajal töölt, ei lase sel ajal lapsi kooli minna jne.

Teine igandlik traditsioon, mis esineb meil kahjuks võrdlemisi sageli, on alkoholsete jookide tingimatu tarvitamine teatud sündmuste puhul, nagu sünnipäevad, rahvalikud ja riiklikud pühad. Seda loetakse iseenesestmõistetavaks tavaks. Kui perekonnas on lapsi, siis on see tava äärmiselt kahjulik kasvatuslikult. Enamik vanemaid siiski täiesti õigesti vähemalt ei paku lastele alkoholi, kuid see, et lapsed näevad pidulikel juhtudel alkoholi tarvitamist, mõjub halvasti. Nad arvavad, et see on eriline täiskasvanute eesõigus. Sellest tekib neil loomulikult huvi alkoholi

vastu, soov seda kas või proovidagi. Seepärast jäägu see vana ja paljude poolt üsna loomulikuks peetud traditsioon kindlalt kõrvale vähemalt neil juhtudel, kui lapsed juures viibivad.

Igandlike traditsioone kohtame perekonnas teisigi. Nii jaotatakse mõnes perekonnas ikka töid nn. meeste töödeks ja naiste töödeks, millega tegelemine pidavat olema mehele häbistav. Sellest tuleneb, et mõned vanemad ei õpeta poeglastele oma rõivaste korrashoiuks vajalikke oskusi, nagu nõelumist, nõöptide õmblemist jne., kuna need olevat spetsiaalselt naiste tööd. Samadel põhjustel ei tõmmata poeglapsi kaasa ruumide koristamisele ja toiduvalmistamisele.

Igandlike tavade olemasolu perekonnas takistab laste kui kommunismiehitajate kasvatamist. Seepärast peame kõigiti võitlema nende vastu. Heaks relvaks igandlike traditsioonide vastu on muu hulgas tervete nõukogulike traditsioonide viljelemine.

Kõigi nõukogude lastevanemate sooviks on kasvatada lapsi headeks inimesteks, kodanikeks, kes on kogu oma tahte ja tunnetega seotud nii oma perekonnaga kui ka kodumaa tulise patrioodina rahvaga. Üheks paremaks vahendiks nende joonte kasvatamisel on tervete nõukogulike traditsioonide viljelemine.

telegi täita, kuna need võivad olla petlikud. Sellega minnakse isegi nii kaugele, et näiteks keegi üsna haritud ja arenenud seltsimees avaldas arvamust, et tervituseks pole mütsikergitamine sugugi vajalik. Mõnikord viidatakse ka sellele, et kultuurse käitumise väliseid vorme kultiveeriti innukalt kodanlikus ühiskonnas. Mida käitumise väliste vormide, kaunite maneeride propageerimisega seal taotleti, seda tunnistavad väga hästi ühe ameerika kirjaniku «targad» sõnad: «Oskus suhelda inimestega — see on sama-sugune kaup nagu suhkur ja kohv. Silmakirjatsege kõiges: sõnades, žestis, naeratuses!» Siit ilmneb, et kodanlusele on väline lihvitud käitumine ainult maskiks, et varjata oma kasutaotlevat palet.

Kuidas toimida, kas heita kõrvale paljud aegade jooksul kujunenud kombed, kuna neid kasutab mõnikord maskiks ka närune inimene?

Ei, kõike ei tule kõrvale heita. Käitumisvormid on tekkinud ühiskonna pika ajaloo vältel. Nendes on palju üldinimlikku ja ilusat, mida meie töötav sotsialistlik ühiskond kasutab ja edasi arendab. Meie jätame kõrvale kõik teeskleva ja eputava peenutsemise ja võtame käitumise eesmärgiks soovi suhtuda sõbralikult kaasinimestesse, olla tänulik meile osutatud teenete eest ning mitte kedagi asjata häirida. Kultuurse käitumise ning viisakuse reeglid ja normid on sotsialistliku humanismi avalduseks. Meie ei saa arvestada, et väline käitumine ei peegelda igakord seesmist kultuursust. See on erandlik nähtus. Niisugused inimesed paljastavad end varsti, neid ligemalt tundma õppides avastame tavaliselt kergesti ebakõla nende käitumise sisu ja vormi vahel. Samuti võivad olla vaid harvaks erandiks juhtumid, kus inimene rikub jämedalt kultuurse käitumise väliseid vorme, kuid on seesmiselt kultuurne. Tõeline sõbralikkus ja heatahtlikkus ei saa avalduda solvavates toorestes sõnades. Käitumise välisvormid, avaldugu need liigutustes või sõnades, on loomulikuks vormiks kultuurse käitumise sisule — austusele ja lugupidamisele teiste inimeste vastu.

Ainult sotsialistlikus ühiskonnas on võimalik tõelise inimlikkuse tekkimine, kuna siin on kaotatud inimese ekspluateerimine inimese poolt. Sotsialistlikus ühiskonnas on inimestevahelised suhted rajatud vastastikusele austusele ja abistamisele.

Tõeliselt humaanne suhtumine inimesse eeldab peenetundelisust ja taktitunnet. Selle all mõtleme võimet mõista teise inimese seisundit ja tunda temale kaasa ning teda aidata, soodustada tema elu ja tööd. Näiteks meie ei suurenda ema muret haige lapse pärast sellega, et jutustame, kuidas selline haigus on mõnikord põhjustanud surma või invaliidisust. See oleks südametu. Samuti ei tee me külas olles laitvaid märkusi toitute kohta.

Peenetundeline inimene on tähelepanelik ja hoolitsev, ta tõstab üles mahakukkunud eseme, ta ei naera parastavalt teiste äparduste üle. Ta on alati abivalmis, kuid ei jää kunagi ootama, et talle osutatakse abi ja lugupidamist, kuigi ta on seda ära teeninud.

Taktitundeline inimene ei saa olla egoist, kes mõtleb igas olukorras ainult enese mugavustele. Takt nõuab enese piiramist, tagasihoidlikkust, mõõdukust. Enese isiku, tegude ja saavutuste esiletõstmine on taktitu. Vaidluses või vestluses teistest üle karjuda, valjult naerda ja teiste väiteid otse rumaluseks nimetada ei ole peenetundeline ega avalda ka kellelegi veenvat mõju.

Võib tuua palju näiteid sellest, mis on taktiline ja peenetundeline, milles avaldub kommunistlik suhtumine kaasinimesse, kuid võimatu on muidugi kõiki olukordi ette näha ja igaühe jaoks anda näpunäiteid. Seda pole tarviski. Tähtis on, et me üheski olukorras ei mõtle egoistlikult, vaid püüame asetuda teise inimese seisukohale, siis mõistame kergesti, mis on taktiline ja sobiv.

Kuid vähe on ainult sellest, kui me küll mõistame teise kurbust ja rõõmu, kuid ei oska käituda nii, et ka tema näeks meie kaastunnet, poolehoidu ja lugupidamist enda vastu. Ühiskondlikus läbikäimises, inimestevahelises suhtlemises on teatavatel käitumisviisidel, sõnadel ja tegudel oma väljakujunenud tähendus. Kui me neid ei tunne või ei tunnusta, siis ei õnnestu meil olla taktiline ja peenetundeline, meie ei suuda tõusta sotsialistliku humanismi kõrgusele.

Sotsialistliku ühiselu reeglitel ja käitumisnormidel on väga suur praktiline tähtsus. Kindlate reeglite olemasolu ja nende täitmine hõlbustab märgatavalt inimestevahelist suhtlemist. Kui inimene teab, kuidas ta peab käituma teatavas olukorras, mida peab ütleva ja missugust käitumist võib oodata teistelt, siis ei teki piinlikke sekeldusi, kokku-

põrkeid ja arusaamatusi. Sellel on omakorda küllalt suur tähtsus vaimutervishoiu seisukohalt. Inimeste elu kulgeb kindlates raamides, igaüks teab, mis ta peab tegema, ta vabaneb kahtlustest ja kahetsustest, sest ta teab, et ta talitas õigesti.

Ülalesitatud kaalutlused näitavad, kui tähtis on kultuurne käitumine. Sellest järgneb loomulikult, et laste kasvatamisel tuleb käitumisnormide omandamisele pöörata tõsist tähelepanu.

Kultuurse käitumise aluseks on sotsialistliku humanismi idee. Kuid tuleb arvestada, et humaanset suhtumist inimesse ei saa kasvatada paljasõnaliselt. Ainult harjutades lapsi maast-madalast täitma kultuurse käitumise nõudeid, suudame kasvatada neis tõeliselt humaanset, peenetundelist ja taktilist suhtumist kaasinimestesse.

Nõukogude inimese kultuurset käitumist peab iseloomustama kõigi käitumisvormide lahutamatu seos nende sisuga. Meie tunnustame niisuguseid käitumisvorme, mille kaudu saame kõige paremini väljendada lugupidamist teiste inimeste ja nende töö vastu.

Kasvatuseski peame seda sisu ja vormi ühtsust silmas pidama. Me ei või kujundada ainult väliseid vorme ilma sisuta. Nõudes lastelt teatavate käitumisreeglite täitmist, peame alati seletama lapse arusaamise kohaselt, miks on õige talitada nii, aga mitte teisiti. Kuid tuleb arvestada, et on teatavaid käitumisnorme, mille mõte on tuhmunud, kuid mida me täidame lihtsalt kui traditsioone, ja sellisena on neil samuti suur väärtus.

Allpool vaatleme, missuguseid kultuurse käitumise vorme tuleb tingimata kasvatada meie noorsoos ja kuidas seda teha.

Käitumine külalistega

Meie ühiskonnas ei ela inimesed omaette, eraldunult, vaid neil kujunevad välja tihedad suhted nii sugulastega kui ka töökaaslastega. Tavaliselt kutsutakse oma paremaid sõpru sünnipäevadele ja teistele koosviibimistele. Peenetundeline pererahvas suhtub kõikidesse külalistesse ühtlaselt, et keegi ei tunneks end eelistatuna või vähemsoovituna. Pererahvas tervitab kõiki külalisi sõbralikult ja rõõmsalt. Külalised aga tervitavad kõige enne perenaist, siis

vanemaid naiskülalisi ning lõpuks teisi koosviibijaid. Kui seltskonnas viibib meeskodanikke, siis nõuab viisakus, et nad tõusevad püsti naiskülalise sisseastumisel ega istu enne, kui naiskülaline on istunud. Kui seltskonda on kutsutud tuttavaid, keda teised külalised ei tunne, siis tuleb neid esitleda teistele.

Perekondlikel koosviibimistel saavad lapsed oma esimesed kogemused seltskondlikus läbikäimises. Kõikidel tuleb siis käituda nii, et lapsed näeksid ja õpiksid siit ainult head ja et neil ei kujuneks välja vastumeelsus külaliste vastu. Sageli aga vanemad teevad niisugustel koosviibimistel suuri vigu. Nii toob E. I. Šimbirjev oma raamatus näite, kuidas üks noormees meenutab oma lapsepõlve. Lapseeast saadik oli ta perekonnas lõbu- ja meelelahutuse objektiks. Kui tulid võõrad, siis sundis ema teda nendega vestlema, tema vastused kutsusid esile naeru ja heakskiitu ja nii ta harjuski sellega, et tema jutt pidi teisi naerma ajama. Alati, kui tulid külalised, sööstis ta nende juurde ega olnud igakord siiras, nagu oli tavaliselt. Kooli algklassides see ei kahjustanud teda, kuid juba viiendas klassis tõi see talle ainult kahju, sest ta muutus pealiskaudseks ja uudishimutsejaks. Lapsed ei tohi olla mitte külalistele lõbustusvahendiks.

Perekondlikel koosviibimistel kasutatakse kahjuks veel sageli alkohoolseid jooke, kõige halvem on see, et neid pakutakse ka väikestele lastele. «Joo, pois, ega see mehele midagi tee!», ja olgugi, et laps ei taha juua, peab ta seda tegema, sest muidu pole ta ju mees, ja kes väikestest ei tahaks olla juba «täitsamees»! Lubamatu on aga sundida noori kasutama alkoholi, see ei ole soovitav ka vanematele isikutele perekondlikus ringis, millest võtavad osa lapsed.

Inimestega suhtlemisel, eriti külaskäikudel, tuleb säilitada alati teatud korrektsust ja mitte lubada endale liigset kodusust. Olgugi et oleme ühe perekonnaga väga tuttav, ei tohi me riietuses ega käitumises nende juuresolekul siiski muutuda lohakaks. Istuda sirgelt, mitte toetades enda ega teiste tooli seljatoele ega istuda diivanil pooleldi lamades. Niihästi kodus, töö- kui ka avalikus kohas ei ole sobiv istudes haakida jalgu toolijalgade taha ega neid pikalt välja sirutada, nii et teistel pole ruumi liikuda. Samuti pole nägus kiigutada end tooliga, käed põimitud ümber põlvede. Need kombad nakkavad lastele kiiresti ja vabaneda on

neist üsna raske. Istudes tuleb jalad asetada kõrvuti või teine jalg natuke ette, võib ka kergelt ristatud jalgadega istuda, kusjuures peab jälgima, et naistel ja tütarlastel oleks põlv kleidiga kaetud.

Teema vestluseks tuleb valida niisugune, et kõik saaksid sellest osa võtta. Vesteldes olgu käed rahulikult süles, ei ole ilus mängida laudlina narmastega või veel vähem pead kratsida, nina silitada või toppida käsi püksitaskusse. Täiesti lubamatu on ka see, kui keegi koosviibijatest järsku alles seltskonnas märkab, et küünealused on mustad, ja hakkab neid siis puhastama. Üldse tuleb märkida, et tualeti tegemine (kammimine, riiete korrastamine jne.) peab toimuma vastavas ruumis, mitte seltskonnas. Tuleb alati enne kodunt lahkumist kontrollida, kas riietus on korras, kas küüned ei ole liiga pikad ja kas nad on laitmatult puhtad. Ka ei maksa end ehetega üle koormata. Eriti sobimatud on hiilgavad ja kallid ehted äripäeval meie igapäevase töö juures, kuid ka väiksemas perekondlikus ringis.

Külastuse aeg ei tohi venida liiga pikaks, nii et see pererahvale muutuks tüütavaks ja segaks nende tööd. Pererahvas loomulikult ei taha solvata külalisi ja hoidub kõigest, mida võiks mõista märguandena, et aeg oleks minna. Inimeste hulgas ei ole ilus lasta välja paista oma väsimust kas haigutades, ohates või ringutades, sest see sisendab kõigisse loidust ja rikub rõõmu. Eriti tähelepanelik tuleb olla külalistel nendes perekondades, kus on väikesed lapsed ja kitsad ruumid. Samuti peame arvestama inimeste töökoormust antud perioodil ja nende tervislikku seisundit. Oleks äärmiselt egoistlik, kui meil on aruanne või eksam tehtud ja me viidame aega sellel, kellel see töö seisab veel ees.

Lahkumisel tänatakse pererahvast. Viimase kohuseks aga on oma külalised viisakalt ära saata, aidata mantlid selga ja saata ukseni. Külaline annab kätt ja jätab jumalaga enne mantli selga panemist. Ebasobiv on veel esikus või isegi uksele hakata pikemalt juttu ajama või uusi anekdoote rääkima.

Kui meie juurde astub sisse ette teatamata, n. ö. asja pärast keegi tuttav, siis pole viisakas kohe küsida, mis tal vaja on. Palume tal üleriided maha võtta ja tuppä tulla ja vestleme üldistest küsimustest, kuni tuttav avaldab tuleku eesmärgi. Niisugusel puhul peab aga külastaja alati mee-

les pidama, et teisel võib olla kiire töö pooleli, seepärast ei tohi asjata aega viita.

Külaskäike teevad ka lapsed üksteisele, olgu siis mingil pidulikul juhul või tuleb lastel minna koolikaaslase poole raamatut laenama või midagi küsima. Peab andma lastele nõu, kuidas esineda külalisena ja «peremehena». Tuleb õpetada lapsi oma külalist vabastama üleriietest, paluma teda tuppa astuda ja istet võtta ning lahkumisel saatma ukseni. Lapsed teevad sageli tahtmatult sellised külastused üksteisele piinlikuks. Külalisel ei ole kuhugi mütsi panna, ta jäetakse seisma või pikemaks ajaks üksi. Ka mängukaaslase või koolisõbra külastuse puhul on ebaviisakas, kui külastatav jätkab oma mängu või tööd, ilma et hoolitseks võõra eest. Seda tuleb teha ikka, olgugi «võõras» üsna igapäevane. Kui on lõpetada kiire töö, siis tuleb vabandada ja anda külalisele huvitavat tegevust, kuni ise vabanetakse.

Käitumine söögilauas

Et kasvatada lastes viisakat käitumist söögilauas, selleks peavad juba vanemad looma kindlad eeldused. Ei ole nii oluline, mida süüakse, sest see oleneb võimalustest, maitsest jne. On aga vajalik, et toidulaud oleks puhtalt ja korralikult kaetud. See on nõutav nii hügieeni kui ilu seisukohalt. Laual võivad olla maitsvad toidud, aga kui laud on koristamata, nõud määrdunud, siis rikub see isu ja vähendab sellega toitainete omastamist organismi poolt. Kui aga kodus süüakse kas kapinurgal või korralikult katmata laual, siis me ei saa muidugi nõuda lastelt, kui nad lähivad külla või sööklasse, et nad seal oskaksid täita kõigile kultuurinimestele omaseid lauakombeid. Tihtipeale vanemad alles seltskonnas märkavad, et nende lapsed ei tunne lauakombeid ega oska viisakalt süüa. Nad tunnevad piinlikkust oma laste käitumise pärast ja hiljem isegi pahandavad lastega, et miks nad ei käitunud viisakalt, miks nad ei jälginud, kuidas teised lauas istusid. See on aga ebaõige, ja teinekord külla sattudes on laps veelgi kohmetum.

Näiteks on kuskil perekonnas väike poiss Jaak. Kodus harilikult lauda ei kaeta, süüakse kõõgi toidukapi nurgal. Olgugi et laps on juba 8-aastane, antakse talle söömiseks ainult lusikas, prae lõikab tükkideks ema, nii et neid on hea

lusikaga süüa. Kui nüüd vanaema läheb poisiga sünnipäevale, siis poiss ei oska lauas noa ja kahvliga midagi peale hakata. Ta vahetab kohmetult nuga ja kahvlit ühest käest teise, laseb siis noa kolinal taldrikule kukkuda. Vanaema juhib poisi tähelepanu teiste laste käitumisele. Jaagul on piinlik, ta muutub nukraks, sest tal ei õnnestu kuidagi hoida nuga ja kahvlit nii, nagu teevad seda teised. Ja teiste laste ainult pooleldi peidetud muiged viivad Jaagu veel rohkem segadusse. Kui nüüd vanaema tahab teinekord Jaaguga külla minna, siis poiss enam ei taha. Nutab ja palub, et teda jäetaks koju.

Et vältida neid ebameeldivusi, selleks peavad vanemad juba varakult harjutama oma lastele õigete lauakommete täitmist. Kõige esimeseks ülesandeks on muidugi see, et vanemad ise alati sööksid eeskujulikult viisakalt.

Missugused on siis lauakombed, mida nõuame igalt kultuuriselt inimeselt?

Laua katmisel tuleb taldrikud asetada lauale nii, et taldrikute ülemised esiääred oleksid ühel joonel laua servaga. Kahvel asetatakse vasemale, nuga paremale poole taldrikut. Supilusikas pannakse taldriku taha, laua keskepaiga poole, vars on pööratud paremale, nii et õõnsus oleks ülespidi. Joogiklaas või kohvitass paigutatakse taldriku taha paremale poole. Ema peab alati kasutama laste abi laua katmisel, sellega õpetab ta neilegi juba varakult õige lauakatmise viisi.

Käitumisel söögilauas ilmneb kõige selgemini laste hea või halb kodune kasvatus, nende vanemate kultuursus või kasvatusupuudus. Siin avaldub mõõdukus, tagasihoidlikkus või hoolimatus ja aplus. Lauas selgub, kes suhtub austavalt ja hoolitsevalt oma kaasinimestesse, perekonnaliikmetesse või kes on egoistlik ja toores. Samuti ilmneb siin puhtus ja osavus, räpasus ja kohmakus ning tähelepanematus teiste vastu. Lapsed ega täiskasvanud ei peaks kunagi lauas tegema halvustavaid märkusi toitude kohta, mis neile ei meeldi, kuna see on hoolimatu toiduvalmistaja ja nende perekonnaliikmete vastu, kellele need toidud meeldivad. Toitu, mis ei maitse, võib võtta taldrikule vähem, aga see tuleb tingimata ära süüa. Äärmiselt inetu on kaaslastele vaadates teha igasuguseid grimasse, et väljendada oma suhtumist toidusse.

Juba tervishoidlikust seisukohast on nõutav, et enne

laua asumist pestakse käed ja puhastatakse küüned. Laua juurde istudes või lauast tõustes ei kolistata tooliga, vaid see asetatakse kahe käega parajasse kohta, nii et hea oleks istuda. Noored ootavad, kuni isa, ema ning võõrad istuvad, ja alles siis istuvad ise. Süües ei istuta puiselt ega kummarduta ka liigselt laua kohale. Vasem käsi asetatakse mitte kaugemale kui randmest saadik taldrikust vasemale poole lauale, kuhu ta jääb seni, kui süüakse ainult parema käega. Teda ei panda kunagi laua alla sülle ega lasta tooli kõrvalt alla rippuda.

Sööma ei hakka lauasisitujatest keegi enne, kui kõigile on toit ette tõstetud.

Kuidas süüa suppi? Tavaliselt tõstab perenaine supi taldrikule ja ulatab esimesena isale või, kui on külaline, siis sellele ja hiljem noorematele. Suppi tõstetakse taldrikule ainult seesmise servani ja süüakse lusika otsalt täiesti vaikselt. Niihästi luristav rüüpanine kui supi jahutamine puhumisega on täitsa lubamatu. Lusikat ei ole vaja võtta liiga täis, nii et sealt vedelik taldrikusse tagasi tilguks. Kõik supilisedid, nagu aedvili ja muu, tükeldatakse lusikaga vaikselt ja ettevaatlikult, et vedelikku ei pritsiks laudlinale. See nõuab osavust ja kannatlikkust, kuid seda tuleb harjutada. Harilikult jääb taldriku põhjale suppi; selle kättesaamiseks ei kallutata taldrikut mitte enda poole, vaid vastasuunas, nii võib lusikasse võtta viimse vedeliku, mida tuleb teha muidugi lusikaga kolistamata. Lusikas, mida sel söögi ajal enam ei kasutata, jäetakse taldrikule, vars paremale.

Väike laps on väga tähelepanelik ja märkab asju, mida meie ise tähele ei panegi, sellepärast on tähtis, et vanemad lauasisitujad ise sööksid lauareeglite kohaselt. Näiteks väike tüdruk Vilma sööb koos vanematega. Isa ja ema tunnevad hästi lauakombeid ja püüavad neid juurutada ka oma lapsesse, kuid kodusel miljöös ise ei täida neid nõudeid. Ema õpetab Vilmale, et suppi ei tohi luristades süüa, aga sealjuures ei pane tähelegi, et isa teeb seda. Laps leiab muidugi endale õigustuse: «Isa teeb ju ka nii!» Sellepärast, vanemad, kontrollige end alati, lapsed jäljendavad teid ja võtavad märkamatult omaks teie kombed!

Söögilauas ei arutata murelikke küsimusi, siin tuleb kõigil need lühikeseks ajaks unustada. Tihti aga arutatakse just söögilauas, kus kohtub kogu pere, laste käitumist, tehakse neile etteheiteid «puudulikkude» pärast jne. Siin ei

ole selleks sobiv koht. Muidu lahkub mõnigi laps lauast pooltühja kõhuga. Lauas istudes vesteldakse rõõmsalt meeldivaist asjust ja peetakse silmas, et ka lapsed saaksid üldisest keskustelust tagasihoidlikult osa võtta.

Kui praad asetatakse lauale, siis tõstab seda igaüks ise oma taldrikule. Kunagi ei maksa taldrikut väga täis ammutada, sest kes soovib, võib ju hiljem veel võtta. Kui midagi ei saada kätte, tuleb paluda naabrit, et see ulataks. Toitu (näiteks leiba) ulatatakse taldrikuga, mitte ühe tüki viisi. Nuga, kahvlit või lusikat ulatades võetakse kinni pärast ja hoitakse nii, et ka vastuvõtja võib noapeast haarata. Iga kord enne, kui võtame midagi ise, pakume seda naabrile. Toitu vaagnalt või taldrikult võttes ei sobi vaagnas ringi urgitseda ja mitut tükki proovida, võetakse tükid järjekorras. Eriti lapsed peavad teadma, et ei tohi valida endale paremaid palasid. Lastel ei sobi esimesena võtta järgmist rooga. Väiksemad lapsed (alla 12 aasta) ei võta tavaliselt ise, vaid paluvad, et ema või teised täiskasvanud neile ette tõstaksid.

Lapsedki peavad õppima lauanõusid õigesti edasi andma, samuti tuleb neil võimalikult vara hakata iseseisvalt sööma. Esiailgu võivad lapsed süüa väikeste nugade-kahvliga. Perekonnalaud on kõige soodsam koht harjutamiseks. Iseseisvalt süües jäljendab laps peagi suurepäraselt vanemaid, keda ta teraselt silmas peab. Seepärast veel kord: tähelepanu, vanemad, sööge alati lauakommete kohaselt!

Nuga võetakse paremasse, kahvel vasakusse kätte, nii et pärad ulatuksid parajasti pihupessa. Kahvel on paremas käes ainult siis, kui süüakse toitu, mille juures nuga ei tarvitata. Vesteldes ei vehita kahvli ega noaga.

Kartuleid ja muud keedetud aedvilja, makarone, kotlette ja kala, välja arvatud soolakala, ei lõigata noaga, vaid selleks kasutatakse kahvlit. Leiba võetakse taldrikult käega, mitte kahvliga. Kunagi ei tohi midagi noaga tõsta suhu, sest see häirib kaaslast, kes tahtmatult jälgivad hirmuga, kas ta ei lõika endal suud katki. Kondid või kalaluud poetatakse suust huulte ligidale tõstetud kahvlile ja pannakse sellega taldriku servale.

Söömine peab sündima rahulikult. Närimise ajal olgu huuled alati hoolega suletud, et ei tekiks inetut matsumist. Mitte võtta liiga suurt suutäit!

Katkestades söömise selleks, et kellelegi midagi ulatada

või ise näiteks leiba võtta, pannakse nuga ja kahvel ker-
gesti ristamisi taldrikule, sest söömine pole veel lõpetatud.
Kui söömine on lõpetatud, pannakse nuga ja kahvel taldri-
kule kõrvuti, pärad paremale.

Kalade söömiseks kasutatakse mitmel pool kaht kahvlit.
Kui ei ole teist kahvlit, siis aitab vasem käsi leivatükikesega
kala kinni hoida, kuni kahvel sellest suutäie eraldab.

Kahvlit või kohvitassi hoides ei aeta sõrmi «graatsiliselt»
laiali, see on inetu.

Teelusika otstarve on suhkru segamine joogis; kui suh-
kur on sulatatud, siis võetakse lusikas välja ja asetatakse
alustassile, sest muidu langeb ta juues tülikalt näole.

Lauast tõustakse tavaliselt korraga. Muidugi, kui kel-
legi on väga kiire, siis ta vabandab, et peab ruttama, ja
võib lahkuda varem. Tihti võib näha, et mõned, kes on söö-
mise lõpetanud enne teisi, leiavad endale tegevust, kogu-
des leivaraasukesi laudlinalt ja vormides neist kuulikesi.
See on ebaviisakas.

Pärast söömist tänatakse perenaist. Lauast tõustes ei
jäeta tooli mitte eemale, vaid lükatakse vaikselt tagasi laua-
juurde.

Käitumine tänaval

Lapsed, nagu täiskasvanudki, peavad oskama käituda vii-
sakalt ka väljaspool kodu. Tänaval liikudes tuleb silmas
pidada liikumisreegleid, kuid peale selle on aegade jooksul
kujunenud veel mitmesugused viisakusnõuded kaaskodanike-
suhtes, mille ignoreerimine oleks hoolimatuse ja lugupida-
matuse näitamine teiste vastu. Esineb näiteks juhtumeid,
kus noorukid, arvestamata kaaskodanikke, liiguvad tänaval
suurtes gruppides, nii et vastutulija või möödamineja para-
tamatult surutakse rentslisse. Tänaval tuleb aga käia nii,
et ei jäädaks teistele käijatele ette ega häiritaks üldist
liiklemist, seepärast peab laskma vastutulija vasakult
poolt mööda, tähendab ise hoiduma alati paremat kätt.
Kuna tänavate kõnniteed on mõnes kohas kitsad, siis ei
tohiks kunagi rohkem kui kolm inimest kõrvuti käia. Et
vahel takistab seegi liiklemist, siis peaks õigupoolest kol-
mas käima kahe vahekojal natuke tagapool. Noormees laseb
tütarlapsel üldiselt käia tänaval paremal pool. Kui aga
tütarlaps läheb tänaval koos mõne vanema inimesega, siis

käib see kõnnitee paremal pool — näiteks tütar isaga või vanaemaga. Kui tütarlaps läheb tänaval kahe noormehega, siis käib ta keskel, kui aga noormees läheb kahe tütarlapsesega, siis laseb ta neil mõlemail käia paremal. Sündmatu on käia mitmekesi käe alt kinni pikas reas, sest kõnnitee äärest ääreni sulgemine on hoolimatus kaaskodanike vastu. Hästikasvatatud inimene ei võta kunagi kogu kõnniteed enda alla, vaid annab igale vastutulijale ruumi, eriti väikes-tele lastele, raukadele ja kaasinimestele, kes kannavad raskeid pakke.

Tänavariietus olgu viisakas ja nägus, aga mitte silmatorkav. Teiste inimeste vaatlemine tänaval või avalikus kohas nõuab erilist takti. Vastutulijat ei sobi silmitseda n. ö. pealaest jalatallani, võib vaadata neile ainult juhuslikult, ettekavatsematult. Täiesti lubamatu on kellelegi ümber pöörates järele vahtida või koguni selleks otstarbeks seisma jääda. Samuti ei tohi alumisel korral asuvate korterite akendest sisse vahtida, sest see on korteri elanikele või seal töötajaile häiriv ja ehamugav.

Kui tänaval tuleb vastu tuttavaid, siis tuleb neid alati tervitada — see on komme, mis on püsinud ja püsib nii kaua, kui on inimesi. Üldiselt maksab reegel, et tänaval tervitavad ainult tuttavad, keda on üksteisele esitletud. On aga soovitav tervitada ka naabreid või inimesi, keda tuntakse sagedase nägemise tõttu või kellega on kokku puutunud mingil mõlemale meelde jäänud juhul. Kui kedagi ei tunda päris kindlasti, võib igaks juhuks siiski tervitada; pole mingi õnnetus tervitada mõnd võhivõõrast inimest. Kui teid ennast tervitatakse ekslikult kellegi võõra poolt, vastake siiski viisakalt.

Tagantpoolt möödaruttaja tervitab alati esimesena tuttavat, kellest möödub. Kui tuttavad kohtuvad, oleks naeruväärne proovida, kumb tervitab enne. Tehke seda alati ise! Inetu oleks teeselda, nagu ei nähtaks tuttavat, et sellega pääseda tervitamise kohustusest. Eriti näeme mõnede õpilaste juures kalduvust kõrvale vaadata, kui õpetaja või vanem tuttav vastu tuleb. Niisuguse «teretamisarguse» vastu peab võitlema nii kodus kui koolis. Jäme ja viisakuse, sisemise kultuurita on see, kes püüab mitte tervitada kaastöötajat või teist tuttavat, kellega on olnud mõtete lahkuminekuid. Näiteks juhtub, et kritiseeritu ei tervita või ei võta töökaaslase tervitust vastu. Kui tervitatakse noor-

mehe kaaslast, siis tuleb noormehel alati ühes vastu tervitada; noormehega seltsis olev tütarlaps tervitab aga siis, kui tervitaja oli ka tema tuttav.

Tervitada tuleb lahkelt, sõbralikult. Äärmiselt kasvatu-
matu ja solvav on tervitamisel hoida kätt taskus või suitsu
suus. Ka lohakalt seistes või kaaslasega juttu jätkates on
täitsa sündmatu tervitada. Noormehed tänaval tervitavad
kübara kergitamisega, tütarlapsed peakummardusega.
Karusnahkset või kootud spordimütsi mehed peast ei võta.
Samuti jääb mütsi kergitamine ära, kui mõlemad käed on
pakkidega kinni. Tervitada tuleb aga alati, ka sel juhul, kui
tuttav on juba kord või isegi mitu korda päeva jooksul vastu
tulnud. Kui viibime oma töökohal, asutuses, siis tuleb mui-
dugi alluval tervitada oma ülemust enne. Kui liigume aga
tänaval, siis on kehtivad üldised viisakusreeglid. Mees-
kodanik tervitab enne naiskodanikku, noorem vanemat. Kui
näiteks direktorile tuleb vastu vanake öövaht, siis on loo-
mulik, et direktor tervitab esimesena. Niisugust austusaval-
dust oma eakale kaaskodanikule ei keela direktor, kes on
veendunud, et inimesed on võrdõiguslikud ja et inimese
väärtust ei muuda tema tööala.

Tänaval käies ei laulda, ei vilistata, ei karjuta ega rää-
gita oma kaaslastega nii kõvasti, et teised seda kaugele
kuuleksid. Siin esineb eriti palju eksimusi noorte hulgas.
Lapsed karjuvad sageli: Jürkaa! Miškaa! ja jooksevad ning
tülitsevad, nii et juhuslikud möödaminejad on hädaohus.
Siin tuleb pealtnägijail vahele segada, sest vanemad tihti
ei näegi, kuidas nende laps koos teistega ilma järelevalveta
tänaval käitub. Kui lapsed saavad vanemaks ja hakkavad
koolis käima, siis mõned vanemad nagu eralduvad lastest.
Ei käida enam koos kõndimas, kuigi see oleks veel väga
vajalik. Sest tihti areneb jalutuskäikudel kõige avameelsem
vestlus vanemate ja laste vahel, siin selgub vanematele,
missugused kombed ja huvid on tekkinud lastel seoses uue
ümbrusega koolis, uute tuttavate ja sõpradega. Siin avaneb
neil võimalus jälgida, kuidas nende laps käitub tänaval, ja
oma eeskujuga süvendada kultuurse käitumise harjumusi.

Täiesti lubamatu on inetute sõnade kasutamine, samuti
arvustavate märkuste tegemine möödaminejate kohta valju
või poolvalju häälega, aga ikkagi selle eesmärgiga, et asja-
osaline seda kuuleks.

Tänaval söömine on ebahügieeniline ja näotu. Tihti aga

võime näha pilti, kus väike poiss või tüdruk poest leiva- või saiapätsiga tulles suure suuga pätsi otsast hammustab ja sööb. Selle vastu tuleb vanematel kõvasti võidelda. Ema peaks kodus juba last poodi saates õpetama ja tema tähelepanu sellele juhtima, et pole ilus tänaval süüa. Samuti peaksid vanemad nõudma, et lapsed enne poodi minekut end korrastaksid ja puhastaksid. Ka oleks soovitatav anda neile kaasa paberit või puhas rätik, kuhu saab pakkida kauba, kui müüja neile selle paljalt kätte ulatab. Mustade, vahel päris poriste kätega määrdunud riiete vastu surutud leiva- või saiapäts, mille otsast aeg-ajalt hammustatakse, võib mõnele, eriti nooremale perekonnaliikmele kibeda kõhuvalu tuua ja peale selle on selline pilt kõike muud kui kultuurne.

Mõnikord esineb võõrastavaid juhtumeid, kus poeg emaga tuleb tänaval ja ema kannab pakki, kuna poeg jalutab niisama kõrval. Kunagi ei tohi lubada, et vanemad isikud, kellega käiakse, kannavad raskeid pakke. Kõigi noorte inimeste kohuseks on vanemaile ja nõrkadele isikutele, pimedatele ja invaliididele igati kõigis rasketes seisukordades abiks olla, näiteks elava liiklemisega tänavast üleminekul, libedast mäest allatulekul ja trammi või omnibussi kõrgele trepile ülesastumisel.

Käitumine avalikes kohtades

Mõnedel inimestel on kujunenud ekslik arvamine, et ainult siis tuleb käituda hästi, kui tuttavad võivad näha, kuna perekonnas või kuskil võõras linnas võib käituda, kuidas juhtub. Lohutatakse end sellega, et «keegi mind siin ju ei tunne». Niisugune vaade on ekslik. Nõukogude inimese peab igal sammul arvestama ühiskonda ja kaasiniimesi ning silmas pidama nende huvisid ja heaolu. Selline nõue meie inimese käitumisele tuleneb otseselt meie ühiskonna iseloomust.

Tööpäeva lõpul lähevad inimesed tavaliselt kauplustesse sisseoste tegema. Siit aga peavad nad tihtipeale lahkuma rikutud tujuga, sest leidub kaaskodanikke, kes arvestavad ainult iseennast. Nende tuju see ei riku, kui nad käituvad jämedalt ja trügivad teistest ette — nad ei tunne mingit piinlikkust. Aga kui keegi julgeb teha märkuse, et tuleb seista järjekorras, siis külvatakse see kodanik üle jämeda

sõimuga. Kahjuks peame sageli kuulma märkusi, nagu: «Teil on küllalt aega siin vahtida, minul on kiire!» Kuuleme sinna juurde veel inetuid sõnu. Me aga teame, et kõikidel on aeg kallis. Tuleb hoolitseda selle eest, et iga inimene saaks oma kauba järjekorras, siis ei peaks keegi liiga kaua ootama.

Kauplustes on alati eesõigus neil, kes on varem sisse tulnud, olenemata soost, vanusest või «seisusest». Järjekorras seistes võib rääkida üldistest küsimustest, inetu oleks siin hakata arvustama mõnda tuttavat, tema isiklikku elu ja käitumist. Kui kaupluses on kaasas lapsed, siis tuleb jälgida, et nad ei puudutaks siin midagi, ei roniks igale poole ega tülitaks teisi ostjaid. Müüjaid tuleb kohelda lahkesti ja viisakalt, mitte kõrgilt ülalt alla vaadates. Oma soovid esitatagu täpselt, selgesti ja üksikasjaliselt, et müüja võiks otsekohe ja kiiresti anda tarviliku kauba. Ei tohi puudutada esemeid hoolimatult, määrdunud käte või kin-nastega.

Kasvatamatut käitumist võib aga märgata mitte ainult mõnede meie kaaskodanikkude, vaid sageli ka meid teennidavate kaubastu töötajate hulgas. Näiteks kord järjekorras seistes pidin kuulma müüja väljendust: «Las nad kuradid ootavad, mis neil muudki teha!» Niisugused väljendused solvavad iga vähegi kultuurset inimest ja veel rohkem kahju on sellest, et neid väljendusi kuulevad ka meie lapsed. Väikesed jäljendavad niisuguseid ütlusi nende mõtet taipamata, aga kui selliseid väljendusi kuuldakse sageli, siis võib nende kordamine mõnegi lapse juures kujuneda harjumuseks, millega seoses kujuneb ka vastav hoolimatu ja toores suhtumine inimestesse üldse.

Vanemad tihti otse kasvatavad oma lapsi ebaviisakaks. Nii näiteks õpetavad vanemad lapsi ette trügima: «Mine sina ette, oled väike, keegi ei pane ehk tähelegi!» Niisugune käitumine vanemate poolt on lubamatu.

Kui märkame, et võõral kaaskodanikul on poest lahkudes käed pakkidega kinni ja tal endal on raske ust avada, siis aitame teda sõbralikult ja avame ukse. See ei ole meile raske, aga kaaskodanikule on see suureks abiks.

Veel mõnel puhul paistab silma ebakultuurne käitumine.

Ohtuti, kui töö on lõppenud, kogunevad paljud töötajad bussi- või trammipeatuse juurde. Tavaliselt juhtub, et kui

sõiduk saabub ja ukсед avatakse, hakkab rahvahulk äkki tormiliselt trügima. Võib näha, kuidas ka korralikult rõivastatud, nooremates või keskmistes aastates mehed suruvad end teiste kodanike vahele ning teevad endale küünarnukkidega teed ukse poole. Müksud ja surve kaaskodanikele, eriti vanematele inimestele, avaldab harilikult mõju ja «vaprad võitlejad» kaovad enamasti esimestena sõiduki sisemusse.

Kuidas käitub kultuurne inimene?

Meie ühiskonnas on saanud reegliks, et alati eelistatakse vanemaid inimesi, väikelapsi, samuti ka invaliide. Bussi või rongi peale ei trügi meeskodanikud kunagi enne haigeid, vanu ja naiskodanikke väikeste lastega. On muidugi kahtlemata viisakas, kui tütarlaps laseb ennem sõidukisse vanema naiskodaniku või isegi vana mehe. Erandiks on bussi või trammi sisenemine niisugustes kohtades, kus sõitjaid on alati palju ja kus kõik kodanikud ootavad korralikult oma järjekorda.

Kahtlemata meeldiks kõikidele vanematele, et nende lapsed käituksid kultuurset. Aga mõnikord teevad ema või isa kasvatuses vigu enda teadmata. Võtame näiteks bussi sisenemise. Väikelapsed koos emaga või üksi astuvad trammile või bussile eelistatud jä järjekorras, nad sisenevad eesuksest ilma järjekorrata. Kui aga laps kasvab suuremaks ja käib juba koolis, siis ta laseb ise bussi minnes vanemad inimesed ees. Kui kaugel veel mõned meie inimesed on kultuurset käitumisest, näitab järgmine lugu. Inimesed istuvad rahulikult bussis ja ootavad sõiduki väljumist. Siseneb ema ja riidleb kangesti naiskodanikuga, kes tuleb tema järel, lõpuks siseneb umbes seitsmendas klassis käiv tütarlaps. «Kas teil häbi ei ole, trügite lapsest mööda, kas te ei näe, et ma tulen lapsega,» karjub ema. Ta kohtles last vääralt, sest tema silmis oli laps ikka veel väike. Tegelikult aga tütarlaps, olles koolis omandanud kultuurset käitumise reeglid, ise tõmbus kõrvale ja laskis vanema naiskodaniku enne sisse, agu oligi sobiv. Naiskodanik vastas: «Nooremad peavadki ju vanematele eesõiguse andma.» See vastus muidugi ärritas ema veelgi ja ta pahandas kaua aega, olgugi et kaaskodanik talle enam vastu ei rääkinud, talitades täiesti taktiliselt. Tütarlaps tundis end väga ebamugavalt, kuna tema ema käitumine oli neile tõmmanud kõigi sõitjate halvustava, kriitilise tähelepanu. Kuid kau-

geltki kõik lapsed ei talita igakord kooli, vaid vanemate ekslikku õpetust mööda.

Juhtub ka seda, et ei loovutata nõrgemaile kaaskodanikele kohta bussis ja vagunis. Näeme tihti, et mõni vanake peab seisma, kuna noored mehed istuvad. Noored on kohustatud loovutama oma koha vanematele, samuti emadele või teistele isikutele, kes kannavad last süles. Kahjuks aga vanemad eksivad siin tihti jälle ise, võttes ainult selleks sülle suuremaid lapsi, kes võiksid väga hästi seista, et saada istekohta. Sobimatu on vanemate poolt ka lasta oma lapsi istuda, kui vanemad inimesed peavad püsti seisma. Koht loovutatakse vanemale isikule mitte sunnitud ega pahaselt, vaid lahkelt. Võib ka öelda kaaskodanikule: «Palun, istuge teie!» Ja kui juba vanem kodanik keeldub, siis võib ise edasi istuda. Vanemad või teised täiskasvanud kaassõitjad peavad lastele ja noortele viisakalt märku andma, et nad loovutaksid oma koha raukadele ja emadele väikeste lastega süles, öeldes, et tütarlaps või noormees on vahest nii lahke ja laseb vanemal istuda.

Konduktorit koheldakse viisakalt. Pakke ei asetata istemeile. Kui sõitjaid on palju, siis püütagu end võimalikult kokku suruda. Lapsed ei või tülitada kaassõitjaid. Avalikus sõidukis ei lasta lastel ümber joosta ega kõvasti kilada.

Täiesti lubamatu on piiluda lugeva naabri või vastasistuja ajalehte, raamatusse või veel vähem kirja.

Kõhides ja aevastades hoitakse taskurätti, hädakorral kätt nina ja suu ees ka siis, kui pole kedagi vastas istumas, keda võidakse tülitada. Kõvasti aevastada ja teisi ehmatada pole üldse rahva hulgas sobiv, kuna aevastust saab ka ära hoida.

Eespool märgitud puuduste kõrval kohtame veel nähtusi, mis näitavad lügupidamatust kaasinimeste töö vastu.

Meil on palju parke, rohelisi väljakuid, kuhu on istutatud puid, põõsaid, lilli, sinna on asetatud pingid, et töötajad võiksid istuda ja puhata oma vabal ajal. On tehtud liivakastid, kus lapsed mängivad päikesepaistelisel ilmal.

Hulk inimesi on siin töötanud suure hoole ja armastusega. Leidub aga kodanikke ja samuti noorukeid, kes ei ole oma kodulinna kaunistamiseks sõrmegi liigutanud ja kes seetõttu ei oska hinnata ka teiste tööd. Murtakse noori puid lihtsalt hoolimatusest, ulakusest, rüüstatakse põõsaid nende

õitsemise ajal, võetakse lilli või minnakse üle muru, läbi hekkide, et lühendada teed mõne tähtsusetu sammu võrra. Miks siis leidub meie noorte hulgas niisuguseid halva käitumisega noorukeid, kes ei hooli ühiskonna varast? Osaliselt kindlasti sellepärast, et ka nende vanemad või kaaslased ei suhtu lugupidavalt sellesse, mis on kõikide omand. Ei ilmu meie ajalehtedes asjata vastavaid karikatuure, näiteks nagu seegi, kus väike poiss räägib tädiga: «Ema ostis minule aabitsa, oskan juba lugeda, lähen tuleval aastal kooli. Tädi, millal sina lähed kooli? Siin on ju kirjutatud, et murul käimine ja lillede murdmine on keelatud!» Ükski kultuurse käitumisega inimene ei murra lilli ega rüüsta põõsaid ei parkides, väljakutel ega surnuaias haudadelt. See on ebakultuurne, kuid see on ka ebaaus. Samuti pole ilus, kui meid tuttavate juures viiakse aeda vaatama ja meie küsime endale lilli või oksu koju kaasa viimiseks. Kui on võimalik, siis antakse isegi, kui see ei riku aia ilu ega kahjusta taimi.

Parkides, aedades, tänaval ja üldse igal pool on lubamatu paberite ja muu prahi mahaloopimine. Kui ei ole lähedal prügikasti, siis paneme bussipileti, kompveki- või jäätisepaberi jne. käekotti, taskusse või hoiame käes, kuni leiame koha, kuhu selle võib visata.

Meil on palju looduslikult ilusaid kohti, kuhu asutuste töötajad suvel sõidavad ühiselt veetma puhkepäeva. Sõidetakse näiteks Taevaskotta, Piritale, Kosele. Siin on tore veeta pühapäeva: vesi, värske õhk, igal pool roheline. Kui kole on aga pilt nendele, kes satuvad sellesse ilusasse kohta pärast niisuguse «ekskursiooni» lahkumist: kõikjal vedelevad määrdunud võileivapaberid, munakoored, tühjad paberossikarbid, pudelikillud jne. Imeilus koht võib muutuda lühikese ajaga ebameeldivaks ja rämpseks.

Kõik need toored käitumisvead kaovad, kui vanemad kaaskodanikud mõtlevad, kuidas peab kultuurne inimene käituma, et ta ei solvaks oma seltsimehi, ja kui nad ka oma lastes juba väikesest peale kasvatavad puhtuse-, korra- ja ilutunnet, hoolitsevat ning armastavat suhtumist nii kõikidesse kaaskodanikesse kui ka loodusesse.

Nagu mujal, nii ka teatris ja kontserdil kohatame mõnikord lubamatut, s. o. kunstihuvilisi kaaskodanikke ja esinevaid kunstnikke solvavat käitumist. Olgu näiteks niisugune juhtum. Saal on tulvil kuulajaist. Esine-

vad kultuurihoone laulu- ja tantsurühmad, huviga jälgivad kodanikud laval toimuvat tegevust.

«Vaata, need on ju kõik vanad tuttavad! Näe, missugune selle nägu on...» põristab ootamatult keegi mees täiel hääl.

«Puha vanad kõik,» sõnab ka tütarlaps häält tasandamata vastu. Dialoog, mis koosneb märkustest näitlejate kohta, ei tahagi lõppeda. Lähedal istuvad kodanikud pöörduvad ümber, heidavad kõnelejatele pahaseid pilke, kuid asjaosalisi see ei näi häirivat.

Saali teises otsas ei suuda aga kuidagi ettekannete lõppu ära oodata viis tütarlast. Kordamööda kaebavad nad kuuldavalt, et «Issand, küll on igav» ja «Millal ometi kord algab tants!».

Pärast ettekannetele järgnenud tugevat aplausi aga arutavad nii mõnedki jalutavad paarid: «Kes võisid küll olla need kodanikud, kes ei tunne kõige elementaarsemaidki käitumisreegleid.» Niisuguse tõsielule vastava pildi tõi ajaleht «Edasi».

Kuidas tuleks siis teatris ja kontserdil käituda?

Eesriide kerkimisel, kui algab avamäng, lõpetatakse igasugune vestlus ja suunatakse kogu tähelepanu lavale. Ka ettekande kestel ei sosistata ega räägita oma naabritega. Näitlejate kohta ei tee ükski viisakas inimene kuuldavaid märkusi ega hüüa neile midagi vahele, hoopis lubamatu on kaasa ümiseda ettekantavat laulu või naerda iga nalja puhul rõkkavalt, nii et saal kajab.

Endastmõistetavalt aplodeeritakse näitlejaile, kelle mäng vaimustab ja paelub — see on tänu ja lugupidamise avaldus kunstnikele —, aga mõtleja inimene tunneb siingi teatud piiri, mida ta ei ületa. On tarvis meeles pidada, et ka kunstnikud väsivad, eriti kontserdil, kus on tegemist üksikute solistidega. Oleks lausa ülekohus neilt ikka uusi ja uusi lisapalu nõuda.

Teatrisse ja kontserdile minnakse täpselt, sest hilinejad segavad teisi kunstihuvilisi. Kui mees- ja naiskodanik lähivad koos teatrisse või kontserdile, siis otsib saalis koha üles meeskodanik, või kui näiteks ema on koos täiskasvanud tütreaga, siis sammub tütar ees ja leiab koha ning juhatab sinna ema. Ollakse kohaleminekul sunnitud juba istujaid laskma püsti tõusta, siis möödutakse neist mitte selja, vaid näoga.

Kohal istutakse rahulikult, ei vahita palju ringi ega pendeldata etenduse ajal peaga siia-sinna, sest see segab tagapool istujaid. Etenduse ajal ei kolistata jalgadega ega tehta mingit muud müra. Sageli eksitakse selle vastu nende teatrikülastajate poolt, kes söövad kompvekke; paberiga krabistamine aga häirib samuti kui rääkiminegi.

Lubamatu on etenduse ajal naabrite segamine seletuste pärimisega või oma märkustega kunstniku võimete kohta. Tundeliigutusi varjatakse ega nuuksuta südantlõhestavalt, samuti ei naerda kõvasti.

Toores ja hoolimatu on kodanike käitumine, kes juba 5—10 minutit enne etenduse lõppu trügivad teiste vahelt läbi riidehoidu, et esimesena riided kätte saada. Need kodanikud ei ole vist küll kunagi mõelnud, kuivõrd see segab teisi küllastajaid. Kui võidi istuda mõned tunnid teatris, miks ei ole võimalik siis enam oodata kümnekond minutit, et vaadata tükki rahulikult lõpuni ja siis võtta järjekorras välja oma üleriided?

Kultuursest kõnelemisest

Kõnelemisel on oluline koht meie igapäevases elus. Kultuurse inimese rääkimist iseloomustavad mitmesugused viisakussõnad, nagu «palun», «tänan», «vabandage» ja sõbralikud tervitus- ning hüvastijätuväljendid. Need pole aga veel sugugi küllaldaselt juurdunud meie kodanike käitumises. Seepärast ei omanda neid ka lapsed ega kasuta vajaduse puhul noored.

Peamine põhjus on selles, et meie ise igapäevase käitumise praktikas neid küllalt ei tarvita. Lastelt nõutakse neid sageli ainult külaliste puhul. See on aga väär. Kultuurne kõne ja käitumine peab valitsema koduses ringis kõigi perekonnaliikmete vahel. Vanemad ei kaota oma autoriteeti, vaid suurendavad seda, kui nad lastele teevad korraldusi viisakas vormis, näiteks: «Palun, jätke nüüd vaidlemine!» Me unustame tihti, et ei või segada teise jutu vahele, vaid peame ootama, kuni teine on lõpetanud, ja siis alles räägime ise. Seda harjumust tuleb lastes kasvatada juba väikesest peale. Sageli lapsed jooksevad tuppa, kus vestlevad vanemad inimesed, ja ilma sekunditki ootamata hakkavad jutustama sellest, mis neid erutab, või küsivad

midagi. Niisugusel puhul tuleb juhtida lapse tähelepanu sellele, et on lubamatu vanemate inimeste jutu vahele segada, ja otseselt keelata tal kõnelemast, enne kui lubatakse. Varsti kujuneb tähelepanelikkus ja enda vaoshoidmine lapsel harjumuseks ja vahelesegamist enam ei esine.

Koosviibimistel ei sobi rääkida kaasinimeste füüsilistest puudustest ja vigadest, samuti teisi tabanud õnnetustest ja ebameeldivustest. Ei sobi üldse teisi inimesi «taga rääkida», see ainult näitab, et inimese huvide ring on kitsas ja tal puudub muu kõneaine.

Eriti tuleb tähele panna, mida rääkida perekonnas, kus on lapsed. Mõnedel on kombeks kõnelda laste juuresolekul sobimatuist asjadest mõistu, vihjamisi, aga see äratab lastes ebatervet uudishimu. Sobiv on selliseid kõneaineid alles siis puudutada, kui lapsed on ruumist lahkunud. Ei ole kasvatuseks õige lapsi ära saata ettekäände all, mille silmakirjalikkust need kohe taipavad.

On palju huvitavat ja tarvilikku, nagu töö ja loendamatu kultuurielu nähtused, mis annavad küllaldaselt kõneainet. Kui koos viibivad mitme ala töötajad, siis on sobimatu, kui paar seltsimeest võtavad vestluse teemaks oma eriala peensused, millest teised ei saa aru ja mis neile muutub igavaks, kuna nad ei saa ise jutujamisest osa võtta.

Kõnelemisel tuleb end väljendada selgelt ja rahulikult. Ei ole vaja kõvasti karjuda ega ka liiga tasa rääkida. Tuleb hoiduda liigsetest näomoonutustest ja žestidest. Oma kaasvestlejale tuleb vaadata otsa. Väga ebameeldiv on rääkida isikuga, kes astub liiga lähedale, nii et tema hingeõhk paiskub vastu teisele rääkijale, eriti vastumeelt veel sel juhul, kui hingeõhk lehkab. Kohtudes niisuguse inimesega astud märkamatult sammu tagasi, kuigi see teisele võib olla haavav. Parem hoiduda ikka parajasse kaugusse! Täiesti lubamatu on ka paljude isikute käitumine vestluse ajal lastega. Püütakse neid tõmmata väga enese ligi ja päris väikesi lapsi isegi suudelda. Mida tunneb ema sel ajal, sellele niisugused inimesed ei mõtle, sest muidu nad nii ei teeks. Rääkides liiga lähedalt ja suudeldes võime anda edasi mitmesuguseid nakkushaigusi. Seega on soovitav rääkimisel valida õige vahemaa, mitte tükkida liiga lähedale, kuid mitte ka liigselt eemalduda.

Laste kõnekultuuri tõstmise huvides tuleb anda neile nõu, et nad enne, kui midagi ütleva hakkavad, mõtleksid hästi

läbi, mis nad öelda tahavad. Lapsele tundub vahel, et tal on midagi öelda, kuid olles alustanud lause, ei oska ta seda lõpetada, tal ei olegi midagi öelda või ta unustas ära või ei oska end väljendada. Kui lapsed ütlevad kogemata või teadmatusest mõne rumaluse, siis ei ole sobiv selle üle naerda, vaid jätta see tähele panemata või vabandada, et seda võib igaühega juhtuda. Erilist noomimist polegi siin vaja, sest üleelatud ebamugavus oma mõtlematu väljenduse pärast on lapsele küllalt suur karistus.

Perekonnas, kus on lapsi, on üldiselt soovitatav rääkida kirjakeelt, et nad harjuksid õigesti rääkima.

Leidub inimesi, kel on kujunenud arvamus, et kultuurisust näitab võõrsõnade kasutamine rääkimisel, olgugi et nad juhuslikult kasutavad neid ka valesti ja sellega näitavad oma harimatust. Õigem on kasutada sobivaid emakeelseid sõnu. Võõrkeelseid väljendeid võib tarvitada siis, kui enamik koosolijaid neid mõistavad, ja siiski ainult kõnekäände ja vanasõnu, mis tõlgituna oma väärtusest palju ei kaota.

Mõnedel inimestel on halb harjumus põimida igasse lausesse asjatuid täitesõnu, nn. parasiitsõnu või -väljendeid, nagu «kuule», «no tead», «vot», «eks ole», «tähendab» või muud. Need jätvavad ebameeldiva ja naeruväärse mulje, sest inimene on muutunud nagu rikkiläinud mehhanismiks, mis poetab mõttetuid sõnu kõnmesse.

Sageli ühise tööala inimesed, peamiselt aga noored, hakkavad oma kõnet lihtsustama ja vürtsitama eriliste sõnade ja väljenditega. Eriti on sellised erikeeled levinud õpilaste ja üliõpilaste hulgas. Näiteks öeldakse «täitsa», kui mõeldakse tublit poissi, «krae» tähendab halba seltsimeest jne. Kui selliseid sõnu kasutatakse omavahel mõõdukalt ja need on teatud huumori ja maitsega valitud, siis ei ole need veel ebakultuursed. Kui nendega aga liialdatakse või tarvatakse ilma valikuta igaühega kõneldes, kui nad on labased või rõvedad, siis tuleb vanematel nende vastu võidelda, mitte lubada neid kasutada.

Ei ole ülearune märkida, et meie vanemate keskel kodus ja väljaspool sageli kasutatakse ohtralt vandesõnu ja sõimu. Sellesse ei saa suhtuda ükskõiksel, sest see pole mingi mehisus, julgus ega ladus lähenemine kaasinimestele, vaid ebakultuursus, toorus, ning avaldab egoistlikku jõhkral iseloomu.

Mõnikord vabandavad inimesed oma jämedat kõneviisi sellega, et teised oma sõimuga kutsuvad selle esile. Siit tekibki küsimus, kuidas vastata ebaviisaka inimese jämedatele või kahemõttelistele märkustele, sõimule? Kultuurne inimene ei lasku mitte kunagi samale tasemele, ei hakka vastu sõimama, vaid ütleb oma arvamuse ikka viisakalt. Kui teine aga jätkab jämeduste kõnelemist, siis lihtsalt eemaldub või jääb vai.

Arusaamatusi, mõtete lahkuminekuid nii perekonnas kui ka naabrite vahel ei tule püüda lahendada mitte laste juuresolekul, sest kuigi üks pool teeks seda viisakas toonis, ei või kindel olla teise suhtes.

Mitte parem kui jäme kõne on teravad, solvavad sõnad. Selliste sõnade kasutamist õigustavad inimesed sageli oma paha tuju, väsimuse ja ebaõnnestumistega. Vanemad ise ei tohi lubada endale tujutsemist, väsimuse või mingite ebameeldivuste puhul tekkinud pahameele väljavalamist lastele, kuid nad peavad ka lastelt nõudma enesevalitsemist.

Liigutuste kultuuri kasvatamine

Peale puhtuse ja korra riietuses ja välimuses torkab meile eriti silma, kuidas inimene kõnnib, s. o. tema liigutused ja rüht.

Kultuurne inimene on oma liigutustes tagasihoidlik, kontrollib ja valitseb neid. Ta võib vajaduse korral astuda vaikselt, vähekuuldavalt. Ka žestid on tagasihoidlikud, mõõdukad, liigutused täpsed, kaalutud. Oleme kõik tundnud, kui ebameeldivalt ja häirivalt mõjub tormakas liikumine piiratud ruumis, ukse mürtsudes kinnilangemine, kolistamine mööbliga jne. Ebameeldivad on ka liialdatult elavad žestid, näomoonutused, kulmude tehtud kergitamine või põlglik suuväänamine.

Lapsed ei ole suutelised täielikult valitsema oma liigutusi. Nõrgalt arenenud pidurduse tõttu on neil raske saavutada mõõdukust, liikuda vajaduse korral vaikselt, midagi riivamata ja kolistamata. Kuid täpsus ja elastsus liikumisel ei arene iseenesest, seda tuleb harjutada. Kasvatus peab

kujundama lastes võimet liikuda tagasihoidlikult. Mõned vanemad kahjuks ei mõista seda ja mõtlevad, et lapsed peavad olema vabad. Sellega aga kasvatame lastes hoolimatust kaasinimeste vastu. Nii näiteks 2. klassi poiss Jaak ei osanud üldse vaikselt astuda. Trepist kolmandale korrusele tulles, kus Jaak elas, astus ta isegi liialdatult mürtsudes, nii et kogu majas oli tema liikumine kuulda. See häiris kõigi majaanike rahu, eriti kui juhtus keegi haige olema.

Kuidas kasvatada pidurdust?

Pidurdus kasvab olukordades, kus laps peab seda rakedama. Kui isa või õed-vennad töötavad, siis laps peab liikuma tasa, kõnelema vaikselt häälel. See on talle alguses raske ja pingutav, kuid kasulik treening. Eriti tuleb nõuda tasast astumist ja müratut toolide nihutamist teisel ja kõrgemal korrustel elavatelt lastelt.

Liigutuste kultuur ei olene ainult lihaste tööst, vaid ka tähelepanu koondumisest oma tegevusele. Sageli ei võta lapsed hajameelsuse ja lohakuse tõttu täpselt ja kindlalt kinni neile ulatatud esemetest ja lasevad neil kukkuda. Seega häiritakse teisi tekkiva müraga ning lõhutakse isegi väärtuslikke esemeid. Kui vanemad ise on tähelepanelikud ja last ette hoiatavad, siis välditakse palju asjatut majanduslikku ja kasvatuslikku kahju.

Sirge rüht, parajalt püstihoitud pea, vabalt allalastud ja pisut tagasitõmmatud õlad ning kõht, astumisel korralikult tõstetud jalad ja ilma lohistamata sammumine ei ole mitte ainult meeldiv ja ilus, vaid on ka kasulik tervisele. Taaruv ja lohisev kõnnak, kүүrus selg, langetatud, norus pea ei takista ainult siseelundite normaalset tööd, vaid sellega kaasneb varsti ka vaimne kүүrakus ja iseloomu salalikkus ning hoolimatus.

Pidurdust ja kultuurset liikumist saab kasvatada kõige edukamalt liikumismängude, spordi ja võimlemise võitantsu kaudu.

Liigutuste täpsus ja tagasihoidlikkus on ilus ning oluline meie kaaskodanike heaolu pärast. Peame liikuma nii, et me ei rikuks teiste rahu.

*

Kultuurne käitumine ei ole mingi ühekordne aktsioon, vaid meie igapäevane suhtlemine lastega, kogu meie elu. Tuleb organiseerida ka laste elu nii, et neile meeldiks käituda õigesti. Selleks tuleb nende õiget käitumist ja abivalmidust tunnustada. Muidugi ei või niisugune hea käitumine muutuda laste juures edevuseks, tunnustuste ja kiituste tagaajamiseks. Hea käitumise eest ei tule anda erilisi preemiaid ja kingitusi. Need muudavad hea käitumise tõepoolest äriasjaks. Meie ei või toimida nii, nagu tegi üks insenerist isa, kes seadis sisse täpsed tariifid. Vahel, kui isa ei olnud kodus, esitas poeg isale kirjaliku arve, näiteks: «Loovutasin täna bussis vanainimesele koha. Selle eest saada 50 kopikat, pane, palun, minu arvele. Ljova ja Genja on tunnustajad.» Lapsel peab abivalmis käitumine saama endastmõistetavaks, peab kujunema harjumuseks, mille rikkumine tunduks talle võimatuna.

Tuleb kindlustada heade eeskujude mõju kodus ja tänaval. Toores käitumine pärineb sageli kodunt. «Kuidas teie räägite teiste inimestega ja teistest inimestest, kuidas teie rõõmustate ja kurvastate, kuidas teie suhtlete sõprade ja vaenlastega, kuidas teie naerate, loete ajalehte — sellel kõigel on lapsele suur tähtsus,» ütleb Makarenko.

Laste käitumiskultuuri tõstmisel on määratu suur tähtsus meie noorte kommunistlikul kasvatamisel. Ei ole kahtlust, et noorte moraalne pale, distsipliin, õppeedukus ja tervis võivad väga palju kindlate käitumisvormide juurutamisega. Märgitagu veel kord, et kultuurne käitumine ei ole mingi ainult väline külg, vaid on ka vahend sotsialistliku humanismi ja bolševistliku iseloomu kujundamisel.

MILLINE PEAB OLEMA ÕPILASE PÄEVAREŽIIM?

I. UNT

Iga lapsevanem kindlasti soovib, et tema laps õpiks koolis hästi. Paljud lastevanemad on saanud tunda muret ja pisaraid — laps sai järeleksami või jäi klassikursust kordama.

Õpetus toimub muidugi koolis, seal omandab laps suure osa õpitavast. Siiski saavad ja peavad vanemad kaasa aitama sellele, et õppetöö tulemused oleksid head. Lapse õppetöö saab olla edukas ainult sel juhul, kui kõik tema tegevused toimuvad kindla päevakava järgi. Lapse niisugust päevakava, kus üksikud tegevused toimuvad kindlas järjekorras ja kindla aja järgi, nimetatakse päevarežiimiks. Milline on siis soovitatav õpilase päevarežiim?

Vaatleme eelkõige une küsimust. Üks 5. klassi juhataja kirjeldab sellist juhtumit: Jaan väsis väga kiiresti, tundides istus ta haigutades, tööst osa ei võtnud, oli hajameelne. Klassijuhataja konsulteeris kooliarstiga — lapse tervis näis olevat korras. «Kas ei suuda ma äratada aine vastu huvi?» küsis õpetaja eneselt. Lahenduse tõi õpetaja külaskäik koju. Laps tõusis kell 7.00 hommikul ja oma ea kohaselt oleks ta pidanud magama öösel üheksa ja pool tundi; järelikult kell 21.30 oleks ta pidanud magama heitma. Tema aga oli koos täiskasvanutega ülal kella 24.00-ni. Laps sai lihtsalt pidevalt vähe magada. Lapse une kestuse kohta on arstide poolt püstitatud järgmised nõuded: 6—7-aastased lapsed peavad magama ööpäevas 12 tundi; 8—10-aastased 10—11 tundi; 11—12-aastased üheksa ja pool tundi; 13—16-aastased 9 tundi ja 17—18-aastased kaheksa ja pool tundi. Näiteks kui 14-aastane õpilane peab ärkama hommikul kell 7.00, siis ta peab magama minema kell 22.00. Teame, et kui õhtuti läheme korrapäraselt ühel ajal magama

ja tõuseme hommikul ikka samal ajal, siis kujuneb meil vastav harjumus: jääme õhtul kergesti ja kiiresti magama ning ärkame hommikul harjunud kellaajal, sest meil pole enam und. Niisuguse harjumuse peame kujundama ka õpilastel. Siis ei ole meil äratamisel vaja last raputada, tekki pealt kiskuda ega külma vett appi võtta, nagu on mõnel pool kombeks. Selleks on aga ka vaja mitte «unustada» lapsi õigel ajal magama saata, ning huvitav juturaamat tuleb lugeda lõpuni järgmisel päeval. Ruumis, kus laps magab, ei tohi olla eredat valgust ega kära. Mõned vanemad arvavad, et nende laps magab hästi ka siis, kui tal raadio kõvasti toas mängib. Nad aga ei tea, et lapse uni ei ole siis küllalt sügav ja närvisüsteemi puhkus ei ole täielik. Lastele ei tohi anda õhtul ka oakohvi ega kanget teed, sest nad takistavad uinumist.

Seoses teises vahetuses käivate lastega kerkib üles küsimus nende uneajast. Sageli võime siin näha niisugust pilti: laps on õhtul kaua ülal, mängib või loeb, hommikul magab kella 9.00—10.00-ni, siis sööb ja riietub ning lõpuks selgub, et õppetundide ettevalmistamiseks jääb liiga vähe aega. Teises vahetuses käiv laps tõusku samuti vara, hiljemalt kell 7.00—8.00 hommikul, ja mingi vastavalt õhtul magama. Õhtune uni on lapse närvisüsteemile hädatarvilik.

Perekonnas, kus on erinevatesse vanuseastmetesse kuuluvaid lapsi, ei saa neid korraga magama panna. Nooremad lapsed peavad leppima olukorraga, et kauem ülal olla on vanemate õdede-vendade eesõigus.

Tõusmisele järgneb hommikvõimlemine, pesemine, riietumine ja hommikueine ning esimese vahetuse lastel koolimine. Koolis on laps, olenevalt tundide algusest ja klassist, umbes kella 14.00-ni. Pärast seda tuleb laps koju, peseb käed, vahetab riided, mõnel pool võtab osa ka lõuna valmistamisest ja siis sööb lõunat.

Mis saab nüüd edasi? Just selles osas on paljudes meie kodudes eksimusi režiimi vastu. Kuidas on kõige õigem lapse töö- ja puhkeaega korraldada? Minu naaberkorteris elas poiss Arvo, 4. klassi õpilane. Kui ta koolist koju tuli, viskas portfelli kaarega lauale, sõi ja kadus kiiresti. Hilisõhtuni hulkus ta teiste poistega väljas; organiseeriti lõbusaid ja iseenesest sugugi mitte kahjulikke mängu. Koju tuli ta aga alles õhtusöögiks, pärast sööki kippus uni vägisi

peale ja sagedasti jäid õppetükid õppimata. Ema noomis ja ähvardas, õiget ajajaotust aga pojalt ei nõudnud. Sageli võime näha ka sellist olukorda: vaevalt on laps koolist koju tulnud ja söönud, kui juba range ema sunnib: «Hakka kohe õppima, pärast jõuad puhata küll!» Laps on väsinud, ta on olnud küllalt pika päeva koolis, siiski täidab ta ema käsku. Väsinuna kulub tal aga õppimiseks hoopis rohkem aega kui väljapuhanuna. Kõige paremaid tagajärgi annab see, kui laps pärast kooli kun 2 tundi koolitööst puhkab, s. t. tegeleb muude asjadega — kõige soovitamam on viibida värskes õhus (pallimäng, uisutamine, jalutamine ja kelgutamine talvel). Sel ajal võib rakendada õpilast ka kodusteks talitusteks, näiteks poodiminekuks, nõudepesemiseks jne., mitte aga väga pingutavaks tööks. Umbes kell 17.00 peab algama õppetöö.

Suure osa õpitavast omandab laps kodus, siin kordab ta seda, mis koolis läbi võeti, töötab iseseisvalt õpikuga, teeb harjutusi. Paljud klassikursuse kordamised on tingitud sellest, et laps ei tee korralikult koduseid ülesandeid. Vanemad peavad looma lapsele võimalikult head tingimused õppimiseks. On vajalik, et lapsel oleks töötamiseks oma nurk: riiul raamatute ja vihikute jaoks ja laud kirjutamiseks, kus laps võiks oma koolitarbed n. ö. «oma käe järgi» sisse seada. Kui ruumikitsikuse pärast ei ole võimalik õpilasele oma lauda anda, siis peab hoolitsema selle eest, et teatud kellaaegadel päevas mingi muu laud oleks lapse päralt, nii et last ei sunnitaks oma õppetöoga ühest kohast teise kolima. Seda lauda peab saama hõlpsasti puhastada. Igas kodus peaks olema võimalus eraldada lapsele riiul, laegas või mõni muu koht koolitarvete hoidmiseks. Kui korraga õpib mitu last, siis peab ruum olema nende vahel jaotatud nii, et nad üksteist ei segaks.

Suur tähtsus on ka valgustusel. Sageli võime näha, et tuba valgustab laelamp, laps aga töötab kusagil hämaras nurgas. Sealjuures lohutatakse end — noorel lapsel terased silmad. Ja tagajärjeks on see, et juba koolieas kannab laps prille. Kõige sobivam on muidugi laualamp, päeval olgu lapse töökoht akna läheduses. Soovitam on, et valgus langeks vasakult, siis ei varja lapse enda ega ta käe vari raamatut või vihikut. Sama tähtis on hoolitseda värskes õhus eest toas. Vahel vanemad ega laps ise ei taipagi, et unisus, uimasus ja roidumus on tingitud just halvast õhust.

Toas, kus laps õpib, peab olema võimalikult vaikne. Peab hoiduma valjuhäälelistest kõnelustest, ei tohi lasta raadiot mängida. Laps võib küll öelda, et see teda ei sega, tegelikult aga saab ta närvisüsteem kõrvalisi ärritusi, mis teda väsitavad, ilma et ta seda teaks. See muidugi ei tähenda, et toas peaks valitsema lapse õppimise ajal absoluutne vaikus ja kõik teised perekonnaliikmed peaksid käima kiki-varbail. Laps peab varakult õppima oma tähelepanu koon-dama õpitavale. Jutt on vaid sellest, et peab vältima last väsitavaid tegureid.

Koduste toimetuste tegemiseks tuleb last rakendada enne või pärast õppimist, mitte aga õppimise ajal. Võimaluse korral ei tule segada last õppimise ajal mitmesuguste pisi-ülesannete andmisega (näiteks ajalehe toomine, isa tuhv-lite otsimine, keldrist kartulite toomine jne.). Need üles-anded on küll lihtsad täita, kuid nad juhivad lapse mõtted õpitavast eemale, näitavad mitte-austavat suhtumist lapse töösse. Õppetööle järgneb vaba aeg kuni õhtusöögiini. Sel ajal on jällegi soovitatav viibida värskes õhus, aga ka mitme-sugused tubased mängud, kodused tööd, lugemine, klassi-väline töö võivad täita seda aega. Õhtusöögi aeg oleneb sellest, millal läheb laps magama, igal juhul peab ta aga õhtustama vähemalt üks tund enne magamaminekut, sest täie kõhuga magama heita ei ole tervislik. Pärast õhtusööki peab laps veetma aega tegevusega, mis teda enne magama-heitmist ei erutaks (rahulikumaid mängud, lugemine). Sel-lele järgneb pesemine ja uni.

Teises vahetuses käiv laps peab pärast hommikusööki asuma õppetükkide juurde. Siis on ta selleks kõige puha-num. Enne kooli minekut sööb ta lõunat, kuid tal peab jääma vähemalt tund ka puhkuseks, et ta võiks värskena minna kooli. Koolist tulnud, sööb ta õhtusööki ja siis tege-leb mingi rahulikuma tegevusega enne magamaheitmist nagu esimese vahetuse õpilanegi. Õhtul õppimine on kah-julik ja ebaratsionaalne, laps on väsinud ja omandab õpita-vat vaid suurte pingutustega. Sellepärast ongi vaja minna vara magama, hommikul õigel ajal tõustes jääb õppimiseks piisavalt aega.

Lapsevanematel peab olema ülevaade lapse tegevusest peale õppetöö. Leidub lapsi-spordientusiaste, kes satuvad vaimustusse mingist spordialast ega taha siis enam millegi muuga tegelda. Isegi siis, kui see otseselt koolitööd ei kah-

justa, tuleb laps suunata ka teistele tegevustele, muidu ta areneb vaid ühes suunas. Teised jällegi on «raamatukoid», kes ei taha midagi teada värskes õhus viibimisest ja kõige parema meelega konutavad päev otsa raamatute taga. See aga toob endaga kaasa mitmesuguseid tervislikke häireid.

Ka pühapäeval peab kehtima teatud režiim. Pühapäev on lapsele puhkuseks õppetööst, sel päeval peab laps liikuma rohkem värskes õhus, ka kino ja teater on väga sobivad (paljudes kinodes korraldatakse pidevalt pühapäevaseid lasteseansse). Ent siiski peavad une- ja söögiajad jääma ka pühapäeval samaks. See on vajalik selleks, et mitte muuta kord sissejuurdunud harjumusi. Kui pühapäeva hommikul magatakse kaua ja pühapäeva õhtul ollakse hilja ülal, siis läheb laps järgmisel päeval «sinise esmaspäeva» meeleoludega kooli.

On töötatud välja täpne, kõige enam soovitatav režiim mõlemale vahetusele. Esitame 5. klassi õpilase näitliku päevarežiimi nii hommikuse kui ka õhtuse vahetuse jaoks.

Päevarežiim 5. klassi õpilasele, kes käib koolis hommikuses vahetuses.

Tegevus	Kellaeg
1. Ärkamine	7.00
2. Hommikvõimlemine, pesemine, voodi korrastamine	7.00—7.25
3. Hommikusöök	7.25—7.40
4. Koolimine	7.40—8.00
5. Õppetöö koolis	8.00—14.00
6. Koolist tulek	14.00—14.20
7. Lõunasöök, pesemine ja ümberriietumine	14.20—15.00
8. Viibimine värskes õhus, mängud ja kodused talitused	15.00—17.00
9. Kodused õpingud	17.00—19.30
10. Vaba aeg	19.30—20.15
11. Õhtusöök	20.15—20.30
12. Vaba aeg	20.30—21.30
13. Uni	21.30—7.00

Päevarežiim 5. klassi õpilasele, kes käib koolis õhtuses vahetuses

Tegevus	Kellaaeg
1. Ärkamine	7.00
2. Hommikvõimlemine, pesemine, voodi korrastamine	7.00—7.25
3. Hommikusöök	7.25—7.40
4. Kodused õpingud	7.40—10.10
5. Vaba aeg	10.10—11.00
6. Viibimine värskes õhus, mängud ja kodused talitused	11.00—13.00
7. Lõunasöök, pesemine ja ümberriietumine	13.00—13.40
8. Koolimine	13.40—14.00
9. Õppetöö koolis	14.00—20.00
10. Koolist tulek	20.00—20.20
11. Õhtusöök	20.20—20.35
12. Vaba aeg	20.35—21.30
13. Uni	21.30—7.00

Klassijuhataja ülesannete hulka kuulub päevarežiimi kohta kehtivate printsiipide tutvustamine nii õpilastele kui ka lastevanematele. On loomulik, et igas kodus ei saa valitseta täpselt ühesugune režiim. Eri perekondades on vanemate tööajad erinevad, viimastest omakorda olenevad söögi-ajad jne. Seepärast tuleb igas perekonnas vastavalt selle perekonna iseärasustele välja töötada oma režiim. Ent on vaja, et see režiim oleks kindel ja et seal valitseksid üldiselt need põhimõtted, mis on ülal esitatud. Siin tuleb appi jällegi klassijuhataja. Paljud õpilased koostavad klassijuhataja juhendite järgi oma isikliku režiimi, teevad endale selle põhjal tabeli ja asetavad oma töölaua kohale seinale, et see oleks alati silma all ega ununeks.

Ühtlasi aga peab märkima, et režiimi pidamisel ei saa minna pedantsuseni. Režiim peab jätma lapsele küllalt vaba aega, mille sisu ei ole täpselt ette määratud, muidu muutub ta segavaks ja koormavaks ning ei ole enam abiks lapse tegevuse organiseerimisele. Mõjuvatel põhjustel võib režiimist ka kõrvale kalduda; kui see toimub erandjuhtudel, siis ei muutu seetõttu veel lapsel väljakujunenud harjumused. Vanemad peavad ise igal konkreetsel juhul otsustama, kas on võimalik režiimist loobuda või mitte, kindlaid direktiive selle kohta on raske anda. Siiski peab rõhutama, et unerežiimi rikkumine tuleb arvesse viimases järjekorras, kuna see on lapse tervisele kõige kahjulikum.

Mõnedel lastevanematel on võib-olla eelarvamus, et ega kindlat režiimi niikuinii kehtestada ei saa, sest kes jõuab seista, kell peos, lapse kõrval ja teda valvata. Igaühel on palju tööd ja toimetusi.

Lastevanemate osa režiimi loomisel ei pea seisma mitte pidevas lapse järele valvamises, vaid selle režiimi organiseerimises. Eelkoige on vaja luua lapsele sellised tingimused, et tal oleks võimalik klassijuhataja poolt soovitatud režiimi täita. Nii tuleb tähelepanu pöörata sanitaarsetele eeskujudele nii lapse hooldamisel kui ka eluruumide korrashoidmisel. Samuti on vaja eluviis perekonnas korraldada selliselt, et lapsele oleks kindlustatud nõuetele vastav uni ja toit. Suuremaid raskusi valmistab tavaliselt õige töörežiimi juurutamine. Viimane õnnestub vaid siis, kui kogu kasvatus perekonnas on organiseeritud õigetel alustel. Sel juhul piisab nõudmisest ja kontrollist. Lihtsam on olukord muidugi siis, kui vanem on lapse õppimise ajal kodus. Kui ta aga on tööl, siis ei tea, kas laps pärastlõunal teeb oma ülesandeid või mitte. Siin toob aga lahenduse kaudne kontroll. Kui näiteks laps õhtul kirjutab hoolega oma harjutusi, siis on ju kohe näha, et ta pole režiimist kinni pidanud. Või kui ta saab halbu hindeid, siis tuleb selgitada, kas ta kodus üldse õpib. Režiimi organiseerimine oleneb rohkem lapsevanema heast tahtest ja oskusest esitada lapsele nõudmisi kui ajast, mis ta saab pühendada järelevalvele.

Otstarbeka režiimi puudumine toob kaasa mitmesuguseid negatiivseid tagajärgi. Ebakorrapärane toitumine põhjustab seedehäireid ja kõhnumist, vähene ja pinnapealne uni — loidust ja närvilisust. Ületöötamine, pidev kinnises õhus viibimine, füüsiliste harjutuste puudumine loob samuti soodsa pinna igasugustele haigustele. Eriti vajalik on kindel režiim nendele lastele, kes on haiglased ja närvilised, kuna ebakorrapärane eluviis aina süvendab nende haigusi.

Nii mitmeski meie perekonnas peetakse küll korralikult une- ja toitumisrežiimi, jäetakse aga hoopis tähele panemata, millal laps õpib ja kuidas ta puhkab. Lapse töö- ja puhkeaegade selline vaheldumine, nagu ülal on kirjeldatud, omab samuti suurt tähtsust. Kindel harjumus õppida iga päev samal ajal tagab õppimise süstemaatilise, distsiplineerib last ja kasvatab temas tahtet.

Õigetele alustele rajatud režiimi olemasolu loob eelduse lapse normaalseks vaimseks ja füüsiliseks arenguks.

KASVATUSRASKUSED JA NENDE ÜLETAMINE

E. KOEMETS

Meie kõigi ühine soov on, et meie lapsed, nõukogude noored, oleksid igakülgsest arenenud, et nad suhtuksid töösse kohusetundlikult, loovalt, hoiaksid rahva ja oma vara, oleksid hoolsad ning kokkuhoidlikud. Meie tahame, et lapsed oleksid hästi arenenud füüsiliselt; omaksid sügavaid, laialdasi teadmisi, oskaksid neid rakendada praktikas, mõistaksid kunsti, kirjandust ja oleksid oma käitumises viisakad ning kultuursed.

Ei ole kahtlust, et meie noorsugu kasvab ja areneb nende eesmärkide suunas. Kuid see ei toimu iseenesest, selleks peame kõik kaasa aitama, peame noori juhtima ja neile abiks olema selle eesmärgi saavutamisel.

Lapsed kasvavad ja arenevad looduseaduste kohaselt. Nagu voolab vesi, nagu kasvavad taimed, nii arenevad ka lapsed. Kui vesi voolab hästi korrastatud kanalis, kogunedes paisu taha koondab oma jõu, siis võib ta olla väga kasulik, teha tohutu suurt tööd. Aga vesi võib kalduda kõrvale, õõnestada kaldaid, murda tammid, teha palju kurja ja kahju. Vesi võib valguda ka lihtsalt kasutult laiali, määndada ja muuta viljakandva pinnase vastikuks sooks. Tomat kannab vilja ja roos kannab õisi, kui me juhime nende kasvu: väetame, kastame, hävitame kahjurid ning kärbime ka liigsed võsud.

On mõistetav, et vee juhtimine või taime kasvatamine nõuab meilt neis peituva edasitungiva energia pidurdamist, takistamist. Kuid sageli me kas ei oska seda teha või on vesi nii «kangekaelne», et murrab tee ebasoovitavas suunas, kaldub kõrvale õigelt teelt. Kui lastega nii juhtub, siis kõneleme kasvatusraskustest.

Kasvatusraskusteks nimetame selliseid olukordi, kus lapsed ei suundu ühiskondlikult õige ja kasuliku eesmärgi poole, vaid kalduvad sellest kõrvale; nad ei õpi, vaid huligaanitsevad, valetavad ning varastavad, jäävad maha teistest omavanustest teadmiste ja oskuste omandamisel.

Kui tekivad kasvatusraskused, siis on tegemist ebaõige kasvatusena. Lapse valetamine, hooplemine, isutus, laiskus jne. on signaaliks, et lapse elus ei ole kõik korras, et ta on sattunud raskustesse. Laps, olles «teelt eksinud», s. o. kaotanud õige kontakti kollektiiviga, muutub talle esitatavatest suurtest nõudmistest araks. Ta on mures, et peab loobuma asjadest või tegevusest, mis talle meeldivad, ja ta ei leia õiget väljapääsu, hakkab rabelema ning mässib end veel suuremisse raskustesse. Mis vanemaile on kasvatusküsimused, need on eluprobleemid lastele.

Tuleb vahet teha tõeliste ja näiliste kasvatusraskuste vahel. Näilised kasvatusraskused on need, kus lapse areng toimub normaalselt, n. ö. õiget teed mööda, parajas tempos. Kuid vanematel on oma erisooovid, unistused, mida laps nende arvates peaks teostama. Näiteks soovivad mõned vanemad, et nende lapsest saaks kas kunstnik või tšempion, et ta oleks esimene klassis jne. Kui laps seda ei suuda või ei taha, siis tekivad kokkupõrked vanemate ja laste vahel. Vanemad süüdistavad last sõnakuulmatuses, kangekaelsuses, nimetavad teda raiskuläinuks. Sel juhul ei ole tegemist mitte tõeliste, vaid vanemate poolt väljamõeldud kasvatusraskustega, mille ületamiseks tuleb vanemaile selgeks teha, et nende nõuded ei ole õigustatud.

Tõelisi kasvatusraskusi on väga mitmesuguseid. Juba korduv korralduste mittetäitmine, pahurus, nipsakus jne. on raskused, mis vanematele ja õpetajatele valmistavad palju meeelhärmi. Kõige tõsisemad raskused, mille tekkimisest ja ületamisest allpool kõneldakse, on järgmised:

1. valetamine;
2. varastamine;
3. laiskus;
4. huligaansus;
5. kõnehäired;
6. halvad sõbrad;
7. närvilisus.

1. Valetamine

Vale all mõistame teadlikku tõsiasjade moonutamist, mille sihiks on viia teisi eksiteele ja ise sellest kasu saada.

Näiteks 2. klassi õpilane Mati käib emale poest leiba toomas. Annab leiva ja tagasitoodud raha emale, kuid 20 kopikat jätab endale. Ema imestab: «Kas täna leib nii palju maksis?» — «Jah, oli raskem. Kaalu ära, kui tahad!» Mati teab, et emal kaalu pole. Mitmekordse leivatoomise järel on poisil aga nii palju raha, et võib osta poest paberosse.

Või järgmine näide: õpilasel on kodused ülesanded lahendamata. Päevikusse kirjutatakse märkus, millele õpilane peab võtma kodus allkirja. Kodus ei julge õpilane asjast kõneldagi, ei näita ka päevikut.

Selliseid näiteid võib tuua väga palju, sest paraku meie kasvatus nii koolis kui ka kodus ei ole suutnud edukalt vältida selle pahe tekkimist ega ravida avastatud ja avastamata valetamist.

Mis on laste vale põhjuseks, see selgub juba toodud näidetest. Valet kasutatakse ühelt poolt kas mingi hüvise või ihaldatava eseme saamiseks, teiselt poolt karistusest pääsemiseks.

Kõigil lastel ja täiskasvanuil juhtub elus äpardusi, eksimusi, seatud korra rikkumisi, ja alati on neil soove ja vajadusi, mille rahuldamiseks puuduvad võimalused. Kuid enamik lapsi ja üldse inimesi siiski ei kasuta valet, et end päästa häbist ja karistusest või et saavutada soovitud eset, teiste lugupidamist ning kiitust.

Valetamine algab sageli tegeliku olukorra väikesest moonutamisest salgamise teel. Lastel juhtub kergesti, et nad määrivad või lõhuvad midagi (tassi, riided, raamatu jms.). Kui vanemad on väga kurjad, karistus on vali, siis on loomulik, et lapsed püüavad oma teo tagajärgi peita, maha salata, veeretada süü kellelegi teisele.

Mida valjem on karistus, seda suurem on hirm ja seda rohkem on kalduvust pääseda vale abil.

Kui laps aga kord juba pääseb vale abil kas või väikesestki vastutusest, noomimisest või saavutab ihaldatava eseme, siis teine kord kasutatakse valet julgemini. On teada, et iga kogemus jätab nõndanimetatud ajutiste seosten oma jäljed närvisüsteemi ja et igal sellisel juhul püütakse käia juba tuttavat teed, ettetallatud rada mööda.

olgugi see kõveram. Mõnes perekonnas kasutatakse liiga palju keelamist ja antakse lastele palju igasuguseid korraldusi: ei tohi joosta, ei tohi tassida toole kindlaksmääratud kohalt, mängida laua juures jne. On arusaadav, et mida rohkem on keelatud, seda rohkem on kiusatusi ja võimalusi keelust üle astuda ning üleastumist maha salata, kui keegi otse ei näinud, või vabandada väljamõeldud põhjusega.

Siit järgneki, et laste elu tuleb korraldada selliselt, et nende vajadused oleksid rahuldatud. Paljud vanemad kahjuks seda ei arvesta. Näiteks on loomulik, et 16—18-aastastel on oma tuttavad, kellega tahetakse kokku saada, peol käia, tantsida jne. Kui vanemad seda ei luba, siis leitakse väljapääs vales, tuuakse mõni usutav ettekääne: koolis on koosolek, konsultatsioon, kooliaias töö või muud sellist.

Niisugused valed on välditavad, kui vanemad näevad ette laste vanusest tingitud vajadusi ja võimaldavad nende rahuldamist. Lapsi huvitab kõik, mis toimub nende ümber. Nad tahavad uurida uue maja või silla ehitamist, masinate ning mehhanismide tegevust ehitustööl, tulvavett jões, suurt palgiparve, uut autotüüpi jne. Seetõttu viibitakse sageli koolist tulekuga. Kui vanemad neid huvisid ei rahulda ja nende rahuldamist ei tunnusta, siis on lapsed sunnitud valetama: õpetaja pidas kauem kinni, võeti lisatund, oli koondus jne.

Väga mõistlikult talitas Taneli isa. Tanel oli impulsiivne ja kergesti erutuv poiss. Iga uus nähtus kiskus teda (nagu üldse enamikku lapsi) nii kaasa, et ta unustas lubaduse olla kodus teatud kellajaaks, unustas antud ülesande, lõunasöögi ja seikles mööda tänavaid ühe «erakordse» nähtuse juurest teise juurde. Seda märganud, hakkas isa Taneliga õhtupoolikuti ja pühapäeviti tegema jalutuskäike linnas. Uuriti läbi sadam, uued ja vanad ehitused, äärelinna tänavad jne. Taneli teadmishimu oli rahuldatud paremini, kui ta kunagi oleks võinud seda üksi saavutada, tekkis eriti usalduslik vahekord isaga ning ei olnud mingit põhjust hakata oma uurimisreise teostama salaja ja neid varjama valega.

Mõnikord «sunnivad» vanemad lapsi valetama — andes neile raskeid ülesandeid ja esitades nii suuri nõudmisi, mida laps täita ei suuda. Mõned vanemad pressivad lastelt välja lubadusi, mille ülejõukäivust laps ise ei aimagi (õppida ainult viitele). Kui saabub täitmise aeg, siis heidetakse lap-

sele ette, et ta ei ole pidanud sõna, on valetanud jne. Sellega kõigutatakse lapse enesetunnet, talle tundub, et tema au on juba rikutud, nii et mõni vale sinna juurde palju enam asja ei muuda.

Sageli annavad vanemad kahjuks ise eeskuju valetamises, kusjuures nad ei märka, millist parandamatut kahju nad teevad lapse arengule ja tema tulevikule. Olgu see näiteks töölt puudumine, mida vabandatakse olematu haigusega, abi keelamine oma tuttavatele ja naabritele valetatud ettekäändega. Veel halvem, kui vanemad otse käsivad lapsi valetada. Näiteks puudus Virve koolist, sest ta võeti abiks isa sünnipäeva ette valmistama. Kuid koolis kästi öelda, et oli haige. Mõned vanemad lasevad lastel telefonis vastata, et neid ei ole kodus, et pääseda mingi kiire ülesande täitmisest.

Sel viisil tekib lastel mitte ainult komme valetada, vaid neile paistab see loomulik ja seaduspärane, neil kujunevad moraalsed mõisted vääralt.

Mõnedel inimestel on komme kiidelda ja hoobelda oma tuttavate ees, ilustada oma elu väljamõeldistega. Nii keligivad vanemad laste kuuldes oma külaliste ees olematute tutvustega mõjukate isikute hulgast, jutustavad ilustatud kujul lugusid oma minevikust, püüdes näidata, kui tark, tähtis, lugupeetud ja vapper ta on olnud töös või erakordsete sündmuste puhul. Esineb ka eelmisele vastupidist tõe moonutamist. Mõned vanemad, mitte tahtes abistada oma sugulasi või just tahtes ise teistelt midagi saada, hädaldavad ja kurdavad oma elu üle, salgavad maha olemasolevad riietusesemed, toiduvarud jne. Mõnikord toimub see ainult sellepärast, et ei raatsita külalistele midagi paremat pakkuda. Lapsed märkavad üsna kiiresti, et vanemad valetavad, ja hakkavad taipama ka selliste valede eriti madalaid, omakasupüüdlikke eesmärke.

Valelikku kiitlemist esineb sageli ka lastel omavahel: mul on kodus mitu siidkleiti, mul on üleskeeratav auto, 10-lambiline raadio, oskan ujuda jne.

Hooplemisvalesid kasutavad eriti lapsed, kellel ei ole kaint, tõsist ja asjalikku suhtumist oma vajadustesse. Näiteks on Viivit kui ainukest last alati imetletud, küll tema juukseid, kleite, naeratust, igasuguseid tühiseid sündmusi tema elust ning sõnu tema suust saadab vanemate naiivne ja nende sõprade silmakirjalik imetlus. Viivi on õppinud vei-

derdama, tal on vajaduseks saanud, et temast kõneldakse, teda imetletakse. Kuna tõelisus ei paku võimalusi, siis mõtleb Viivi välja igasuguseid lugusid.

Valelikkus, nagu nägime, on väär kasvatuse tulemus, mis tekib perekonnas, kus veel esineb kodanlikust ühiskonnast säilinud igandlikku töösse suhtumist, kelkimist teenimata saavutustega, tahet kavalate võtetega elus kergemini toime tulla. Kuid valetamine ei ole sünnipärane. Täiesti väär on ebateadlike inimeste arvamus, nagu oleks mõnedel lastel eriline kalduvus valetamiseks. Valetamine või eeldused selleks on omandatud vanemate või teiste eeskujust ja kogu kasvatuslikult ebatervest õhkkonnast. Järelilikult on valetamine täiesti välditav.

Kuidas tuleks kasvatada ümber suuremat või väiksemat valetajat? On iseenesestmõistetav, et eelkõige tuleb kõrvaldada põhjused: vanemad ise ei tohi valetada ei teistele ega lastele, tuleb võimaldada lastel tõelisi vajadusi rahuldada mitte salaja, vaid vanemate teades. Tuleb selgitada, et kõike, mida laps teistel näeb, pole tarvis, et tal endal on küllalt head asjad, riided, oskused jne. Tuleb tõsta lapse enesetunnet tema tõelisi omadusi tagasihoidlikult esile tõstes, nii et laps ei kadestaks teisi. Kuid tuleb ka selgitada, mis on vale, ja luua lastes selle hukkamõistmine, tekitada vastikus vale vastu. Seda ei ole soovitav teha otsest lapse enda suhtes. Vähe mõju avaldavad pikad seletused sellest, et valetada ei tohi, et see ei ole ilus. Samuti pole kasulik last «maatasa teha», kuigi ta on tabatud valet. Tuleb hukka mõista vale, aga mitte last tervikuna. On vaja näidata, et lapsel on jõudu üle saada vales. Kasulik on suhtumist valesse kujundada rohkem kaudsete näidete varal. Sobivaid võimalusi pakub elu ise. Võib jutustada loo elust, kaugemaist inimestest või võtta näide ilukirjandusest, kusjuures tuleb näidata oma veendunud põlgust vale vastu, näidata vale argpükslikku vastikut olemust, selle kõrval tuua kujusid, kes mehiselt tunnustavad oma vigu ja äpardusi, kes isegi hädas ei valeta. Selline moodus on parem selle poolest, et ta tekitab lastel positiivse püüdluse vabaneda puudustest. Kui me aga hakkame valetamiselt tabatud last karistama ning noomima, siis sunnib see last esmajoones suuremale ettevaatlikkusele, osavamale valele ja enesekaitsele. Sellepärast on mõttetu kasutada raskemaid karistusi. Täiesti lubamatu on siin, nagu üldse, keha-

line karistus. Õige on rahvapedagoogikas ja õigustundes levinud arusaamine, et siiras ülestunnistus peab kergendama karistust. Sageli võib karistus, eriti väiksemate laste juures, ära jääda, kuid ainult sel juhul, kui ei teki ohtu, et seda kasutatakse kurjalt. Näiteks Vello rikkus vanemate korraldust mitte üle kella seitsme õhtul väljas olla, arvestades, et mingit karistust sellele ei järgne, kui ta ära räägib, kus ta käis. Vello arvamus on väär, sest hilinemise eest on ta karistuse igal juhul «ära teeninud». Kui ta aga jalutamisel veel ulakusi tegi, siis ainult nende eest võib karistust pehmendada, arvestades ülestunnistust. Selleks on kohane iga olukord, kus laps jutustab asja tõepäraselt. Kuigi me osutame lastele täit usaldust ja oleme veendunud, et neil ei peaks olema põhjusi valetamiseks, siiski tuleb laste sõnu ja käitumist kontrollida. On loomulik, et lapsed seda ka teavad, siis ei teki nendel mingil juhul asjatut kiusatust tõtt moonutada. Eriti oluline on, et vanemad võimalikult sageli külastaksid kooli ja vestleksid oma laste õpetajatega.

Tuleb arvestada, et lapsed sageli ei suuda vahet teha vale ja tõe vahel. Nad ei moonuta tegelikkust mitte sihilikult, vaid tahtmatult, ebateadlikult. See seletub laste taju ja mälu iseärasustega. Lapsed sageli ei suuda vahet teha oma kujutluste, fantaasia, unenägede ning tegelike tõeliste tajude vahel, sest nende kujutlused on väga elavad ja tugevalt tundmuslikud.

Näiteks väike tütarlaps jookseb hirmunult tuppa, kuna suur võõras koer olevat tulnud aeda. Järele uurides selgus, et mingit koera ei olnud. Laps oli kuskil näinud suurt koera, hakkas kujutlema, et see tuleb, ja talle näis, et tõesti tuligi. Eriti kergesti eksivad lapsed aja ja ruumi andmeis. Lastel läheb kergesti segi, kas mõni asi juhtus täna, eile, üleeile, aias, õues, tänaval või mujal. Seda esineb veel kooliski, nagu näitab järgmine lugu.

Marju E. on 3. klassi õpilane. Ühel päeval teatab Marju õpetajale, et tal on rahakott koos rahaga ära varastatud. Õpetaja ei taha uskuda ja palub Marjut hästi järele vaadata, kas pole see pingi all või mujal. Õpetaja ise tuleb ka appi otsima, kuid rahakotti ei leita. «Võib-olla sa täna ei võtnudki kaasa?» kahtleb õpetaja. Ei. Marju on kindel ja ka Marju pinginaaber kinnitab, et rahakott oli kaasas, sest ka tema nägi seda. Kuigi õpetaja on juba peaaegu uskuma

hakanud, helistab ta siiski Marju emale. Selgub, et raha-
kott on kodus.

Suurt osa etendab laste sugereeritavus. Kui täiskasvanud esitavad küsimuse sugereerival kujul, nii et vastus on küsi-
muses ette öeldud, siis lapsed, eriti nooremad, vastavad
sisenduse kohaselt ja jäävad isegi uskuma oma vastuseid.
Näiteks 3-aastane laps käis külas naabrite juures. Ema
küsimusele, kas süüa anti, vastas: «Jah, anti küll!» Tege-
likult selgus, et ei antud. Lapsed sageli armastavad vas-
tata ennem jaatavalt kui eitavalt. Mida nooremad lapsed,
seda vähem kasutatakse «ei»-sõna.

On arusaadav, et selliste eksituste ja väärtajude eest ei
tule lapsi karistada ega nendega pahandada, vaid kannat-
likult selgitada ja aidata neil eraldada tegelikku taju kujut-
lusest. Väär oleks ka laste fantaasiavaledest vaimustusse
sattuda ja nendega näiteks naabreid ning tuttavaid lõbus-
tada laste juuresolekul. See õhutab lapsi rohkem ja
isegi teadlikult fantaseerima, mistõttu lapsed hakkavad
veel enam segama tegelikkust väljamõeldistega ega püüagi
neid rangelt lahus hoida.

Lõpuks tuleb arvestada, et mõnikord lapsed ei valeta
mitte omakasu pärast, vaid sõbra päästmiseks, nagu
O. Lutsu «Kevades» Arno Tõnissoni kasuks. Nende valede
õilsat eesmärki tuleb arvestada, kuid lubatuks pidada neid
ei või. Niikaua kui lapsel ei ole tekkinud arusaamist sel-
lise vale väär-heroismist, ei tule last mitte karistada, vaid
viia veendumusele tema vaate ekslikkuses. Ei ole õige lap-
selt nõuda kaebamist teiste peale, kuid tuleb hoiatada, et
nad ei annaks lubadust moonutada tõsiasju või maha salata
väärtegusid.

Kokkuvõttes võime öelda, et valetamine on välditav õige
kasvatusega ja ravitav, kui kõrvaldame põhjused, mis sun-
disid last valetama.

2. Varastamine

Vanasõna ütleb: kes valetab, see varastab. Ja tõepoolest,
valetamise ning varastamise vahel on palju ühist nii nende
tekke põhjustes kui ka iseloomus. Siiski on valetamine laie-
malt levinud pahe kui varastamine, kuigi ka vargust üsna
sageli esineb, sagedamini kui vanemad seda teavad ole-

tada. Kasvatajad peavad aga tundma mitte niivõrd varguse ületamise kui selle vältimise teid.

Lapsed on impulsiivsed. Nad reageerivad elavalt ning ilma pikema arupidamiseta ümbruse nähtustele, püüavad haarata ja kätte saada kõike, mida nad näevad, mis paisab neile huvitav ning meeldiv, küsimata, kas see on oma või võõras, lubatud või mitte, ohtlik või hädaohutu. Elades koos teiste laste või täiskasvanutega, hakkavad lapsed pikka-mööda vahet tegema selle vahel, mis on keelatud ja mis on lubatud, mida tohib ja mida ei tohi. Kasvatus peab kujundama laste arusaamist, miks nad üht võivad, teist aga mitte. Kui noorematel lastel kujuneb vanemate keelu alusel välja pidurdus, mis hoiab vaos tema impulsiivsust, siis mida vanemaks laps saab, seda selgemaks ja sügavamaks kujunevad tal moraalsed mõisted õiglusest, aususest, peenetundelisusest ning tema käitumist hakkavad juhtima üldised põhimõtted. On selge, et teadmisest üksi on vähe õige käitumise kujundamiseks. Õiged harjumused kinnituvad ainult pideva ja järjekindla harjutamise teel. Kui vanemad täna keelavad, homme aga keelu unustavad, siis ei teki lastel kindlaid harjumusi ega selgeid mõisteid. Kõige halvem on aga see, kui lapsed leiavad, et seda, mis on teiste nähes keelatud teha, võib siis, kui keegi ei näe.

Laste aktiivsuse organiseerimatus või väär suunamine võimaldavad laste käitumise ning iseloomu kujunemise kõrvalekaldumist õigelt teelt: laps ei tee vahet ausa ja ebaausa käitumise vahel või kui teebki vahet, siis püüab oma vaju-dusi rahuldada ebaausal teel.

Vaatleme mõnd sellist juhtu. 5. klassi õpilane Virve M. on üsna hoolas ja korralik tütarlaps, edasijõudmine õppe-ainetes on keskmine, distsipliin hea. Kuid mõninga uurimise alusel selgub õpetajaile, et klassis ja riietehoius pikemat aega esinenud rahavargused on Virve töö. Varastatud raha kasutas Virve kookide ostmiseks. Kui vanemad sellest teada said, olid hämmastunud, nad ei aimanud sugugi, et nende tütar võib varastada.

Antud juhul õnnestus mõnel määral, kuid kaugeltki mitte täielikult välja selgitada need kasvatusvead, mis põhjustasid Virve autu käitumise. Selgus, et Virve harrastas väikesest peale ühe või teise maitsva pala salaja suhupistmist. Kuigi vanemad seda märkasid ja vahel ka Virvet hurjutasid, siis suuremat «tüli» sellest ei tulnud. Asja ei peetud

küllalt tähtsaks. Virve aga omalt poolt püüdis seda teha veelgi salajasemalt ja märkamatumalt. Teiselt poolt ei suunatud Virvet kunagi oma asju ja eriti maiustusi teistega jagama. Vanemad, nähes, et Virvele väga meeldisid maiustused, andsid talle nõu kompvekid või šokolaad toas ära süüa või vähemalt suhu pista ja siis alles õue minna teiste lastega mängima. Virve harjus mõtlema esmajoones endale, rahuldama oma vajadusi ja soove teistest hoolimata. Sellest arenes edasi Virve kalduvus teha seda just teiste arvel. Kuigi Virve teadis, et varastamine on lubamatu, ei suutnud ta vastu seista ahvatlusele midagi magusat saada. Virvet ei kasvatatud loobuma mõnedest väikestest soovidest. Ta ei suutnud end pidurdada kodus salaja kapi juurde minemast, kui seal oli midagi magusat, ja samuti ei suutnud ta unustada koolis tundide ajal pagariaknal nähtud «korvikesi». Õpetlik on Virve seletus oma esimesest rahanäppamisest. Näinud kooliõel raha ja kohta, kuhu see pandi, läks ta vahetunnil klassi ja kahmas suuremad rahad ruttu pihku, jättes väiksemad sinna, sest oli karta, et keegi võib tulla. Järgmisel, suurel vahetunnil oli Virve juba üle tänava kondiitriäris. Ja kõik järgmised vargused teostas Virve samuti: võttis suuremad rahad ära, kuid metalli, mõnikord ka rublad, jättis järele. Selline on «õnnestunud» ürituse harjumust tekitav jõud! Sageli tuli, nagu Virve hiljem jutustas, väga kaua valvata soodsat silmapilku, kaaluda kõiki võimalusi, kasutada mitmesuguseid võtteid, et teada saada, kellel on raha kaasas ja kus ta seda hoiab.

Nagu ülalöeldust selgub, oli Virve vargilemineku põhjuseks võimetus alla suruda maiustamisihha. Niipalju kui suudeti välja selgitada, oli Virve kogu varastatud raha kulutanud maiustustele. Koduses kasvatuses ei olnud Virvel välja kujundatud võimet end talitseda, vastu panna algelisele, kuigi elulisele vajadusele. Õige kasvatuse puhul oleks keelatud lastel maiustuste võtmine oma loaga ja nõutud selle keelu täitmist, kui tarvis, karistuse ähvardusel. Virvel puudus harjumus mõelda teistele ja arvestada nende huvide. Varastajad on tavaliselt ikka egoistlikud nautijad, kellel isiklikud huvid on kõrgemal kollektiivi ja ühiskonna omadest. Virvele ei olnud kasvatajad loonud võimalust tunda kõrgemat rõõmu, rahuldust ohvrast ja kollektiivi heaskiidust.

Vargus on vajaduste rahuldamine ebaõigelt, ühiskond-

likku kooselu häirival ja kahjustaval teel. Inimesel on lõp- mata palju vajadusi: toit, riided, elamu kõige juurdekuulu- vaga — need on primaarsed, lihtsad vajadused; kirjandus, kunst, muusika, mitmesugused meelelahutused — need on kultuurilised vajadused; kohusetäitmine, ausus, ohvrimeel- sus jt. on kõlbelised vajadused. Inimese normaalse arengu puhul ületavad teise ja kolmanda rühma vajadused esi- mesi. Varastajal aga on ülekaalus algelised vajadused. Tavaliselt toimub vargus esmaste materiaalsete vajaduste rahuldamiseks, kuid mõnikord esineb ka raamatuvargusi ja teisi sellelaadseid.

Nii vajaduste rahuldamise viis kui ka vajadused ise muu- tuvad inimese arengu jooksul. Kui Virve 5. klassi õpilasena pidas kõige ihaldatavamaks kooke, siis näiteks 16-aastane Nelli, kes käis töölisnoorte koolis, varastas rieteruumist kübara, üks 18-aastane aga kingad.

Kasvatajate ülesanne on juhtida lapsi oma vajadusi õigesti hindama, eraldama madalamaid vajadusi kõrge- maist, tegelikke vajadusi kunstlikest. Nii näiteks on kübar 16-aastasele tütarlapsele kunstlik, kujuteldud vajadus, samuti Matile suitsud (vt. valetamine). Laps hakkab eksli- kult pidama mõne eseme (kübara, taskulambi) omamist äärmiselt tähtsaks, ta arvab, et kollektiivi lugupidamine sõltub peamiselt sellest. Vajaduste hinnang ja astmestik kujunevad välja peamiselt vanemate ja kaaslaste eeskujul. Kui vanemate arvates võib leppida ennem kehvema toiduga kui moodsate riieteta, siis omandavad ka lapsed sellise hin- nangu. Mõnikord vanemad ise tõukavad lapsi mõttele midagi omada. Nii lubas üks ema pojale kinkida jalgratta, kui tal III veerandiks ei ole ühtki rahuldavat hinnet tunnis- tusel. Poiss oli nii palju oma plaane sidunud rattaga, et hakkas raha varastama, kui ema ratast siiski ei ostnud.

Sageli vanemad ei mõista laste vajadusi, nende huvisid ja soove, sest need erinevad olulisel määral siiski täiskasva- nute omadest. Eelkooliealisi ja sageli nooremaid õpilasigi ahvatleb mõni värviline kivi, padrunikest, granaadikild, traadijupp või mutter enam kui miski muu. Kirg neid asju koguda võib kujuneda nii suureks, et siin teostatakse ka esimesed vargused. Vanemad peavad vahetevahel huvi tundma laste taskute, mängunurga ja kastide ning panipai- kade vastu ja välja selgitama, mis teel laps oma «varan- dust» kogub. Kui selgub, et lapsed on toonud koju teiste

laste (või täiskasvanute) asju, siis tuleb need lasta tagasi anda (tingimata lapsel endal), ühtlasi selgitades, et ei tohi teiste asju mitte enda juurde võtta, eriti ilma omaniku teadmata.

Väga suurt osa noorte sattumisel varguse ja üldse kuri-tegevuse teele mängib teiste eeskuju ja mõju, sest lapsed on üldiselt väga mõjutatavad. Seepärast peavad vanemad hästi tundma oma laste mängukaaslast ja seltsimehi.

Näiteks pandi tähele, et mõned Vitja isa tööriistad ja väikesed esemed kadusid ära. Kuna asjadel selles perekonnas polnud kindlat kohta, siis ei osatud sellele erilist tähelepanu pöörata. Kord hommikul, kui Vitja nagu tavaliselt asus teele vanaema juurde, kus ta vanemate tööl olles viibis, märkas isa, et Vitja peidab kruvikeeraja taskusse. Öhtul küsis isa Vitjalt: «Kus on kruvikeeraja?» Vitja salgas kangekaelselt, kuni lõpuks tunnistas, et viis kruvikeeraja endast pisut vanematele mängukaaslastele vanaema majas. Nagu hiljem selgus, oli sinna varem juba hulk teisi asju viidud. Mängukaaslased olid suutnud meelituste ja ähvardustega Vitjat veenda salaja võtma mitmesuguseid esemeid.

Alati ei lõpe aga kaaslaste hukutused kaugeltki nii kergelt. Eriti ohtlik on selles mõttes keskmine kooliiga — 4. kuni 7. klassi õpilased. Selles vanuses on poistel eriti suur kalduvus ühineda jõukudeks ja ühiselt midagi ette võtta. Noori võlub selles eas kõik salapärane, seikluslik, julgust nõudev. Kui sellise poistekamba hulgas on mõned, kes on õigelt teelt juba kõrvale kaldunud, siis saab see kergesti saatuslikuks kogu kambale, sest nooremate kõlbelised mõisted pole sageli kuigi kindlad, eriti kui need satuvad vastu ollu «sõpruse», «vapruse», «kangelaslikkuse» jt. selliste omadustega, mille võlu on kirjeldamatu.

Nii näiteks kujunes Tartus poiste vargajõuk, kes teostas lühikese ajaga terve rea vargusi ja sissemurdmisi. Poisid käisid Emajõe ääres kalu õngitsemas ja vanemate meelest oli kõik korras. Kuid nad ei teadnud, et mõned «vilunumad» läksid aedadest õunu varastama ja kutsusid ka teisi kaasa, esialgu pealtvaatajaiks, siis «valvureiks» ja hiljem «kaastöolisteks». Aegade rüüstamiselt mindi kuuride, sahvrite ja keldrite tühjendamisele, moosipurkide ja jalgrataste vargusele.

Siit näeme, et laste kasvatamiseks ja juhtimiseks on eel-

kõige vaja teada, kus ja kellega lapsed sõbrustavad, misugused mõjud ja ohud neid ähvardavad. Eespool kirjeldatud kambas kurjategijaks kujunenud Tiidu vanemad ei tundnud huvi oma poja tegevuse ja sõprade vastu. Kui poeg tuli õhtul liiga hilja koju või muidu oli rikkunud isa korraldusi, sai ta ilma seletusteta peksa. Ema omakorda loomis poja poolt koju toodud mutrid, traadid ja jalgrattaosad lihtsalt kui «rämpsud» läbi akna välja. Nii oli see toimunud väikesest peale, see oli omamoodi «kasvatussüsteem», mis isa arvates kõige väiksema ajakuluga pidi andma kõige paremaid tulemusi. Sellise väära kasvatuse tagajärjel muutus Tiit vanemate vastu kinniseks ja külmaks. Mida vanemaks sai Tiit, seda vähem teadsid vanemad tema sõpradest ja käikudest. Kui asi muutus hoopis kahtlaseks ja vanemad püüdsid Tiidult midagi teada saada tema tegevusest, siis vastas 15-aastane poiss üldiste sõnadega: käisin väljas, olin linnas, käisin ühe poisi pool jne. Tiidul puudus täielikult usaldus vanemate vastu.

Kas oleks olnud võimalik vältida Tiidu libisemist kuri-tegevuse teele? Mida oleksid pidanud vanemad tegema?

Hiljem küsimust kaaludes leidsid vanemad isegi, et nad olid talitanud vääralt. Isa mõistis lõpuks: «Ma oleksin pidanud minema poisiga koos kalale. Seal oleksin tutvunud tema kaaslastega, ta oleks mulle jutustanud, kes nad on ning mida kavatsevad.» Ja ema lisas: «Sa oleksid võinud anda uue suuna nende tegevusele, juhtida neid tehnika alale, nõu pidada kooli ja pioneerimajaga.» Kuid polnud midagi parata: vanemad ei tundnud õigeaegselt huvi poja tegevuse vastu, ei suutnud võita tema usaldust ja nii puudus poisil moraalne tugi. Väga õigeks tuleb lugeda isa märkust, et ta oleks pidanud poja ja tema sõpradega koos kalale minema, sest ühises tegevuses nagu muuseas kõnelevad lapsed oma elust ja probleemidest hoopis avameelsemalt kui otsese pärimise puhul. Kasvatamine on juhtimine, et aga juhtida, selleks peab tundma oma laste elu. Ei aita üksikud ajutised sekkalöömised noomimise, keelamise ja isegi peksuga, nagu tegid seda Tiidu vanemad. Tarvis on pidevalt iga päev olla informeeritud, mis lapsed teevad ja kellega kokku puutuvad.

Poistekampade tekkimine ei ole iseenesest halb. See on paratamatu ja loomulik nähtus. Heal juhul on sellised rühmad üsna positiivsed, nagu oli seda Tartu linna teises osas

omalgatuslik nn. Raja tänava laager, kus poisid veetsid aega võistlusega, mängudega jne. Üldiseks reegliks aga jääb, et noorte rühmad kujunevad kasvatuslikult täisväärtuslikeks siiski ainult vanemate või õpetajate kaudse juhtimise mõjul. Noorte kollektiivse tegutsemise sobivamaks vormiks on pioneeriorganisatsioon.

Mõned vanemad ei märkagi, et nad on kaotanud laste usalduse, et lastel on nende ees saladusi, mille tundmine muudaks suurel määral seda imekaunist pilti, mis vanemad on endale kujundanud oma lastest. Mõnele isale-emale tuleb teade laste kuritegevusest (ja muidugi ka väiksematest üleastumistest) traagilise ootamatusena. Idealiseerides oma lapsi ning nende silmakirjalikke sõnu tõena võttes unustavad niisugused vanemad igasuguse ettevaatuse ja järelevalve ning kontrolli laste tegevuse üle, eriti kui tegemist on majanduslike asjadega, rahaga. Noorte kätte usaldatud ostude puhul on alati sobiv nõuda täpset aruannet kulutustest juba korra ja täpsuse kasvatamise huvides. Kuid paljudel juhtudel on lapsi tõuganud vargusele kontrolli puudumine kodus majapidamises. Algul tagasi andmata jäetud raha võimaldab rahuldada mõne tühise soovikese, siis võetakse laokile jäetud raha, kuni kujuneb välja oma soovikeste rahuldamine näppamise abil. Samasuguseid tulemusi võib anda sahtlisse üldkasutamiseks pandud raha, millest igaüks võib võtta vajaduse korral, nagu on kombeks üksikutes perekondades, kes harrastavad mingit «moodsat» kasvatust.

Mõned vanemad kahjuks näevad lastes kuritegeliku, ühiskonna-vaenuliku suhtumise kasvamist, kuid ei mõista selle tähendust enne, kui on hilja. Toome ühe näite. Kohtu ees on kolm 13—16-aastast noormeest. Need «headest» perekondadest poisid organiseerisid vargajõugu ja teostasid lühikese ajaga rea kuritegusid. Miks organiseerisid tööka teedeesakonna ülema, õpetajanna ja sideala meist i lapsed vargajõugu? Enne kui sai puhkeda viljatu mürgine õis, pidid välja arenema juured, võrsed ja lehed. Kuid vanemad seda ei märganud, aga võib-olla isegi imetlesid laste «elujõulist» käitumist, suutmata ära tunda umbrohu tunnuseid. Ise elus raskusi näinud inimestena tahtsid nimetatud vanemad oma lastele luua õnneliku ja muretu lapsepõlve, neid mitte koormata koduse tööga ega piirata nende tegevust kaaskodanike huvides. Mängides tassisid lapsed liiva,

kive ja muud prahti maja trepikotta, murdsid maha ja laastasid õues kasvavaid põõsaid, tormasid (sageli koos vanematega) üle muruplatside ning läbi hekkide, trügisid eesuksest trammile või autobussile, jättes võimaluse korral lunastamata pileti, loopisid möödasõitvat rongi algul lumega, siis liivaga, hiljem aga kividega, purustades mõnikord aknaklaase. Tormasid tänavail täiskasvanuid, väiksemaid ja vanakesi tõugates ning üle tänavaliikluse müra karjudes: «Miša-aa, Jür-kaa!» jne. Seda nägid vanemad ja teised majaelanikud, kuid, vabandades end nii või teisiti, ei organiseerinud lastele mõistlikku tegevust ega järelevalvet ja laste käitumine omandas järjest huligaansemad vormid. Asi ei seisa muidugi mitte nendes üksikutes tegudes, vaid nende taga peitavas hoiakus, iseloomus. On kerge näha, et näiliselt «julge ja vaba» käitumise taga tunglevad egoistlikud, ühiskonnavaenulikud igandid. See väärsti mõistetud vabadus ei tunnista teiste inimeste tööd, heaolu ega õigusi, vaid ainult oma määratsemaid madalaid instinkte.

Eespool nimetatud kolme poisi vanemad ei tegelnud oma laste kasvatamisega, arvates naiivselt, et kogu vastutus lasub koolil. Ja nii nagu eelkoolieas, nii ka hiljem nad õigustasid oma laste käitumist kustki kõrva jäänud väärade väidetega, et lapsi ei ole kasulik keelata, piirata ega karistada, et kõik laste pidurdamatud üleastumised, isegi näppamised, on põhjendatud ja paratamatud antud vanuses.

Vastupidi, lapsi tuleb pidevalt jälgida ja märgatud kõrvalekaldumistele reageerida. Mõned vanemad peavad poolsalaja võetud kompvekki või 20 kopikat tühiseks asjaks, mille pärast pole mõtet «kära tõsta». See on ekslik suhtumine. Väikesed sündmused ongi sobivad õige arusaamise kasvatamiseks aususest. Siinjuures ei ole tarvis lapsi mitte nimetada vargaks, kuna esialgu see polegi varastamine.

Nii näiteks võttis väga elavaloomuline, andekas Kalle teisel koolipäeval Tiiu vihiku vahelt väikese kalendri ja pani teiste õpilaste nähes oma vihiku vahele. Vastava küsimuse peale nihutas Kalle end pingis, naeratas süüdlasena, kuid tunnistas siiski, et kalender on tema käes. Kord võttis Kalle Vaike õuna ja sõi selle ära. Õpetaja kõneles emaga nii ühest kui teisest sündmusest. Kallele selgitati, et teiste asju ei või võtta ilma küsimata. Ka õuna pidi Kalle teisel

päeval tagasi tooma. Kuid veel kord võttis Kalle — seekord naabri joonistusvihiku. Kaasõpilased olid pahased ja nimetasid Kallet vargaks. Need kogemused õpetasid Kallele väga palju: ta nägi, et ei ole võimalik võtta teiste asju, kui meeldivad need oleksidki, ikka saadakse teada ja teised, nii õpetaja, õpilased kui ka vanemad, ei kiida seda heaks, vaid mõistavad hukka.

Mida nooremad on lapsed, seda kergem on avastada iga salajast võtmist, ja lapsel kujuneb veendumus, et see on asjatu katse. Järelevalvel ja varguse avastamisel nii kodus kui koolis on väga suur kasvatuslik väärtus. Ei ole õige selliseid küsimusi lahendada salaja, nii et «isa teada ei saaks», klass ei kuuleks jne. A. S. Makarenko nõuannete õigsust kinnitavad paljud meie lastevanemate ja koolide kogemused. Vargus on egoismi, kollektiivist mitte-hoolimise avaldus. Asja salajane lahendus aga suurendab seda iseloomujoont.

Kontrolli ja järelevalve puudumine on ühiskondliku ning kaaskodanike vara omastamise taimelavaks. Nii kirjutab Tallinna Linna Prokuratuuri uurija Vilma K. kohta: «Kord võttis Vilma Kadak talle usaldatud riigi raha kuni palgapäevani, lootuses, et juba lähematel päevadel maksab tagasi. Esimesel korral läks kõik nii oivaliselt hästi — tellimuste kviitungite ühed eksemplarid andis korralikult raamatupidamisse palga arvestamiseks, kuid teise kviitungi ja raha jättis enda kätte. See andis põhjust uutele raha kõrvaldamistele. Võrdlust kassa ja raamatupidamise andmete vahel ei teinud keegi, seetõttu jäi juhtum kõigile teadmatuks. Konkreetset süüdlast sellises algelises kontrolli puudumises oleks asjatu otsida — siin on süüdlased eelkõige muidugi nii raamatu- kui ka kassapidaja, kes ei teostanud perioodilist kontrolli, kuid ka tööstuskombinaadi juhtkond.»

Kontroll ja järelevalve ei ole eesmärgiks omaette, vaid kasvatusvahendiks. Lastel ja noortel, kes elavad rohkem tänapäevas, ei ole tõsist ettekujutust oma tegevuse tagajärgedest. Olles mingi silmapilgu-soovi võimuses, ei suuda nad mõelda kaugemale ega kainelt kaaluda. Tugeva soovi ja naudingu-ootuse mõjul nad loodavad kergemeelselt, et edaspidi kuidagi tulevad toime, maksavad raha tagasi, omastamist ehk ei märgatagi jne. Kontroll ja järelevalve peavad aga lapsi õpetama, et see on asjatu lootus. Lapsed

peavad olema veendunud, et miski ei jää saladuseks, et kõigi tegude eest tuleb tegija endal vastutada.

Leidub aga ka teistsuguseid ühiskondliku ja isikliku omandi «riisujaid». Näiteks Viivi võttis teise õpilase kelgu ja tunnistas selle omaks, et koos teistega «oma kelguga» sõita. Teinekord võttis ta teise õpilase bareti ja viskas üle aia, sest teine olevat öelnud talle «loll Viivi».

Sellised juhud, kus vargus või teiste omandi kahjustamine toimub kättemaksuks kas tegelikult või näiliselt olnud solvamise eest, ei olegi väga erakordsed. Niisugune kuritegevus kaob vastavalt põhjuste kõrvaldamisega. Kui üksiku suhted kollektiiviga taastatakse, siis lakkab ka kuritegevus. Mõnikord ei ole usalduslike ja sõbralike suhete taastamine sugugi kerge. Eriti lastekodudes esineb palju selliseid lapsi, kes sõjatingimustes kaotasid vanemad, keda elu kõigiti raskelt vintsutas, kes sageli ei kuulnud ühtki sõbralikku sõna ega näinud sõbralikku nägu. Neid on elu kohelnud karmilt ja nad vastavad samaga.

Õpetlik on Boriss R. lugu, millest kirjutab õpetaja A. Vallner Valga I 7-kl. koolist. 4. klassi õpilane Boriss oli kõigi arvates huligaan ja varas, kes ei kuulnud kelleltki head sõna. Suitsetas avalikult ja varguste pärast oli miilitas kinni peetud. Uus klassijuhataja koos koduga oskas kujundada uued suhted Borissi ja klassi, õpetajate ning kodu vahel. Ta andis Borissile ülesandeid, millega see hästi hakkama sai, ja tõstis sellega Borissi väärtust kogu klassi silmis. Ja sedamööda, kuivõrd Boriss leidis tähelepanu ja tunnustust elu positiivsel poolel, hakkasid kaduma tema negatiivsed jooned. Kui varem oli Borissi hu jutatud suitsetamise, varastamise jne. pärast, siis sellest hoolimata, otse selle kiuste jätkas Boriss vana käitumist, nüüd aga ei tuletanud Borissile keegi meelde tema halbu tegusid ja need kadusid iseenesest. Sedasama näitavad ka A. S. Makarenko kogemused.

Laste sattumine varguse teele on mõnikord tingitud ka vanemate otsesest või kaudselt eeskujust ja käsust. Meil leidub üksikuid vanemaid, kes otse saadavad oma lapsi vargile. Sellest pole muidugi mõtet siin kõnelda, sest kui vanemad juba õpetavad ja sunnivad lapsi vargile, siis on ainuke abinõu neilt lapsed ära võtta.

Kuid hoopis rohkem põhjustab laste kuritegevust vanemate kaudne eeskuju, kus vanemad ei anna ise endale aru,

et nende tegevus on võrdne vargusega ja mõjub lastele moraalselt laostavalt.

Jaagu ema on kaupluse juhataja. Ta kõneleb mõnikord kodus, kuidas ja kui palju ta «lisa» teenis ülejääkide müümisega, mis tekkisid kergema kaaluga ostjaid pettes, kuidas defitsiitseid kaupu müüdi altkäe kõrgema hinnaga jne. Sageli pidi Jaak isegi mõnda «letialust» kaupa edasi toimetama.

Jaagust kujunes «ärimees», kes koolis hakkas tegelema vahetamise, ostmise ja müümisega. Varsti aga saadi koolis jälile, et Jaak müüb esemeid, mis ei kuulu ega ole kunagi kuulunud temale, tähendab, on kuskilt varastatud.

Vanemate ebaaus käitumine, olgu see ehitusplatsi või artelli materjali «ülejääkide kasutamine», valesti tagasi-antud raha endalepidamine või muu niisugune tegu, mõjub lastele moraalselt laostavalt. Niipea kui ausust «venitama» hakatakse, muutub lastel ebaselgeks, mis on keelatud, mis lubatud, mis oma ja mis võõras.

Laste vargusega seoses tuleb puudutada veel kleptomaaniat ehk haiglast kalduvust või sündi varastada. Paljud lastevanemad ja õpetajad arvavad ekslikult, et kleptomaaniat esineb sageli, ja tembeldavad laste ebaaususe juhud kleptomaaniaks, tahtes sellega vabaneda vastutusest oma kasvatustöö eest. Tegelikult esineb kleptomaaniat äärmiselt harva ja neilgi juhtudel on enamasti tegemist kesknärvisüsteemi orgaaniliste haigustega (peaajupõletik jt.). Veel harvem esineb kleptomaaniat puhtfunktsionaalselt, neurootilisel alusel (menstruatsioonieelselt ja alkoholismiga ühenduses). Kleptomaan varastab ilma vajaduseta ja harilikult tühiseid, väärtusetuid asju, mis ta varsti minema viskab, ära jagab või peidab. Kleptomaanil tekib vastupandamatu tung võtta mingi ese. Ta saab aru selle soovi rumalusest ja võitleb selle vastu, kuid tavaliselt ei suuda seda ületada.

Vargusjuhtude vaatlus ja nende põhjuste analüüs näitab, et varastamine ei ole mitte üksik eraldiseisev harjumus või omadus, mida võib ravida mingi kasvatusvõttega. Tegemist on kogu isiksuse väärkujunemisega, kus kuritegelik käitumine on ainult üks avaldusviis. Laste võõrutamine vargusest ei saa seega toimuda ainult lapse süü ülestunnistamisega ja tema lubadusega mitte enam varastada, vaid nõuab lapse kogu eluliste suhete ümberkorralda-

mist. Tuleb eelkõige välja selgitada need kasvatusvead, mis põhjustasid varguse tekkimist, ja need kõrvaldada. Kas on tegemist vanemate eeskujuga, sõprade mõjuga, lapse vajaduste väärarenguga, vale kujutlusega oma vajadustest või nõrkusega vastu panna kiusatusele. On arusaadav, et esiteks tuleb kõrvaldada põhjused ja siis hakata last ümber kasvatama.

Selles töös ei ole piasjasju. Lastele nende üleastumist meenutamata tuleb ümber kujundada lapse suhtumine teistesse inimestesse. Kui anda lapsele võimalus osutada teistele teeneid, õpib ta tundma rõõmu enesevalitsemisest, loobumisest teiste heaks. Oma vajadusi õpib laps astmestama võrdluse teel teistega. Lapsel tuleb võimaldada kokkupuutumist nii nendega, kel on vähem asju kui temal, kui ka nendega, kel on rohkem. Seega õpib laps mõistma, et tähtis on see, missugune inimene on, aga mitte see, mis tal on. Väga oluline on lapse enda kogemine, et ühiskond mõistab hukka varguse. Seejuures peab laps tundma, et mitte teda ei mõisteta hukka, vaid tema möödunud tegusid. Lubamatu on näidata lapse suhtes usaldamatust, teda kahtlustada, et ta ehk ei ole aus, et ta võib varastada.

Isiksuse kujunemise tähtsaimaks tingimuseks on tema tegevus. Kõigil üksikjoonte kasvatamisel on mõtet ainult siis, kui lapse kogu elu on õigesti organiseeritud. Eriti tuleb selgitada, missugused on lapse suhted kollektiiviga koolis, kodus ja väljaspool. Lahkhelid ja ebakõlad, vaenulikkus, usaldamatus ning kadedus tuleb kõrvaldada.

Tuleb anda lastele sobivat kollektiivset tegevust, milles toimub kogu isiksuse ümberkujunemine, hoolimatu suhtumise asemel teistesse tekib teiste arvestamine, oma silmapilgu-soovide ületamine ja pidurdamine kõrgemate eesmärkide nimel.

3. Laiskus

Laisaks nimetatakse last siis, kui ta ei tee seda, mida ta peaks tegema ja mida vanemad tahavad, et ta teeks. Kui aga vaadelda ligemalt laisku, siis selgub, et need omavahel erinevad ja me võime leida neid mitut liiki. On ükskõiksed ja loiud laisad, on tõrksad, protestijad laisad, on toored, hoolimatud laisad ja on ka häbelikud, arad laisad. Kõi-

gile neile on aga ühine tööst või õppimisest kõrvalehoidmine. Seetõttu on nad õppeainetes maha jäänud ja teistest nõrgemad. Nad kas üldse ei asu töö juurde või kui hakkavadki midagi tegema, siis nagu vastu tahtmist, hajameelselt, hooletult ja laokil mõtetega. Nad ei armasta pingutusi. Kui neid sunnitakse midagi tegema, siis hakkavad vastu, muutuvad häbematuks või solvuvad, nutavad või vihastavad. Mõnikord annavad lubadusi «end parandada», kuid need lubadused jäävad ikka täitmata.

Mahajäämust õppeainetes püütakse tavaliselt pidurdada järeleaitamisega kas õpetaja või kaasõpilaste poolt. Kuid laisk ei taha jääda pärast tunde kooli, läheb lihtsalt minema. Kui võtabki osa konsultatsioonist, siis on passiivne, püüab lihtsalt ilma mõtlemata ära kirjutada ülesannete lahendused. Määratud abistajal-šefil laseb ülesande lahenduse ära ütelda, kuid ise ei taha mõtelda. Ise ta koduseid ülesandeid ei tee ega õpi, vaid püüab enne tunde teiselt maha kirjutada või kiiruga ülesantud osa vahetunnil või teiste tundide ajal läbi lugeda.

Selline on pilt kas ühes või mitmes õppeaines, sageli enamikus ainetes. Mõnikord piirdub laiskus õppeainetega, kuna kodustes majapidamistöodes on õpilane virk ja usin ning ilmutab eriti suurt agarust. Mõnikord aga vastupidi: õpib hästi, kuid vanemaid abistada ega oma riietuse eest hoolitseda ei taha. Esineb ka juhtumeid, kus laps ei taha teha üht ega teist.

Vaatleme mõningaid näiteid. Heli A. õppis 2. ja 3. klassis väga vähe. Ta ei armastanud end pingutada. Lühikese pingutuse järel unustas õppimise ja tegeles mingi muuga. Kaaslastest hoidus kõrvale, ei võtnud osa omavahelistest mängudest, armastas rohkem üksindust. Tundus, et laps oli arenemises oma aastatest maha jäänud. Kuid ta oli põdenud lastehalvatust (poliomüeliiti), millest ei jäänud küll raskemaid vigastusi järele, ent nägemine ja kuulmine olid tunduvalt nõrgenenud. 4. klassis aga paranes Heli õppeedukus ja nii vanemad kui ka õpetajad kiitsid tema püüdlikkust õppimises.

Või teine näide. Viivi T. puudus 1. klassis palju, sest oli haige (gripp komplikatsioonidega). Teises klassis täheleandati Viivil tööarmastuse puudumist ja lohakust. Ta unustas vihikud koju, tegi ülesandeid, mis ei olnudki üles antud, jättis tööd lõpetamata, kirjutamisel jättis ridu vahele.

Mõnikord unustas pealkirja kirjutamata, kirjutas lause keskele suure tähe, kuid lause algas väikese tähega. Sageli kurtis mitmel pool (kõhus, peas, liigestes jne.) valusid. Vigade põhjust arstid ei leidnud. Teise klassi kursust korrates sai Viivi enamikus ainetes neljad ja viied. Ka 3. klassis oli õppeedukus algul korras, kuid langes siis jällegi. 3. veerandil haigestus Viivi kopsutuberkuloosi ning viidi sanatooriumi.

Viivi ja Heli juhtumid näitavad meile, et seal, kus me süüdistame lapsi laiskuses, tööarmastuse puudumises, on sageli tegemist hoopis millegi muuga. Mitte et lapsed ei taha tööd teha, vaid nad ei suuda.

Heli A. areng oli haiguse tõttu pidurdatud, ta ei olnud veel õieti suuteline oma tähelepanu ja mälu koondama tööle, vaid väsis kiiresti ja hakkas mängima. Tema väsi-vust tõstis veelgi nõrk kuulmine ja nägemine. Olles aga arengus teistele järele jõudnud ja tervislikult tugevnenud, muutus Heli usinaks.

Analoogiline on lugu Viiviga. Täiesti ülekohtune oleks olnud teda noomida ja karistada tähelepanematus, hoole-tuse, laiskuse ja vähese püüdlikkuse pärast. Niipea kui ter-vis paranes ja ülesanded muutusid jõukohaseks (kursust korrates), muutus Viivi hoolsaks. Aga kui tervis uuesti hal-venes, langes õppeedukus, tekkis «laiskus».

Paljude õpetajate ja kooliarstide tähelepanekud ning otsesed uurimised näitavad, et ligi 50% laiskadest, s. o. nõrga õppeedukusega õpilastest kannatavad mitmesuguste haiguste ja tervisriikete all.

Haigus ei tule tavaliselt mitte järsku, vaid sel on pikk eel-lugu. Veel enne, kui vanemad ja isegi arstid suudavad kindlaks teha mingi haiguse olemasolu, on organism häi-ritud ja võitleb selle vastu. See võitlus aga avaldub lapse kiires väsimises, tema töövõime nõrgenemises, püsimatuse, ärritatavuses. Veel rohkem langeb töövõime haiguse ajal ja püsib madalseisus ka pärast haiguse lõppu lühemat või pikemat aega, mil organism püüab taastada endist seisundit ja lastel isegi tasa teha vahepeal tekkinud maha-jäämust arengus.

Organismi võitlus häiretega, püüd taastada organite nor-maalset tegevust ja tasakaalu on eriti kurnav närvisüsteemile ja takistab selle tavalist tegevust. Seetõttu on lapsed

kas kergesti ärrituvad või ükskõiksed ja tuimad, neil puudub üldse huvi ja aktiivsus ning püsivus.

Sellised haigused on tuberkuloos, polüübid, suurenenud mandlid, kõhuussid, kilpnäärme töö häired (struuma), reuma, meeleeelundite (silmade ja kõrvade) puudused ja paljud muud. Nimetatud haigused on eriti ohtlikud selle tõttu, et nende avastamine õigel ajal ei ole kerge või neid peetakse tühisteks. Polüübid ja suurenenud mandlid takistavad normaalset hingamist ja põhjustavad kiiret väsimist, mis avaldub hajameelsuses ja ükskõiksuses. Paljud vanemad ja isegi mõned arstid ei pea neid aga üldse mingiks haiguseks. Dr. A. Reimani uurimine Tallinna koolides näitas, et reuma ja reumaeelne seisund, mida arstid sageli ei arvestagi, avaldab tugevat mõju laste närvitegevusele, seega ka laste käitumisele ja töövõimele.

Mis peavad vanemad tegema, et vältida sellise «laiskuse» tekkimist?

On arusaadav, et laste elu tuleb korraldada selliselt, et ei esineks haigestumisi. Kuidas hoolitseda laste tervise eest, tugevdada nende vastupanuvõimet haigustele — see on omaette teema, mida siin ei saa käsitleda. Olgu ainult öeldud, et laste karastamine, korralik toit, puhkus, sport ja viibimine värskes õhus on peamised tegurid haiguste ärahoidmisel. Eriti täpset päevarežiimi täitmist ja küllaldast vitamiinirikast toitlustamist tuleb nõuda nõrga tervisega ja haigusest paranevate laste juures. Ühe Tartu kooliarsti tähelepanekud kinnitavad toitlustuse suurt mõju laste õppeedukusele ja tervisele. Ühes koolis, kus lastevanemate komitee organiseerimisel hakati andma lastele maitsvat sooja einet koolis, vähenes haigestumiste arv ja õppeedukus tõusis, kuna teises koolis, kus lakati andmast isegi sooja teed, suurenes haigusjuhtude arv ja õppeedukus langes.

Lapse organismi võitlus haigusega juba selle algperioodil avaldub lapse muutunud olekus, väljanägemises, tema loiduses või ärritatavuses. Hoolikalt jälgides laste käitumist, harjumusi, meeleeolu, suhtumist elunähtustesse, võivad vanemad varakult avastada normaalsest kõrvalekaldumise ja hakata otsima selle põhjusi. Vanemad peavad niivõrd tundma oma last, et nad ilma kraadiklaasita võivad ütelda, et lapsel on palavik, et midagi on korrast ära, et laps võib haigestuda või on muidu häiritud.

Seejuures tuleb aga vältida laste hellitamist, nende liigset jälitamist, alalist arupärimist tervise üle, sest see võib lastele sugereerida oma tervise haiglast jälgimist, hirmu haigestuda ja isegi kujuteldavate haiguste tekkimist, mis kõik mõjuvad kahjustavalt lapse tööväimele.

Sellist juhtumit kirjeldab õpetaja H. Miidla: Rein oli 15 aastat vana, kuid teist aastat 5. klassis, õppeedukus aga ei paranenud, sest Rein muutus järjest hooletumaks. Rein oli ainuke laps perekonnas. Ema ütles, et Rein olevat haige, ei võivat palju õppida, väsivat kiiresti. Arstid tegid aga kindlaks, et Rein oli täiesti terve. Rein uskus siiski ema ega tahtnudki end tööga vaevata. Peale selle oli Reinul veel kujunenud arvamus, et ta teab kõike küllalt hästi. Puudulikud hinded, mis tõendasid vastupidist, ei häirinud teda, sest ta pidas seda õpetajate kiusuks.

Samasugune «laiskuse» pilt nagu tõelise haiguse korral võib tekkida ka laste üleväsimuse ja psüühiliste vapustuste tagajärjel.

Näiteks Helgi O., 5. klassi õpilane, elas oma onu juures, kuna ta vanemad olid surnud. Tüdrukule anti kogu aeg mõista, et ta on üleliigne. Ta käis turul, kauplustes, abistas endast nooremaid kasuvendi õppimises, sageli 2—3 tundi päevas. Õppimistingimused Helgil olid halvad: poolpime kapitagune nurk, vahel pidi kirjutama põlvedel. Kõige selle tõttu oli Helgil õppeedukus madal ja huvi koolitöö vastu kadunud. Täiesti ülekohtuselt süüdistasid kasuvanemad Helgit laiskuses.

Lapse töökoorma kergendamine, tema õppimistingimuste parandamine on siin ainus võimalus «laiskuse» ravimiseks.

Rasked hingelised läbielamused kahjustavad närvisüsteemi töövõimet ja kutsuvad esile näilise tuimuse, hoolimatuse ja vastumeelsuse tööülesannete täitmise vastu.

Valdur P., 7. klassi õpilane, on kogu kooliaja olnud eesrindlik õpilane, hea õppeedukuse ja korraliku käitumisega. Kolmandal õppeveerandil hakkab õppeedukus langema, poiss istub tunnis hajameelselt, sageli ei kuule küsimust. Saanud mõnes aines puuduliku hinde, ei hooli sellest suuremat, lööb käega. Kodused ülesanded jätab sageli tegemata. Selgus, et põhjuseks on lahkkelid perekonnas, mis lõpevad suurte riidudega.

Või teine juhtum: Vova tuli lasteaeda häiritult, mõtlikult, rõhutult, pisarad keerlesid silmis. Kasvataja küsimustele

vastas Vova aralt: «See on suur saladus, sellest ei pea keegi teadma. Meil on suur õnnetus. Minu isa tahab ära minna, meie jääme emaga üksi ja nutame iga päev.»

Kodused tülid, vanemate alkoholi-tarvitamine ja sellega seotud perekonna laostumine, lähedaste inimeste surm ja teised sellised sündmused avaldavad tugevat mõju lastele, mille tagajärjeks on töövõime langus ja huvi vähenemine õppimise ja teiste kohustuste vastu.

On selge, et vanemate esimene kohus on oma lastele soodsate arengutingimuste loomine ja kõige säärase vältimine, mis võiks ajutiselt või pidevalt halvavalt mõjuda nende töövõime ja üldse isiksuse kujunemisele. Tuleb hoiduda laste kuuldes perekonnatülide lahendamisest või, mis veel halvem, nende kaasatõmbamisest omavaheliste arusaamatuste ja lahkkelide selgitamisse.

Nagu eelnevast selgub, ei või laste haiguse, üleväsimuse või hingeliste vapustuste tagajärjel tekkivat ükskõiksust töö ja õppimise vastu õieti nimetada laiskuseks. Täiesti ülekohtune oleks lapsi teha vastutavaks tekkinud olukorras ja neid karistada või halvustada sellepärast, et nad ei suuda töötada võrdselt teistega, kes on terved ja elavad normaalses tingimustes.

Kuid see on ainult teatava, kuigi küllalt suure osa laste tööst võõrdumise põhjus. On ka veel teistsuguseid laisku. Näiteks Urve M., 14 aastat vana, on hea õpilane, klassis ikka esimeste hulgas, hinded enamikus viied. Vihikud ja raamatud on puhtad ja korras. Kuid kodus ei taha vanemaid abistada. Kui kästakse midagi teha, siis teeb ta seda aeglaselt, lohakalt, pahuralt või unustab hoopis tegemata.

Või Mati L., 13 aastat vana, kes jäi istuma 6. klassi. Koolitööd ta kätte ei võta, lükkab õppimise edasi nii hili-sele ajale kui vähegi võimalik ning teeb kõike rutates ja lohakalt. Raamatuid ei loe, isegi mitte kõige põnevamaid. Kuid Mati tunneb kõiki ümbruskonna autojuhte, teab, kuidas ja kus nad töötavad, kui palju teenivad. Ta on alati abiks isale ja emale ükskõik mis töös. Näeb juba ise, kus midagi tarvis teha. Veab ja lõhub puid, talitab loomi, hoolitseb juurviljaaia eest jne.

Samasugune oli ka Juhan J. Ta ei tahtnud koolis käia ega ka kodus ema abistada. Nii kui koolist tuli, ruttas naabruses olevasse sovhoosi traktoristide juurde. Juhan töötas suvel ka ise traktoril. Sügisel tuli kooli alles siis, kui

tehti akt ja karistati. Algul tundis pisut huvi õppetöö vastu, kuid hiljem lakkas täielikult õppimast.

Kas Urve, Mati ja Juhan on laisad? Muidugi on, kui vaadelda neid ühest küljest. Kuid teiselt poolt on nad hoolsad, töötavad isegi üleliia. Kas võib antud olukorras ütelda, et neile lastele on laiskus iseloomustavaks jooneks? Muidugi ei või.

Nende laste iseloomu ja töösse suhtumist võib mõista ainult siis, kui uurida nende arengukäiku, nende kasvu-tingimusi.

Urve vanematel on rahuldav majanduslik olukord. Isa ja ema on töökad ja hoolsad. Kodus on abiline majapidamistöodel. Urve eest hoolitsetakse hästi. Tal on alati puhtad ja korralikud riided seljas, sest ema armastab puhtust ja tahab, et ka Urve harjuks alati puhas olema. Kuid kuna Urve kunagi ise ei pea hoolitsema oma riietuse eest ja isegi kingad ja kalossid teeb puhtaks koduabiline, siis armastab Urve puhtust, mis teised on teinud, kuid ta ei õpi ega harju ise midagi tegema. Ja nii oligi kord, et õpetajad imestasid, miks Urve on lohakalt riides: mõni nõõp puudus, õmblus lahti, juuksed lohakalt kammitud. Selgus, et Urve ema oli haigestunud ja koduabilist parajasti ei olnud.

Kord selgus pioneerikoondusel, kus kõik lapsed jutustasid, kuidas nad vanemaid abistavad, et Urve kodus pea-aegu midagi ei tee. Klassijuhataja kõneles vanematega ja nüüd püüti Urvet rakendada mõnevõrra kodustesse töödessa. See toimus järgnevalt: Urvel kästi tuba pühkida. Isa ja ema vaatasid pealt ja kogu aeg õpetasid, kust ja kuhu on vaja harja tõmmata. Kuid Urve töö ei õnnestunud, tal jäi mõni koht vahele ning tolmu ja prahi pühkis ta tagasi puhtale kohale. Urvet noomiti ja halvustati. Samasugune lugu kordus ka nõudepesemisel. Nõud jäid rasvaseks, pesemise järjekord ei olnud õige, Urve sai pahandada. Selle asemel, et Urve esimesi katseid esile tõsta, ütelda, et esimese korra kohta läks juba päris hästi, saab Urve hurjutada ja järgmine kord püüab ta tööst kõrvale hoida. Ta tahab tegelda õppimisega, mis tal hästi edeneb, lugeda kirjandust jne. Nii on lugu ka Mati ja Juhani õppimisega. Nende vanematel oli vaja lapsi maast-madalast endale töös appi võtta, lasta neil toimetada majapidamistöid, sageli päris omapead. Kui ei olnudki kõik tehtud kõige paremini, läks see siiski asja ette. Eriti Mati tundis vanemate suhtumises lugupida-

mist, ta mõistis, et on teinud midagi tarvilikku ja hinnata-
vat. Õppimises aga Matil ei olnud edu. Puudumiste ja
koduste tööde tõttu ei olnud tal tunnid sageli kuigi hästi
ette valmistatud. Juba lugemaõppimine läks vaevaliselt.
Teised jõudsid temast mööda, oskasid paremini. Mati enese-
tunne koolis oli halb. Õpetaja ja kaasõpilased vaatasid
temale kaastundega, halvustavalt. Mati pingutas, mis suu-
tis, et oleks vähem häbi, kuid koolitöö oli siiski vastu-
meelne. Kui teised said häid hindeid ja kiituskirju, siis
Mati kuidagimoodi vedas läbi kolmedega. Mis aasta edasi,
seda raskemaks muutus. Tulid jutustavad ained (ajalugu,
geograafia), neid oli vaja raamatust iseseisvalt õppida.
Matil ei õnnestunud see kuidagi. Ta püüdis parem koju
jääda ja vanemaid abistada.

Juhan leidis suveti tööd sovhoosis. Teda huvitasid masi-
nad, ta õppis väikesest peale tundma nende tööd. 15-aasta-
sena teenis ta sovhoosis juba nimetamisväärset palka, mille
ema jättis suurelt osalt Juhani kasutada. Ta kogus endale
ülirkonna jaoks raha, kuid võis siiski seista nagu täismees
kunagi ühes teistega kioski ees või istuda teemajas ja ajada
«mehejuttu». Nii ei huvitanud varsti teda kool ja õppimine
sugugi. Juhanile ei meeldinud ema ega õpetajate manitsus-
sed, kes nurisesid tema laiskuse ja halbade teadmiste
pärast.

Eelnevast juba selgub, miks Urve ei taha teha koduseid
töid, Mati ja Juhan aga koolitööd. Lapsed — nagu õieti
kõik inimesed — tahavad tegelda sellega, mis neil õnnest-
ub, kus nad midagi suudavad saavutada ja võita teiste
lugupidamist. Laiskus ja vastumeelsus mingi
töö suhtes tekib siis, kui laps ei saa sel-
lega hakkama, kui see töö käib tal üle
jõu. Kui ta ei saavuta tulemusi, kaotab ta usu oma võime-
tesse. Igaüks tahab midagi olla ega taha tunnistada, et ta
ei tule mõne tööga toime. Lapsed tavaliselt ei saa ise ka
aru, miks nendele mingi töö ei meeldi. Nad leiavad tuhat
vabandust, miks mõni töö neil ei õnnestu. Kuigi nad vahel
pisut õpivad ja neid kiidetakse, siis ei kõiguta see veel
nende lootusetust. Nad lasevad end nimetada pigem lai-
saks kui saamatuks ja andetuks. Ja tihti öeldaksegi: saaks
küll, kui ei oleks laisk! Mõnikord hakkab laps koos vane-
matega uskuma, et ta on andetu.

Tegelikult ei ole sellised lapsed ei laisad, saamatud ega

andetud, vaid väärkasvatuse ohvrid. Kasvatajad, õpetajad on hävitanud laste eneseusalduse, surmanud selle halvustamise, hellitamisega või mõlemaga üheaegselt. Lapsel puudub usk oma võimetusse, ta ei üritagi midagi teha, sest arvab, et sellest niikuinii midagi välja ei tule. Ta kannatab ära etteheited, tüli, peksugi, kuna ta ei suuda end muuta. Kes ei oska ujuda, see ei astu vees mingi hinna eest edasi, kui ta ei tunne põhja jalgade all.

Paljud vanemad, nagu Urve isa ja ema, ei lase lastel oma võimeid õigeaegselt rakendada, kasvatavad last «vati sees», hellitavad. Laps harjub elama vanemate najal, iga pise-magi raskuse puhul antakse talle abi ja ta harjub seda otsima. Laps kasvab teo- ja algatusvõimetuks. Ta on nagu väänkasv, mis ainult teiste najal püsti seisab.

Samasugune tulemus saavutatakse ka halvustava suhtumisega, liiga suurte nõudmistega. Vanemad pole kunagi rahul, ikka leitakse midagi laiduväärset. Sageli hävitatakse lapse enesetunne mõtlematu sõimuga: sa oled ju päris loll, küll sa oled ikka käpard jne. See jääb lapsele südamesse. Iseseisvusetud lapsed on eriti nõrgad matemaatikas, mis nõuab iseseisvat mõtlemist. Kuigi nad mõnikord teavad, ei julge nad ometi vastata, sest nad ei ole selle õigsuses kindlad ja kardavad teiste naeru ning pilget. Laste enesetunnet riivavad ka mittekohased võrdlused ja vihjed. Mõnel vanematel on kombeks viidata suurtele ja laste seisukohast kättesaamatuile eeskujudele — onudele, tädidel, oma noorusele jne. See on seda ebaõiglasem, et lapsed võivad olla andekamad mõnel teisel alal, kuid see ei leia väärilist tunnustamist.

Eri olukorra tekitab õe või venna eeskuju. Me võime sageli näha, et ühes perekonnas üks lastest jõuab edasi, on eeskujulik õpilane, kuna teine on «laisk», maha jäänud, üks käitub hästi, teine vastupidi. Vanemad on nõutud, sest nad arvavad, et mõlemad on saanud sama kasvatuse ja peaksid ka igas asjas olema sarnased. Seejuures ei pane vanemad täheleegi, kuidas nad üht last teisele vastandavad ja sellega õhutavad kadedust ning ebatervet võistlust. Nii võib juhtuda, et kumbki lastest valib erineva tee väljapaistmiseks, nimelt selle, mille alusel teda esile tõstetakse. Nooremate ja vanemate laste vastuolud tekivad sageli sellest, et lapsed ei suuda õigesti hinnata erinevat arenguastet. Vanem ei taha leppida sellega, et nooremalt vähem nõu-

takse, noorem aga sellega, et vanemale on lubatud rohkem iseseisvust. Vanem on eriti tundlik, kui noorem mõnel alal temast ette jõuab.

Laste omavaheliste vastuolude pinnal kujunenud laiskuse näiteks on eespool toodud Valevi ja Reinu lugu. Valev on puudulik eesti keeles, vene keeles ja algebras. Jämeda käitumise ja vastuhakkamise pärast on ta saanud mitu noomitust käskkirjas. Rein on aga eeskujulik.

On selge, et vennad, selle asemel et teineteist abistada ja kokku hoida, käituvad just vastupidiselt. Nii õpetajad kui ka vanemad seavad Reinu Valevile eeskujuks, aga Valev on maha jäänud ja tal ei ole lootust kunagi Reinule järele jõuda.

Vanematel tuleb hoolitseda, et ükski lastest varju ei jääks, et üht ei hakataks pidama laisaks, teist hoolisaks, üht ettevõtlikuks ja julgeks, teist aga araks ja tossikeseks. Tuleb juba väikesest peale suunata lapsi oma asju jagama, ühiselt tegutsema, mitte kunagi aga üht last teisele eelistada ja «eeskujuks» seada.

Laiskus, halb käitumine, sõnakuulmatus ja paljud teised kasvatusraskused on sageli tingitud sellest, et lapsed ei oska õigesti hinnata iseennast ja oma võimeid. Esineb nii üle- kui ka alahindamist. Ülehindamine viib kergemeelsusele, enese paremaks pidamisele ja takistab lapsel leidmast kontakti kollektiiviga.

Sagedamini on tegemist enese alahindamisega, eneseusalduse puudumisega.

Selleks et kujundada lapsel õiget enesehindamist, peavad vanemad olema väga valvsad ja kaaluma iga oma sõna, tooni, näoilmet, mis võib avaldada kiitust või laitust, sest lapsele on enesehindamise aluseks vanemate ja teiste suhtumine. Olles midagi teinud, jookseb laps ikka vanematele näitama, lootes heakskiitu ja tunnustust. Vanematel tuleb asetuda lapse seisukohale, aru saada tema mõttekäigust. Kui vanemad seda ei oska, siis võib juhtuda, et laps usub õigustatult, et ta on midagi saavutanud, kuid vanemad naeravad selle välja, sest nende — täiskasvanu — seisukohalt on see tühine asi. Ei tohi kunagi naerda selle üle, mis lapsele on tõsine. See mõjub solvavalt, teeb lapse araks. Näiteks emä kurdab, et kartulite toomine keldrist on raske. Väike Mari-Ann läheb ja toob emale põlletäie kartuleid. Loodetud kiituse asemel aga saab rielda, et ta

oma riideid määrib: «Rumal tüdruk, sul pole aimugi, kui raske on pesu pestal!»

Eneseusaldus võib kaduda igas vanuses ja igal ajal. Suurim eneseusalduse vaenlane on mahajäämus, lüngad õppetöös, mis tekivad kas puudumise või õpetaja liiga kiire edasimineku tõttu. Enamik õpilaste «laisaks» muutumise juhtumeid ongi seletatavad lünkade tekkimisega, mille tõttu õppimine ei ole jõukohane ja muutub õpilasele vastu-meelseks.

Käsiteldavat tüüpi «laiskuse» saab ületada mainitud kasvatusvigade kõrvaldamise teel. Hellitatud, iseseisvustatud, arad lapsed vajavad väga ettevaatlikku kohtlemist ja järkjärgulist, väga aeglast edasiminekut raskuste ületamisel. Nende nõrk enesetunne vajab palju positiivseid kogemusi, enne kui laps hakkab lootma oma jõududele. Eriti oluline on lünkade likvideerimine varasemates teadmistes. Tuleb anda jõukohaseid ülesandeid ja tunnustada lapse saavutusi, tõsta kõigi vahenditega tema eneseusaldust.

Erikujuline laiskus tekib vanemate järelevalve puudumise, ükskõiksuse ja hoolimatuse tõttu.

Oma tegutsemises läheb laps kergema vastupanu teed. Mis antud silmapilgul on kõige huvitavam, põnevam, lõbusam, seda tehakse. Hetkelised kiusatused pillutavad last, hajutavad tema energiat. Tema head kavatsused õppida või teisi tarvilikke töid teha jäävad täitmata, sest aeg kulub lihtsalt mujale.

Lapsed ootavad oma tööde hinnangut vanematelt ja nad omandavad vanemate seisukohad ja veendumused. Vanemate huvi ja osavõtt on lastele suureks õhutuseks. Kui vanemad on ükskõiksed oma laste saavutuste vastu õppetöös, ei valva nende ajakasutamise järele, siis lämbuvad teadmishimu algmed ja tahe ületada raskusi.

Nii kujunevad hulkurid, huligaanid, kes õieti midagi kasulikku teha ei taha. Nad hakkavad silma paistma ulakustega ja sunnivad vanemaid sel viisil loobuma oma ükskõiksusest ja hoolimatusest. Nad leiavad rahuldust tunnustatud käitumisnormide rikkumises, on omamoodi «kangelased».

Mõnikord osutavad niisugused noored head valmisolekut füüsiliseks tööks, kuna see rahuldab nende liikumistarvet ja nähtavasti on ka vanemate poolt leidnud hindamist. Huligaanistunute ja toorutsejate juhtimist õigele teele ongi õige alustada mitte õppetööle sundimise ja noomimisega,

vaid nende vähestegi positiivsete omaduste ärakasutamise-
sega, mis neil kõigest hoolimata on. Sageli osutub selleks
pidepunktiks mingi erihuvi, näiteks raadiotehnika või
keemilised katsed, aiandus ja muu, mida lapsed hakkavad
nagu omal algatusel harrastama kas iseseisvalt kodus koos
mõnede sõpradega või mõne klassi- või koolivälise ringi raa-
mides. Olles kord leidnud tunnustuse positiivsel poolel,
hakkavad noored lülituma õppetöösse ka teistel aladel.

Nii näiteks jutustab õpetaja E. Toots pealkirja all «On
siiski veel üks abinõu...», kuidas keeltes lootusetult lai-
saks ja andetuks peetud poiss bioloogiaringi töösse ja kasvu-
maja ehitamisse lülitudes leidis lugupeetud koha kollektiiv-
is ja hakkas muret tundma ka keeletundide ettevalmista-
mise pärast. Selgub, et õpetaja «ei juhtinud kaugeltki mitte
kasvumaja ehitamist, vaid noorte energiliste inimeste ise-
loomu ja harjumuste kujundamist».

Eespool mainitud asjaolu kinnitavad paljude vanemate ja
õpetajate kogemused. Parem kui otsene rünnak on kaudne
tee, mis rajatakse noorte aktiivsele tegevusele, olemasole-
vaile positiivseile joontele.

Ligikaudu samasugused tagajärjed, nagu järelevalve
puudumisel ja ükskõiksusel, on ka vanemate vääral töösse
suhtumisel. Mõned vanemad ei ole veel vabanenud kodan-
likust töösse suhtumisest. Nad hädaldavad, et töö on raske,
väsitav, mõjub halvasti tervisele ja on seejuures mõttetu ja
asjatu. Parem ja õigem oleks läbi saada hoopis ilma tööta.
Nad püüavad igal võimalusel ise tööst kõrvale hoida, otsi-
vad võimalusi läbi saada ilma tööta: äritsevad, spekulööri-
vad ja kasutavad teisi ebaausaid võtteid. Nende elusihiks on
rahuldada oma vajadusi ja lõbujanu kõige kergema vaeva
ning väiksema jõukuluga teiste arvel.

Loomulikult ei kujune sellises perekonnas lastel tööhar-
jumusi, nad ei tunne töörõõmu ja nende vaade tööle on
kodanlik ning väär. Koolis nad püüavad petta, maha kirju-
tada ja otsivad abi etteütlemisest, mida vanemad peavad
täiesti seaduspäraseks.

Lapsed niisugustest perekondadest anduvad juba kooli-
põlves äritsemisele ja lõbukultuurile, mis varsti viib neid
kuritegevuseni. Tööle siirdudes saavad neist karjeristid,
fiktiivarvete tegijad, raiskajad jne.

Näitena võib tuua 5. klassi õpilase K. P. Välimuselt on ta
väga räpane, taskud täis igasugust mittevajalikku rämpsu.

Tunnistusel on tal viis puudulikku. Klassis ta kaasa ei tööta, pigem sihhib kaasõpilasi kummipüssiga. Müüb ja ostab kõike, vahekasu kasutab maiustuste ostmiseks. Ema lamab kodus voodis ja loeb kodanliku ajalehe jutulisa. Tuba on must ja koristamata. Isa vahetab sageli töökohti, kuid peamiselt tiirleb «võimalustega» ametite ümber (varustaja, laohoidja jms.).

Laiskuse raviks on tarvis eelkõige vanemate eneste maailmavaate, eluviisi ja eriti töösse suhtumise muutmist. Täiesti mõttetu, on püüda lapsi kasvatada silmakirjalike jutluste või isegi karistustega, kui kogu kodune elu, vanemate töö ja tegevus lapsele hoopis vastupidist sisendab. Kui laps on juba tööst võõrdunud, siis tuleb anda talle pidevalt jõukohaseid tööülesandeid, millega ta saavutab tunnustust ja mis kujundavad lõpuks välja uued harjumused. Sageli tuleb ka sundida töötama, sest lõpuks on lapsel hea meel nii saavutuse kui ka vanemate kiituse üle. Et laps alles sundimise peale tööle hakkas, seda pole hiljem vaja esile tõsta.

Vaadeldud mitmesugused laiskuse vormid ja nende põhjused ning ületamise võimalused ei tühjenda kaugeltki kõiki võimalikke üksikjuhtumeid, mida elu oma keerukuses loob. Tavaline on eespool näidatud põhjuste omavaheline segunemine, nende kombineerumine. Nii on sageli ühendatud järelevalve puudumine haigusega, hellitamine liignõudlikkusega ja väära suhtumisega töösse.

Kõigil juhtudel on lapse eneseusaldus halvatud, ta ei looda tööga edu saavutada, töö tundub tal üle jõu käivat, ta ei usu oma võimetesse. Just see pärast need lapsed ei taha tööd teha. Nad otsivad teisi teid selleks, et midagi olla, et silma paista, et midagi saavutada.

4. Huligaansus

Suurt muret vanematele, koolile ja kogu meie ühiskonnale tekitavad üksikud lapsed ja noored, kes sihilikult ignoreerivad sotsialistliku ühiselu reegleid, kes käituvad väljakutsuvalt ja jõhkralt. Nad liiguvad enamikus hulgakesi, harva üksikult tänavail, parkides, kultuurimajades, peoõhtuil, uisuväljadel, trammis ja omnibussis, kus kõnelevad lärmakalt, kasutavad meelega valitud rõvedaid ja kahe-

mõttelisi väljendeid või harrastavad mingit omakeelset «vaimukust», mida saadab jõugu üldine irvitamine. Nad rikuvad sihilikult korda avalikes kohtades, trügides eesustest trammile või omnibussi, keelduvad tasumast sõiduraha või maksavad seda mõnitavalt. Nad tülitavad naiskodanikke, norivad tüli ja organiseerivad kaklusi. Korraldajate või kaaskodanike vaheleustumisele reageerivad valimata sõimuga, mõnikord isegi kallalekippumisega rusikate, noa või kepiiga. Nad suitsetavad kohtades, kus see ei ole lubatud. Eriti kaotavad nad igasuguse sündsustunde purjus või poolpurjus olekus, mida harrastatakse regulaarselt. Märkimisväärne on see, et seda kõike tehakse just sihilikult, selleks et esile kutsuda teiste pahameelt ja siis käituda veelgi solvavamalt ja robustsemalt.

Sageli lisandub kirjeldatud käitumisele akende, mööbli, pargipuude, prügikastide jne. lõhkumine ja rüüstamine. Neile «uljastele» tegudele seltsivad varsti vargused, sissemurdmised ja röövimised koos tapmiskatsete või tapmisega.

Sisult samalaadne on mõnede õpilaste käitumine koolis: distsipliinirikumised, vastuhakkamised, toores ja jõhker toon kaasõpilaste ja õpetajatega rääkides, ülbus, kaklused jne.

Leidub huligaanset käitumist ka perekonna piirides, kus see avaldub hoolimatus ja toores suhtlemises perekonna teiste liikmetega.

Näiteks 4. klassi õpilane Ants pistab pea sisse 5. klassi uksest, kus on veel tund, ja hüüab: «Mekk, mekk, mekk!» Õpetaja tuleb välja ja püüab põgenenud Antsu kinni ning viib oma klassi seisma. Ta küsib Antsult: «Mis su nimi on?» — Ants: «Nipitiri!» — «Võta käsi taskust välja ja seisa korralikult!» — Ants paneb veel teisegi käe taskusse ja asetub võimalikult suuremasse harkseisu.

Või väike Valev, teise klassi kursust kordav õpilane hii-lib koduteel kaasõpilastele järele ja pistab neile salaja kepi ette, nii et need kukuvad.

Veel aastat paar vanemaks — ja valmis on kogu meie avalikkust häiriv huligaan, siis varas ja röövel.

Kuigi huligaanitsevaid noori meie koolis ja avalikes kohtades on arvuliselt vähe, siiski paistavad nad silma ja häirivad tõsiselt teiste elu, sest huligaan on agressiivne. Klas-

sis juhtub sageli, et 1—2 ulakat teevad võimatuks 40 õpilase töö.

Seejärel on täiesti mõistetav, et nõukogude avalikkus osutab sellele küsimusele erilist tähelepanu. Sageli võime lugeda huligaansuse hukkamõistmist ajalehtedes. Nii kirjutati ajalehes «Noorte Hää» 9. mail, 1954. aastal:

«Kaks noorukest poissi, sinelihõlmad eest lahti, käed taskuis, suitsud suus, lähenevad kinoteatrile «Edasi». Neist ühe silmnäole on vajunud tihe juuksepahmakas. Ainult imeväl püsib nässakas vormimüts kuklas. Ta sakutab oma kaaslast käisest ja tirib teist kangialuse poole, kus seisab trobikond tüdrukuid.

«Ralf, ära tee plikadele liiga!» ja uljalt kuklasselükatud mütsiga poiss tõukab sõbra otse tüdrukutele otsa. Need jooksevad kokkumull laiali.

«Ha-ha-haa!» naerab täiest kõrist «lõbus» poisijõmpsi-kas, kellele näib tekitatud segadus väga meeltemööda olevat.

Tuikudes astub ta tütarlaste juurde, kergitab mütsi ja teeb albi kummarduse:

«Pardon, mu daamid! Me tegime nalja. Ha-ha-haa!»

Jultunud vile saatel, möödaminejate hukkamõistvate pilkude all suunduvad sõbrad õllekioski poole.»

Miks meie lapsed ja noored rikuvad distsipliini koolis ja korda avalikes kohtades, mürgeldavad, tallavad muru, muravad puid, lõhuvad aedu, lükkavad ümber, lohistavad paigalt ja purustavad valveta kioskeid, prügikaste, pinke, määrivad seinu jne.?

Mõned selle küsimuse käsitlejad väidavad, et täiskasvanud, kes seda pealt näevad, ei astu vahele ja ei kutsu noori korrale. Kindlasti on ka see üks põhjus, et paljud kodanikud ei osuta selliste tegude suhtes hukkamõistu, vaid sageli isegi niiöelda aplodeerivad.

Paljud mainitud «vägiteod» aga toimuvad salaja. Iga puu, põõsa, tara ja pingi juurde ei ole võimalik ka valvurit asetada. Küsimuse tuum seisab hoopis selles, kuidas on mõned lapsed ja noored sellisteks kasvanud, et nende eest tuleb kaitsta ühiskondlikku vara. Huligaansus ei ole mingi juhuslik halb harjumus, vaid kogu isiksuse vääreng, noore ideaalide ja iseloomu metsistumine, mis on toimunud vanemate, õpetajate ja teiste kaaskodanike silma all.

Missugused olukorrad ja kasvatusvead tingivad huli-
gaansuse tekkimist?

Näib, et üheks kõige olulisemaks põhjuseks on laste
järelevalve puudumine koos väärkasvatusega.

Näiteks kirjutas õpetaja Metsand 4. klassi õpilasest
Kaljo K-st, kes elas oma emaga töölisasulas. Kaljo isa lan-
ges Nõukogude armees Suure Isamaasõja ajal. Kuna ema
oli suurema osa päevast tööl, siis kasutas Kaljo aega oma
äranägemise järgi. Ta loobus pingutavast õppimisest (kodu-
seid töid ema talt ei nõudnud) ja läks kõige kergemat teed
— otsis endale ajaviidet ning põnevaid elamusi väljastpoolt
kodu ja kooli. Suurema osa ajast veetis ta teemaja ja kioski
rajoonis, kus tihti toimusid kaklused, mida saatsid rõve-
dad väljendused.

Neid kogemusi hakkas Kaljo kasutama koolis ja sellest
tekkisid esimesed tõsisemad konfliktid õpetajatega. Varsti
leidis Kaljo, et kioski taga seisvate tühjade pudelite müü-
giga võib raha saada. Raha kulutas Kaljo suitsude, maius-
tuste ja viina ostmiseks. Tema ümber koondusid mõned
3. ja 4. klassi poisid ning sooritasid Kaljo juhtimisel iga-
suguseid ulakusi ja vargusi.

Õpetajad püüdsid mitmel viisil olukorda muuta, kuid ei
suutnud sellega hakkama saada, osalt vähese leidlikkuse,
kuid peamiselt ema ebaõige suhtumise pärast. Ema
nimelt ei uskunud Kaljost midagi halba ja süüdistas õpeta-
jaid, et need kiusavat tema poega. Eriti halb oli see, et ema
sõimas õpetajaid poja kuuldes ja sageli nendesamade
sõnadega, millede tarvitamist pojalt koolis keelati. Isegi
siis, kui Kaljo vargused olid paljastatud, süüdistas ema
ikkagi kooli, kes tema hea lapse olevat ära rikkunud.

Emas selline suhtumine andis Kaljole aina suuremat jul-
gust ja hoogu. Ta sooritas vargusi, joominguid ja mürgleid,
tõmmates kaasa ka teisi õpilasi koolist.

Kui asi juba kriminaalse ilme võttis, siis taipas küll ka
ema, et ta peab poja vabadust piirama. Kuid oli juba hilja
— poeg ei kuulnud üldse enam ema sõna. Kaljo tuli iso-
leerida ja saata kasvatuslaagrisse.

Siit selgubki meile, et omapead jäetud laps, isegi 15. elu-
aastal veel, ei ole võimeline ise organiseerima oma tööd.
Eriti ei suuda lapsed ja noored lõpetada huvitavat tegevust,
nagu mängu, lugemist, väljas jalutamist, selleks et asuda
teise töö juurde, mis väliselt ei ole otseselt kaasakiskuv.

Lapsi on vaja kontrollida juba maast-madalast. Mida noorem laps, seda erutavam, seda kergemini unustab ta oma ülesanded, lubadused ja jälgib ainult antud silmapilgul põnevat ärritajat. Suuremad lapsed suudavad end pidurdada, kui neil on kujunenud varem antud korralduste alusel oma veendumused. Kuid väga sageli nendel just puuduvad kindlad põhimõtted ja harjumused, kuna nende elu on kulgenud tujude juhuslikul tõukel, sest neil on puudunud kõige elementaarsem ja hädavajalikum koduses kasvatuses, nimelt kord, režiim. Nad heidavad magama ja tõusevad, millal juhtub, väljuvad kodunt ja tulevad sinna tagasi samuti, millal juhtub.

Eriti halvasti mõjub lastele, kui vanemad nende halba käitumist hakkavad õigustama, nagu tegi seda Kaljo ema.

Järelevalve puudumine ja selle tagajärjel tekkinud huligaansus on viimastel aastatel leidnud järjest enam tähelepanu ja hukkamõistmist meie nõukogude ajakirjanduses. Teravalt ja mitmekülgselt valgustab seda probleemi L. Pantalejev «Literaturnaja Gazeta» 11. numbris, sama artikkel on ära toodud «Noorte Hääles» nr. 47, 1954:

«Jutt on lastest, kes neil või teistel põhjustel on ülekaete läinud, n. ö. «libedale teele» sattunud. Eriti terava iseloomu võttis see probleem pärast sõda, kui paljud lapsed jäid isata. Kuid asi seisab mitte ainult selles. Laste käitumist mõjutab küll paljude vanemate liigne ülekoormatus, küll hooletusse jäetud kasvatustöö koolis, küll lastele inimliku tähelepanu pööramise puudulikkus, milles oleme süüdi ka meie teiega, kallid lugeja.

Järelevalve puudumise vastu peavad võitlema kommunistlik noorsooühing, ametiühingud, täitevkomiteede juures töötavad komisjonid, miilitsaorganid, majavalitsuse aktiiv, lastevanemate komiteed koolides...»

Mida tuleks teha vanematel endil, et vältida laste sattumist huligaansuse teele, kuigi ei ole võimalik teostada töökohustuste tõttu pidevat järelevalvet?

On võimalik kasvatada lapsi ka siis, kui nende jaoks leidub väga vähe aega, nagu näitavad paljude isade ja emade kogemused, kes on kasvatanud oma lapsed korralikeks inimesteks hoolimata abi puudumisest ja suurest töökoormusest.

Näiteks ütles kolme lapse ema T., et esimeseks nõudeks olgu kindla režiimi kehtestamine juba enne kooli ja esimes-

tes klassides, kui lapsed on suhteliselt sõnakuulelikumad, vastuvõtlikumad vanemate sõnadele. Teiseks nõudeks on lastele kindlate tööülesannete andmine, mille tarvilikkust lapsed hästi mõistavad perekonna vajadustest lähtudes antud olukorras. Kolmandaks nõudeks on eriti usaldusliku vahekorra loomine lastega, nii et nad kõigest jutustavad, mis nad tegid ja kellega kokku puutusid ema või isa äraoleku ajal. Laste usalduse võitmiseks on oluline neid kaasa tõmmata kõigi eluprobleemide lahendamisele ja kohelda neid nagu abilisi, mitte neid eemale tõrjuda «lasteks» nimetades, kes ainult segavad ja tüütavad.

Lapsed tahavad osa võtta vanemate muredest ja neid abistada. Kui vanemad seda võimaldavad, siis tõuseb laste enesetunne ja neil kujuneb tõsine ellusuhtumine. Sellele tuleb ettenägelikult mõelda juba väga varakult, juba siis, kui lastest tegelikult veel mingit abi ei ole või nende abi tõepoolest isegi raskendab tööd. Väga õigesti talitas näiteks Toivo ema, kes, kandes rasket kohvrit, lubas end «aidata» 4-aastaselt pojalt, kuigi selle rippumine kohvri küljes sugugi ei kergendanud kandmist. Ema tunnustavad sõnad sageli kordudes kujundasid Toivol välja abivalmis hoiaku, mis edasiarendatuna takistab teda hiljemgi muutumast hoolimatuks ema ja teiste inimeste vastu.

Ei piisa ainult sellest, et lapsi püütakse pühendada täiskasvanute muredesse, vaid tuleb ise ka laskuda sageli laste tasemele, osa võtta nende mängudest ja kõnelda nende sõpradega. Selliselt osa võttes laste tööst ja tegevusest võidavad vanemad laste suure lugupidamise ja usalduse.

Näiteks Vello usaldab kõiges oma isa ja küsib temalt nõu, kartmata, et isa teda naeruvääristaks või lihtsalt minema saadaks. Kuidas Vello isa selle on saavutanud, seda näitab järgnev lugu.

Kord, kui Vello isa, kes on ohvitser, oli teel koju, tormas peidukohast välja tema poeg: «Isa, isa, meil on naaber-tänava poistega lahing! Tule meile appi!» Isa saab varsti teada lahinguplaanid ja ülevaate «relvastusest». Selle asemel et poiste vallatusi sõimuga üle valada, teeb isa selgeks, et kivisõda ei ole «rahvusvaheliste» lepingutega lubatud, poisid võivad kergesti oma «sõjaga» rikkuda teiste erapooletust (aknaid lõhkuda jne.), seega viib kivisõja ja kakluse poole suunduva poiste mängu üle jalgpalli- ja spordivõistluseks.

Sellise vahekorra oma lastega suudab luua ainult lapsi mõistev vanem. On selge, et Vello võis kokku puutuda ükskõik kui ulakate poistega, kuid arutluses isaga leiab ta ise õige käitumisviisi.

Täiskasvanuile näivad laste mängud ja huvid sageli tühistena. Kuid lapsed suhtuvad neisse tõsiselt, kuigi nad teavad, et see on ainult mäng. Nii näiteks tuleb väike Juhan isa juurde: «Vaata, isa, mul on mõök!» ja ise vehib uhkelt pirrukesega. Isa vaatab pahaselt üle ajalehe ja ütleb: «Mis sa jahid igasugu prahiga! Parem vaata pilte või joonista!» Vaimustus ja ind kaob, sära kustub Juhani silmist. Selle asemel oleks võinud isa paari sõnaga kiita «vägevat Kalevi mõõka», imetleda selle teravust ja haljust. Kui palju oleks see andnud Juhanile, missuguse usaldusega läheneks ta teinekord isale!

Järelevalveta jätmise põhjuseks ei ole mitte ainult aja puudus ja ülekoormatus, vaid ka vähene huvi ja oskamatus. Selle tõttu jäävad lapsed vaimse järelevalveta, mis on ohtlikum kehalisest.

Tuletagem siinkohal meelde Makarenko sõnu, et vanemad kasvatavad oma lapsi ka siis, kui nad ise koduski pole! Positiivselt võib see kasvatus toimuda aga ainult siis, kui vanemad on suutnud säilitada laste usalduse, kui nad oma-vad autoriteeti.

Ei ole halb, kui vanemad ka kaudsel teel siiski mõningaid andmeid saavad laste käitumisest sel ajal, kui nad ise on eemal. Kõige usalduse juures, mis lastel oma vanemate vastu on olemas, võivad lapsed paljusid asju siiski valgustada vääralt või kergesti «ära unustada».

Vanemad võivad siin kasutada naabrite, tuttavate, õpetajate, komsomoli või teiste abi, et vahetevahel kontrollida oma laste seletusi ja jätta neile mulje, et nad pole hoopis järelevalveta, et neid pannakse tähele ja et sellest, mis nad teevad, saavad vanemad nii või teisiti teada. Sellist võtet kasutab kolme tüdruku ema K., kes on loonud lastes arvamuse, et emal on nii palju tuttavaid, kelle kaudu ta ikka teada saab, kus lapsed käisid ja mis nad tegid.

Vaimse järelevalve puudumise üheks tulemuseks on mahajäämus õppeainetes. Kui pingeline ka oleks töö, kui vähe ka oleks aega, kuid ikka peaks isa või ema olema teadlik oma laste õppeedukusest. Selleks tuleb jälgida pidevalt õpilaspäevikut, leppida kokku klassijuhatajaga, kuidas

kõige väiksema ajakuluga olla kontaktis kooliga — kas telefoni, kirjakese, mõne läheduses elava vanema klassi õpilase, kommunistliku noore kaudu või mõnel teisel teel. Seda ei tohi teha nii, et lastel oleks mulje, nagu ei usaldataks neid. Niipea kui on märgata, et lapsed ei suuda enam klassiga sammu pidada, tuleb neid suunata konsultatsioonile aineõpetaja või tugevamate õpilaste juurde.

Mahajäämus õppeainetes on üks tõsisemaid huligaansuse tekkimise põhjusi. Puudulik hinne või koguni klassikursuse kordamine on õpilasele väga raske elamus, millest meie sageli midagi ei tea. Väga hästi iseloomustab sellise õpilase hingeelu A. S. Makarenko: «Ebaõnnestumine koolis, puudulikud hinded madaldavad kasvandiku meeleolu ja elutoonust, ehkki väliselt see võib võtta braveerimise, teeseldud ükskõiksuse, endassesulgumise või irvitamise kuju. Ebaõnnestumised koolis on harilikult laste süstemaatilise valetamise alguseks selle kõige mitmekesisemates vormides. Kasvandiku selline poos viib ta vastuollu laste ja noorukite terve kollektiiviga ja on seepärast alati suuremal või vähemal määral ohtlik.»

Kujuka näite ülalpool kirjeldatust annab järgmine lugu. Alklassides Boriss õppis hästi, oli aktiivne ja teadmishimuline õpilane. 5. klassis algasid raskused vene keelega. 6. klassis jäi ta vene keele pärast teiseks aastaks. Kuidagi jõudis ta 9. klassi, kus jäi aga jälle teiseks aastaks. «Vene keelt mina selgeks ei saa,» ütles Boriss, «ja ei ole mõtet üldse enam õppida.» Huligaansus, milles Borissi juba varem süüdistati, võttis 9. klassis juba äärmiselt ohtliku kuju. Boriss kakles ja huligaanitses koolis ning väljaspool kooli. Kaks korda oli teda miilitsate poolt jaoskonda viidud, kus temalt mõlemal korral võeti ära puss. Etteheidetele vastas Boriss: «Ma ei kakelnud, vaid kaitsesin ennast!»

Kas ei ole Borissi sõnades sügavam mõte, kui ta ise ja teisedki aimavad? Kas ta tõepoolest ei kaitse ennast oma väljapääsmatuks muutunud olukorras, mõistmata õieti, mis ja kes on ta viinud meeleehtlikku seisukorda?

Kuidas kasvatada ümber järelevalve puudumise tõttu huligaanistunud õpilasi?

Õpetaja A. Kirch toob selle kohta ühe näite oma igapäevasest tööst. Arvi R. oli jäme kaasõpilaste vastu, tarvitas üleolevaid märkusi, püüdis teisi ahvatleda korrarikkumistele, huligaanitses tänavail. Miilitsa lastetoas oli ta tuntud.

Palju oli tal puudulikke hindeid vene ja eesti keeles ning ajaloos. Arvi isa suri ammu, ainukeseks hooldajaks ja kasvatajaks oli ema.

Välja heidetud väikelinna koolist ja suunatud lähedasse maakooli, püüdis Arvi kohe silma paista trepikäsipuudel sõitmisega ja ajaloo tunnis märkusega õpetajale: «Te räägite valestil!»

Uus klassijuhataja lõi tiheda kontakti Arvi emaga. Selgus, et Arvi on andekas poiss, kuid pole juba 3. klassist saadik korralikult õppinud. Ta oli palju lugenud kirjandust, oskas hästi jutustada ja huvitavalt kirjutada. Arvit huvitasid tehnika, poks ja meremehe elukutse.

Klassijuhataja ei jätnud ühtki Arvi saavutust tähele pane mata. Koos emaga vesteldi sageli Arvi huvialadest ja tulevikuplaanidest. Õpilane muutus taltsamaks, kuid aeg-ajalt lõid siiski halvad harjumused välja: läinud laupäeval linna, ei ilmunud ta esmaspäeval kooli, vaid viibis ema teadmata oma vanade sõprade juures, kellega koos tegi huligaansusi. Koolis sattus mõnede õpetajatega vastuollu.

Klassijuhataja ei loobunud oma heatahtlikust sõbralikust abist. Arvi leidis uues koolis kaasõpilasi, kes olid ka palju lugenud ja tundsid huvi tehnika vastu. Pikkamööda kadusid halvad kombed, õppeedukus tõusis ja ta lõpetas korralikult kooli.

Missuguseid «võtteid» kasutas õpetaja A. Kirch? Kõigepealt sõbralik suhtumine ja sagedased vestlused õpilase tulevikust, pidev koostöö emaga, uus kollektiiv, uued sõbrad ja eemaldamine vanadest sõpradest.

Paljud sellised juhud, kus on õnnestunud huligaanistunud õpilast tagasi tuua normaalsele teele, kinnitavad, et võtted, mida kasutati Arvi puhul, on rakendatavad vastavate muutustega teistegi juures.

Tuleb aga lisada veel terve rida võimalusi, mida on edukalt kasutatud. Neist esikohale tuleb asetada töö.

Õppetunnis rahutud, toored, distsiplineerimatud õpilased sageli armastavad väga füüsilist tööd. Nad lõhuvad heameelega puid, rajavad puuviljaaeda, eriti aga võtavad innuga osa mingist suuremast tööst, nagu kasvuhuone ehitamisest, tiigi kaevamisest jne. Näib, et järelevalve puudumise tõttu huligaansusesse kalduvad õpilased on sageli väga energilised, head organisaatorid ja kergesti vaimustuvad, kui ainult ees seisab selge, lähedane, konkreetne

eesmärk. Raskem on niisuguseid õpilasi siduda tööga, mille eesmärk on tühine, mille tulemused ei ole püsivad või on väljapaistmatud. Mittesobivaiks töödeks osutuvad enamasti igapäevased koristustööd, rohimine jt. «igavad» tööd.

Järelevalve puudumine on huligaansuse peamisi allikaid, kuid paraku mitte ainuke.

Palju muret vanemaile ja hämmastust naabreile tekitab see, kui «kõige paremini kasvatatud» laps, kes ei ole kuulnud toorest sõna ega näinud halba eeskujut, muutub hoolimatuks ja pahuraks vanemate suhtes, rikub distsipliini koolis ning käitub näotult avalikes kohtades.

Mõni aasta tagasi tõsteti «Utšitelskaja gazeta» veergudel üles nn. viljatute õite (пустоцвет) küsimus. Mõnede juhtivatel kohtadel töötavate vanemate lapsed osutusid kõige halvemini kasvatatuiks. 9. ja 10. klassi õpilased, kel peaks olema juba «aru peas», desorganiseerisid õppetööd, laulsid ja korraldasid poksivõistlusi tundides, solvasid jõhkralt õpetajaid ebasüüdsate sõnadega, terroriseerisid kaasõpilasi. Nad lahkusid omavoliliselt tundidest, tänavail piljusid puruks laternaid, koolipeole või kultuurimajja ilmusid joobnult jne.

Analoogilisi näiteid toovad meie õpetajad:

Saavo G., 7. klassi õpilane, oli vanemate ainukene laps. Vend sai õnnetusjuhtumi tagajärjel surma. Vanemad hoidsid Saavot suure hoole ja armastusega. Saavo oli pidurdamatu, jonnakas ja lärmakas poiss. Kui ta midagi soovis ja seda talle kohe ei lubatud, siis hakkas peaaegu märatsema. Näiteks hüüdis Saavo viis minutit enne tunni lõppu: «Palun välja!» Kui õpetaja vastas eitavalt, siis Saavo hakkas pomisema ja lõpuks kisas: «Kurat võtaks! Või mind ei lubata välja! Ma ei küsigi, lähen ise ja kõik!» Kui ema kodus püüdis Saavot manitseda, siis vastas Saavo: «Seda laulu oled mulle juba mitu korda jorutanud.» Kooliskäimise kohta arvas Saavo, et «eks või ülepäeviti ka koolis jõlkuda».

Veelgi raskem oli lugu 10. klassi õpilaste Valeri, Viktori ja Borissiga, kes organiseerisid terroristliku kamba. Õppetööst ei võtnud osa, solvasid sihilikult õpetajaid jne. Korralikke õpilasi, kes ei allunud nende kamba «korraldustele», peksti, nende asju lõhuti. Kolhoosi abistamise töodel olles määrised nad teiste õpilaste toiduaineid seebiga.

Millest see tuleb, et töökate ja isegi väljapaistvate vanemate lapsed metsistuvad, laostuvad moraalselt?

Ei ole kahtlust, et tegemist on koduse väära kasvatusena. Nende vanemate mõttekäik kasvatusküsimustes on väga «õilis»: meie ise ei näinud lapsepõlve, pidime töötama, kõigest oli puudus, koolis õppida ei saanud või tuli seda teha võideldes suurte raskustega. Nüüd nõukogude korra ajal oleme jõudnud nii kaugele, et võime pakkuda oma lastele tõelise, muretu lapsepõlve. Võime kõike seda lubada, millest me omal ajal pidime loobuma: maiustusi, lõbustusi, koolikäimist — neil on vaja ainult õppida, ilma mingite kohustusteta enese ja teiste vastu.

Niisugune laste kasvatus kannab aga mürgist vilja. Vanemate lootused, et lapsed kasvades osutavad suurt tänulikkust vanematele ja nõukogude korrale, ei täitu. Vastupidi: lastest kasvavad egoistid, kes ei hooli vanematest, rikuvad toorelt nõukogude ühiselu reegleid, ei taha õppida ega töötada. Selline tulemus on täiesti seaduspärane, kuna vanemate poolt loodud hoolitsustega üle külvatud ja ilma kohustusteta õhkkonnas kasvab laps paratamatult sääraseks, kes ainult nõuab, kuid mingeid kohustusi ei taha täita. Tegemist ei ole ainult üksikute halbade harjumustega, vaid kogu isiksuse, tema moraali ja maailma-vaate väärarenguga. See algab piasjust, nagu kapriisid, jonn, näiliselt õigustatud, kuid ikka suuremate nõudmiste esitamine vanematele, tähelepanelikkuse ja abivalmiduse taandarenemine jne.

Näiteks kasvab Tambet väga soodsates oludes. Isa on insener, ema õpetaja. Kõige vanem õde käib juba ülikoolis, noorem keskkooli vanemais klassides. Kuid Tambet on alles 6-aastane, ta on «pesamuna». Kuna perekonnas on veel ka vanaema, siis ei ole Tambet järelevalveta. Kõik on huvitatud Tambeti kasvatamisest, teda ümbritsetakse hoole ja armastusega. On kehtestatud kindel päevarežiim jne. Talle tuuakse igalt poolt kokku mänguasju, raamatuid, riideid. Tambetil on kujunenud kindel nõudmine uue ja erutava järele. Tambet ei tunne andmise rõõmu, vaid saamise erutusi, ta tüdineb kõigest kiiresti. Et aga uusi siiski enne ei osteta, kui vanad on pisut kulunud, siis hoolitseb Tambet selle eest, et nad kuluksid ja määrduksid kiiremini. Tambetit imetletakse ja kiidetakse. Tema kapriisid ja isegi üleastumised leiavad tema soosingu

pärast võistlevate «kasvatajate» tähelepanu. Kui kõik tavalised võtted on ära proovitud, siis kasutab Tambet juba «erakordseid» — ta taob vanema õe süstlanõelad puuhalusse, on toores vanaema vastu, virutab teda isegi puuhaluga jne.

Ei ole raske kujutleda, mis toimub siis, kui Tambet hakkab koolis käima. Meie koolides esineb selliseid egoiste, edevaid tähelepanu taotlejaid, kes ei hooli üldistest käitumisreeglitest ega õppimiskohustustest, kes seavad end kõrgemale teistest ja kogu kollektiivist. Seejuures aga taotlevad nad kollektiivi tähelepanu igasuguste võtetega. Neid ei huvita kollektiivi ja õpetajate positiivne tunnustus, heakskiit, vaid «kuulsus».

Samasugused jooned võivad loomulikult kujuneda mitte ainult majanduslikult jõukas kodus, vaid ka suhteliselt tagasihoidlikes oludes, kuna hellitamine võib aset leida ka sel puhul.

Kõik vanemad teavad, et hellitamine on pahe, kuid ei suuda konkreetses olukorras oma «härdest südamest» võitu saada, vaid annavad järele laste õigustamata soovikestele.

Kirjeldatud teed huligaansusele võib sulgeda ainult ühel viisil: jõukohased tööülesanded kogu perekonna heaolu huvides, rahuldada ainult lapsekohaselt õigustatud nõudeid, mitte lubada, et laps oma heaolu rajaks vanemate enesepiiramisele.

Hellitatud last ümber kasvatada on üsna raske, sest temas on kujunenud sügav veendumus, et tal on õigus nõuda kõigi oma soovide rahuldamist. Ka siin, nagu üldse, on sobivam käia positiivset teed. Selleks tuleb anda lapsele võimalus teenida vanemate, kaasõpilaste ja teiste tähelepanu ning heakskiitu mitmesuguste, esialgu küll kergemate tööülesannete täitmisega. Jonnile, korrarikkumistele, mürgeldamisele, huligaansusele tuleb reageerida rahulikult. Peaasi — tuleb vältida võimalust, et laps huligaansusega saavutaks oma peaesmärgi — olla «kangelane», tähelepanu keskpunkt.

Huligaansus võib tekkida ka veel laste ebaõiglase kohtlemise tagajärjel. Mõned vanemad on ülinõudlikud, eeldavad lastes igasuguseid halbu kalduvusi ja arvavad, et parimaks kasvatusvahendiks on peksmine. Ühelt poolt kasutab laps omakorda füüsilist vägivalda enesest nõrgemate kal-

lal, n. ö. eeskuju mõjul. Kuid teiselt poolt on toores käitumine kättemaksuks kannatatud ülekohtu eest. Taolise kasvatus tagajärje kujukaks näiteks võib tuua õpetaja H. Sarika 2. klassi õpilase Ennu, kes oli üldiselt meeldiv, rõõmus ja südamluk poiss, õppimises keskmise.

Ennul ilmusid vahel mingid pahuruse hood. Siis ei arvestanud ta ei midagi ega kedagi, püüdis teha teistele haiget, lõhkus asju, ei täitnud õpetajate korraldusi. Näiteks kadus Enn tunni ajal äkki pingi alla, ronis edasi pingialuseid mööda, et klassi teises ääres uuesti nähtavale kerkida, ise valjusti naerdes. Harilikult Enn oli tundlik hinnete suhtes, kuid nende puhanguate ajal muutus ta täiesti ükskõikseks.

Talve jooksul muutusid sellised hood ikka sagedamaks ja järjest pahatahtlikumaks. Tema püüdlikkus õppetöös kadus. Enn rikkus pilte seinal, lilli õpetaja laual, murdis katki pinginaabri suusakepid, rebis teiste raamatuid lehti välja või valas raamatusse tinti. Kord tuli Enn õhtul tagasi koolimaja juurde (ta elas kooli lähedal) ja purustas suusakepiga mõned aknad.

Ennuga vesteldi, teda noomiti, meelitati ja karistati. Kuid see mõjus ainult lühikeseks ajaks. Karistused tegid mõnikord asja veel halvemaks.

Enn sai küll edasi 3. klassi, kuid tema käitumine halvenes veelgi ja õppimisest loobus ta üldse.

Kodune olukord oli Ennul näiliselt rahuldav. Ta elas vanaema ja vanaisa juures, kuna ema töötas linnas. Vanaema jutu järgi oli Enn väikesest peale olnud väga kangekaelne. Nüüd aga poiss üldse ei kuulavat sõna.

Koduse «kasvatuse» olukord selgus õieti alles siis, kui Enn oli 3. klassis. Ennu vanaisa oli ägeda ja hoolimatu iseloomuga. Enn sai iga «üleastumise» eest metsikult peksta, oli saanud seda juba väiksest peale.

On arusaadav, et peksmine, ja pealegi juhtudel, kus karistuseks üldse põhjus puudus, kutsus Ennus esile ägeda protesti ülekohtu vastu. Temale tundus ebaõiglasena, et ta peab elama vanaisa vägivalla all, et tal puudub ema hoolitus. Selgus, et Ennu hooti esinevad «halva käitumise perioodid» järgnesid sellele, kui ta kodus oli saanud peksta. Lõpuks võttis ema kuulda õpetajate nõuandeid ja viis poisid enda juurde linna, kus tema käitumine paranes üsna kiiresti. Ennul tõusis jälle huvi õppimise vastu ning ta muutus normaalseks õpilaseks.

Sellelaolisi juhtumeid esineb meil sageli. Harvadel juhtudel teavad ka lapsed ise oma käitumise tõelist põhjust, kuid enamasti ei suuda lapsed mõista ega seletada, miks nendel niisugused tujud tekivad.

Karm, ebaõiglane olukord, lähemate inimeste ja vanemate armastuse puudumine, ükskõik mis kujul see esineb, kutsub lastes esile kaitsehoiaku, mis võib sageli omandada just agressiivse (mõnel juhul aga silmakirjaliku leplikkuse, alandlikkuse) kuju.

Üsna sagedaseks nähtuseks on perekonnas ühe poja huligaanistumine. Seda püütakse sageli seletada mingite sünnipäraste omadustega, sest lapsed olevat saanud ju ühesuguse kasvatuse. Ligem analüüs näitab alati, et põhjuseks on vanemate ja teiste perekonnaliikmete ebaõiglane, ülekohtune suhtumine lastesse. Miski ei ole lastele raskem taluda, kui ühtede laste eelistamine teistele. Selline olukord kutsub solvatud poolel esile terava protesti, kättemaksu, mis enamasti avaldubki huligaansuses.

Huligaansus on alati kollektiivile ja ühiskonnale vaenulik, on peaaegu väljakutse ühiskonnale. Mida huligaansemaks muutub laps või noor, seda vähem sallib teda kollektiiv ning seda huligaansemalt ta käitub.

Kuigi huligaansed teod meis esmajoones tekitavad viha ja teenitud põlgust, tuleb siiski mõelda, et tegemist on tõeliselt rumalate ja õnnetute inimestega, kes on ilma jäänud inimlikust kohtlemisest. On arusaadav, et nad, olles ühiskonna suhtes ühesuguses asendis, kergesti liituvad ja moodustavad huligaanide jõugu. See toimub seda kergemini, mida enam nad on kollektiivist võõrdunud, kuna kellegi poolehoidu ja heakskiitmist on siiski vaja.

Mõned üksikud emad või vanemad talitavad samuti nagu Ennu vanaisa: nad arvavad, et isatut last tuleb tugevasti vaos hoida. Nad on ülinõudlikud ja kasutavad kehalist karistust. Lapsed on seetõttu hirmutatud, piinatud ja on sõnakuulelikud ainult silma all. Niipea kui nad vabanevad otsese järelevalve alt, käituvad nad huligaanselt, rikuvad nagu kättemaksuks kõiki neid nõudeid, mida nad olid harjunud täitma vitsahirmu tõttu.

Laste taoline käitumine seletub sellega, et nad vanemate karistust on talunud pidevalt kui vägivalda, kui ülekohtu, mis ei olene mitte lapse tegudest, vaid vanemate loomusest ja nende füüsilisest üleolekust. Vanemate ülinõudlikkuse,

alalise jälitamise ja sagedaste karistuste tõttu tekib lastel mulje, et ükskõik mida teekski, peksa saab ikkagi, sellest niikuinii ei pääse. Neil on võimatu aru saada, kuidas tuleb käituda. Tooruse, hirmutamise, vägivalda ja ootamatute norimiste õhkkonnas kasvanud lapsed kannavad seda enesega kõikjale. Väljaspool kodu ei oska nad oma vabadusega midagi muud peale hakata, kui järele aimata vanemaid, s. o. peksta, lõhkuda, lasta oma tujudel vabalt märatse-da, kus aga jõud üle käib.

Olukord muutub eriti raskeks siis, kui lapsed vanemaks saavad ja vanemate füüsiline üleolek kaob. Kehalisele jõule ja vägivaldale rajatud autoriteet jääb püsima, aga nii nagu füüsiline üleolek siirdub noortele, nii võtavad nad omaks ka sellega seotud vägivalda. Ja nüüd tekivad niisugused olukorrad, kus poeg või tütar ähvardab ja isegi lööb ema või vanaema. Siis pöörduvad vanemad tihti kooli poole, mõnikord isegi miilitsa poole palvega aidata neid, kuna nemad enam lastega hakkama ei saa.

Eespool kirjeldatud kasvatusel tulemusel muutus selliseks poisiks näiteks 7. klassi õpilane Aleksander A., kelle ema töötab kolhoosi seafarmi juhatajana. Aleksander organiseeris koolis ja väljaspool kooli igasuguseid ulakusi, sundis teisi va gile ja meelitas neid distsipliini rikkuma. Ema oli väga ägeda loomuga ja vali. Kui vihastas, siis ei suutnud end valitseda. Poiss oli väiksest peale sageli peksta saanud.

Kord, püüdes koos klassijuhatajaga Aleksandrit hea poole pöörata, seletas ema nuttes, kuidas ta sõja ajal suuri raskusi talus, et poissi toita jne. Poiss hüppas aga puuriida otsa istuma, kõlgutas jalgu ja ütles üsna rahulikult: «Ema, ega sa selle pärast ei ulu! Sa ulud ju sellepärast, et sa mulle enam midagi teha ei saa!»

Need sõnad näitavad, kuidas suhtub poeg emasse ja kuidas on ema varem suhtunud poja kasvatusse.

Huligaansus, mis on tekkinud koduse ebaõigluse, ülekohtu, liigse jälitamise ja kehaliste karistuste kasutamise alusel, kaob, kui need kasvatusvead varakult kõrvaldatakse. Kui aga jõhkrad käitumisviisid on juba sügavalt juurdunud, kui õpilase suhted kollektiiviga on täielikult rikutud, siis on ümberkasvatamine märksa keerukam. Vanemad peavad siin õpetajate või teiste lastevanemate abiga välja töötama uue kasvatussüsteemi ja ülemineku uuele kasva-

tusele. Ümberkasvatamine toimub kergemini, kui on võimalik lapse keskkonda muuta. Näiteks oli 6. klassi õpilane Rein koolis kõige suurem huligaan. Ta heideti koolist välja ning vanemad saatsid ta uude kooli, kus Rein hakkas elama oma vanaema juures. Vanaema, uue klassikollektiivi ja õpetajate koostöö tulemusel kujunes Rein eeskujulikuks õpilaseks nii kodus kui koolis.

Jäädes aga endisesse kollektiivi koolis ja kodus, on uutele käitumisviisidele üleminek raskem, kuid vanemate, õpetajate ja õpilaskollektiivi kooskõlastatud tegevuse alusel on see võimalik. Ebaõiglase ja toore kohtlemise tõttu hoolimatuks ning trotslikuks kujunenud hoiakut saab muuta uute suhete loomisega. Selleks tuleb võimaldada lapsel välja paista positiivse tööga, lähtudes lapse huvidest ja võimetest, või esile tõsta mõnd tema positiivset omadust. Kui hästi see mõju avaldab, seda näitab õpetaja H. Arokäe tähelepanek. Sulev ignoreeris nii õpetajaid kui ka kooli korda. Ühel päeval leidis õpetaja, et Sulev ei riku distsipliini, vaid on tähelepanelik ja töötab kaasa. Alles pisut hiljem selgus õpetajale, et Sulevi muutumine oli tingitud sellest, et õpetaja midagi eriti mõtlemata seadis Sulevi sirget rühti teistele eeskujuks. Taibanud, miks Sulevi käitumine seekord muutus, jätkas õpetaja Sulevi mõjutamist samas suunas ja saavutas häid tulemusi.

Huligaansuse tekkimine, vältimine ja ravi ei ole lihtne, sest siin pole tegemist mitte mingi üksikjoone või väärharjumusega, vaid kogu isiksusega. Et taastada õigeid suhteid kollektiiviga, panna last huvituma positiivsetest eemärkidest ja ideaalidest, selleks on vaja mõista kogu lapse või noore varasemaid ja käesolevaid elutingimusi ning välja selgitada, missugused vead kasvatuses, missugused ümbriuse mõjud on viinud lapse sellesse õnnetusse seisukorda. On arusaadav, et eespool toodud näited ei haara kaugeltki nende juhtude kõiki tekkimis- ja kujunemistingimusi. Ammugi ei saa need näited olla täielikuks seletuseks igale huligaansuse juhule. Need näited annavad ainult kätte üldise suuna, kuidas mõista ja lahendada seda raskust kasvatuses. Huligaanse käitumise põhjustena esitatud järelevalve puudumise, hellitamise ja ebaõigluse kõrval on palju teisi tegureid, mis soodustavad laste huligaanset käitumist, nagu vanemate alkoholi tarvitamine, teiste noorte, eriti aga täiskasvanute eeskuju.

Huligaansuse vastu võitlemine ei ole ainult isa või ema ja kooli ülesanne, vaid kogu ühiskonna kohus. Sellest peab osa võtma iga kodanik eelkõige sellega, et ta ei naera ega imetle huligaansusi, vaid hukkamõistvalt vahele astub. Hoopis tõsisemalt peaksid suhtuma huligaansusse ühiskondlikud organisatsioonid ja nõukogude organid. Viimasel ajal on küll komsomoliorganisatsioon osutanud suuremat aktiivsust brigaadide väljasaatmisega abiks miilitsatöötajatele. See on väga tarvilik ja sel on suur mõju. Selles suunas edasi tegutsedes, eriti miilitsaorganite valvsuse ja järjekindluse kasvades, saavutame varsti olukorra, kus huligaansust enam ei esine.

5. Kõnehäired

Inimeste suhtlemise kõige tähtsamaks vahendiks on keel. Ainult hästi arenenud kõne kaudu saavutab laps normaalse kontakti kollektiiviga, omandab õiged sotsiaalsed suhted, saab täisväärtuslikuks ühiskonnaliikmeks. Keelega koos areneb lapsel mõtlemine ja ta omandab oma keskkonna vaated ning veendumused, rahva kultuuri, sest keeles peegeldub mitte ainult kodumaa loodus, vaid kogu rahva vaimse elu ajalugu, nagu ütleb kuulus vene pedagoog Ušinski.

Kõne hakkab kujunema juba esimesel eluaastal, poolteise kuni kahe aastaselt algab lapsel mõttekas kõne, mille areng jätkub kogu eelkooli ja kooliea jooksul ning edaspidigi. Erilist hoolt nõuab kõne arendamine imikueast kuni kooli minekuni.

Inimsoo arengus on kõne kõige hilisem ja keerukam saavutus ja seetõttu allub ka kergesti mitmesugustele häiretele, eriti oma kujunemisperioodil.

Kõnehäireid võime liigitada kahte suurde rühma: orgaanilised ja funktsionaalsed.

Orgaanilised kõnehäired tekivad kõneelundite mitmesuguste vigade tõttu, nagu jänesemokk (lõhkine ülahuul), hundikurk (suulaelõhe), hammasterea defektid, keelehaigused, kurgupurje halvatus jne. Need vead takistavad normaalset häälendamist, laste kõne mõistmist teiste poolt ja on suureks piduriks kogu lapse arengule, sest laps tunneb teravalt oma puudust, peab sageli kannatama teiste pilget. Selle tagajärjeks on iseloomu ja kogu isiksuse

väärareng, närvilisus, argus või toorus ja distsiplineerimatus.

Kõneelundite puuduste avastamisel või tekkimisel tuleb vanematel pöörduda arsti poole, kuna enamik selliseid puudusi on ravitavad, eriti kui seda tehakse õigel ajal.

Funktsionaalsed kõnehäired on järgmised: 1) võimetus hääldada mõnd häälikut, kusjuures see tavaliselt asendatakse mõne teisega, 2) häälikuid moonutatakse, 3) jäetakse hoopis hääldamata, 4) vale hingamise tõttu kõnelemisel tundub, nagu oleks õhust puudu või 5) kõneldakse läbi nina, inisedes. Raskemaiks funktsionaalseiks kõnehäireiks on kogelemine ja sosikõne, kuid ka nende kõnehäirete puhul esineb sageli väiksemaid defekte kõneelundis, mis ei takista normaalset kõnelemist.

Mõned lapsed ei õpi ära *r*-i hääldamist ja asendavad selle *l*-iga või kurgu-*r*-iga, teised ei suuda hääldada *k*-d, mille asemel kasutavad kõrisõlme sulghäälikut (mida võru murdes tarvitatakse mõnede vormide ja sõnade lõpul — tule^k koju, kastõ'). Teistel on *s* pudikeelne, liiga pehme *t* või teised vead. Sellist kõnevigade, nn. pudikeele esinemist lastel teisel ja kolmandal eluaastal ei või nimetada ebanormaalseks. Kuid selle püsimit kauem ei või õigustada.

Peamiseks põhjuseks väärade kõneharjumuste tekkimisel ja püsimisel on täiskasvanute, vanemate ja teiste lastega sagedamini kokkupuutuvate isikute väär eeskuju. Mõned täiskasvanud arvavad ekslikult, et lastega tuleb kõnelda mitte tavalist õiget keelt, vaid «lihtsustatud» lastekeelt, nagu oleks see lastele arusaadavam ja jõukohasem. Sellega tehakse kõnearengule määratu suurt kahju. Alates esimestest elunädalatest hakkavad lastel kujunema ajutised seosed, mis on aluseks ka kõne omandamisel. Lapse esialgsed häälotsused ei sisalda selgepiirilisi häälikuid. Vastavalt sellele, mis keelset kõnet laps oma ümber kuuleb, kujunevad temal välja häälikud, silbid ja sõnad. Tähtsal kohal häälikute ja kõne omandamisel on nii kuulmis- kui ka nägemismeel. Lapsed jälgivad väga teraselt täiskasvanute huulte, hammaste ja keele asendit ning püüavad seda matkida. Seepärast omandabki laps esimeste häälikutena *m* ja *p*, mille moodustamine on väljastpoolt hästi nähtav, ning neid hääldatakse harva valesti. Häälikuid, mille hääldamisviisi laps osaliselt või täiesti ei näe (*k*, *t*, *s* jt.) või mille hääldamine on keerukas (*r*), ei suuda lapsed oman-

dada nii kiiresti. Kõnearendamise huvides on tarvilik, et vanemad kasutaksid alati õiget hääldamist. Seejuures on tarvis rääkida selgelt, ilma kiirustamata. Sageli paneme tähele, et lapsed lühendavad sõnu, kasutavad pikemast sõnast ainult üht või kaht silpi, jätavad vahele häälikuid jne. See tuleb peamiselt sellest, et nad ei suuda vanemate kiirest kõnest rohkem «kinni püüda» kui ainult rõhulised silbid. Muidugi peab jääma kõne ka intonatsioonilt ja pause poolest normaals. ks, kuid tempolt enim aeglaseks kui kiireks.

Küsimus, kas vanemad peaksid lastega kõnelema kirja-keelt või murdekeelt, tuleb lahendada vastavalt olukorrale. Üldiselt on soovitav kasutada kirjakeelt. Kui aga kirjakeele kasutamine antud ümbruskonnas tekitaks ebakõla ja häiriks laste sotsiaalset kontakti, siis ei ole mõtet seda lastele peale suruda. See ei tähenda aga seda, et vanemad peaksid orjalikult jäljendama kõiki ümbruskonna keele iseärasusi, eriti piirialade segakeelt. On palju selliseid murdelisi jooni, mida võib vältida, ilma et see eriti mõjuks suhtlemisel teiste sama murret kõnelevate inimestega. Näiteks *mua*, *kiel* — *maa*, *keel* asemel; *tsiga* — *sig*; *piltisi* — *pilte* ja palju muud.

Esitame mõned näited. Tütarlaps, kes õppis 9. klassis, hääldas *k* asemel kõrisõlme sulghäälikut. Ta oli väga korralik, õppis hästi, kuid oli arg ja häbelik, vastas väga vaikselt, püüdis ilmselt vältida sõnu, kus esines häälik *k*, kuid eesti keeles on see väga raske. Järeleuurimisel selgus, et vale hääldamine oli tekkinud isa eeskujul. Sama kõnehäire esines ka tema vendadel ja õdedel. Vanemad arvasid, et tegemist on päritud veaga, mida ei ole võimalik parandada. Uus eesti keele õpetaja, kes tundis kõnehäirete iseloomu ja tekkimise põhjusi, suutis paari tunniga kätte näidata õige hääldamisviisi, juhatas kätte vastavad harjutused ja mõne kuuga õppis tütarlaps kasutama kõikides sõnades õiget *k*-d.

Samalaadseid näiteid leidub rohkesti, kuid ühelegi keeleõpetajale, kes tunneb häälikute moodustamise seaduspärasusi, ei peaks käima üle jõu välja rävada vale *k*, *s*, *r*, *t*, *l* ja teiste häälikute hääldamist. On andestamatu ükskõiksus ja hoolimatus laste suhtes lasta neil tunda piinlikkust ja häbi kõnevigade pärast, mis ometi on üsna kergesti ravitavad. Sageli jõuavad lapsed kõrgemasse õppeasutusse ja isegi

lõpetavad selle, ilma et keegi oleks katsetki teinud neid ravida.

Millal tuleks asuda kõnehäirete ravimisele, kui need laste kõnes ilmnevad? Mõnede pedagoogide ja lastevanemate arvates ei olevat õige seda teostada enne kooli astumist. Seda põhjendatakse sellega, et mitte asjata pöörata lapse tähelepanu tema veale, äratada sellega lapses alaväärsustunnet ja sellega veel enam fikseerida vale hääldamist. See on osalt õige. Kuid lapse enesetunne on riivatud ainult sel juhul, kui ravi teostatakse oskamatult.

Kõnehäireid tuleb asuda ravima otsekohe nende tekkimisel, sest iga päevaga need juurduvad tugevamini ja tugevamini ning nendest vabanemine osutub järjest raskemaks. Ümberõppimine nõuab seda rohkem aega, mida enam on kinnitunud valed vormid.

Näiteks 6-aastane tütarlaps kasutas kurgu-*r*-i. Olles aga kord «avastanud» õige hääldamise, hakkas laps seda ilma igasuguste raskusteta kasutama kõikides sõnades ja kõigis asendites. Vastupidi aga 19-aastane neiu, I kursuse üliõpilane, sai vastavate harjutuste järel kätte *r*-hääliku õige hääldamise ja võis seda üksikult «põristada» kui palju tahes, kuid sõnadesse ülekandmine, eriti kui *r* sattus teiste kaashäälikute naabrusesse, toimus väga pikkamööda, sest nende sõnade hääldamine kurgu-*r*-iga oli kujunenud väga tugevaks harjumuseks. Või teine näide. Eespool mainitud 9. klassi õpilane omandas õige *k* hääldamise paari tunniga ja mõne nädalaga õppis seda kasutama kõigis sõnades. Seevastu IV kursuse üliõpilasel-noormehel võttis õige *k* juurutamine kõnesse terve semestri aega, kusjuures tuli edasi sammuda õige aegamööda, treenides algul *k*-d lihtsamais asendeis, üle minnes järk-järgult raskemaile (algul sõna lõpus, siis alguses, siis silbi lõpus jne.). Sellest järeldub, et kõnehäireid tuleb ravida võimalikult nooremalt.

Küsimus seisab aga muidugi õige meetodi valimises. On arusaadav, et eri vanuses laste juures tuleb kasutada erinevat meetodit. Mõned vanemad rakendavad kõige «lihtsamat» ja ühtlasi kõige ekslikumat meetodit, s. o. nad *k ä s i v a d* lastel hääldada õigesti, püüavad ära keelata vale hääldamise ja ähvardavad lapsi karistusega, kui nad ei räägi «korralikult». On täiesti selge, et niisugune võte võib asja ainult halvendada. See «meetod» ei sobi mitte üheski vanuses ega mitte ühegi kõnehäire puhul!

Eelkooliealiste ja nooremate kooliealiste laste juures tuleb kasutada mängulist meetodit. Nii näiteks õppis üllalnimetatud 6-aastane tütarlaps *r*-i hääldamise ära mängides autot, mis pöristas kord üht, kord teist viisi, kuni laps sattuski õigele *r*-ile ja tundis selle ka ise kohe ära ning jooksis kõigile perekonnaliikmetele demonstreerima oma uut saavutust. Sageli esineb juhtumeid, kus lapsed, tabanud õige häälduse, tahavad seda teistele näidata, mõnikord kavalalt valides sõnu ja neid silmapaistvalt hääldades ootavad nad täiskasvanute tunnustust. See näitab, et lapsed teravalt tunnevad oma ebaõiget hääldamist ja erinemist teistest ning on õnnelikud, kui tabavad häälikute õige hääldamise.

Käesolevas kirjutises ei ole võimalik kirjeldada kõigi võimalike kõnevigade ravi. Kui vanemal enestel vastavad eelteadmised puuduvad, siis on soovitatav otsida abi asjatundjailt. Kahjuks ainult vähesed meie õpetajad on võimelised abistama selles suhtes vanemaid ja lapsi.

Veelgi tõsisema rühma kõnehäireid moodustavad kogelemise mitmesugused vormid.

Põhiliselt võime eraldada kaks kogelemise liiki. Esimene tekib kõneelundite lihaste nn. kloonilise krambi kujul, kus kogeleja hakkab mingit häälikut või silpi ütleva, kuid pidurdub, proovib uuesti — sama tulemus, tekib hääliku või silbi kordamine, näiteks *p-p-p-ani*. Teine kogelemise liik esineb toonilise krambi kujul. Kogeleja kõne katkeb lühemaks või pikemaks ajaks, ta vaikib ja viibib erilises pingutuse seisundis. Mõlema liigi juures nagu oleks kogeleja mingi oma tahtest sõltumatu jõu võimuses, ta kaotab enesevalitsuse ja kõneelundid «töötavad» n. ö. omapead. Tekivad ülearused liigutused, grimassid, keele abitu pöörlemine suus, liigutused kätega jne. Sageli esinevad mõlemad vormid koos ühel ja samal isikul. Kogelemine võib olla üldine, s. t. võib tekkida iga kaashääliku, harvem täishääliku hääldamisel. Mõnikord tekib kogelemine ainult mõnede häälikute (eriti *k*, *p*, *t*) puhul.

Kogeleja kõneelundid on seejuures täiesti terved ja ta võiks väga hästi kõnelda ilma häireteta. Tegemist on puht funktsionaalse häirega, väärharjumusega, närvilisusega.

Kindlam tõendus sellele on asjaolu, et kogeleja üksi olles võib kõnelda täiesti vabalt. Samuti saavad kogelejad laulda ja sageli ka võõrkeelt lugeda ilma takistusteta. Ka täiesti

uues situatsioonis esinedes võib kogelega «unustada» oma vea. Nii näiteks esines kodanlikul ajal mingil koosolekul terava revolutsioonilise kõnega üks noormees, kes muidu aga kogeles. Ülekuulamise järel lasti ta vabaks, sest ei usutud, et tema võis kõnega hakkama saada, kuna tema kogelemine oli ilmne ja üldtuntud. Samuti võivad kogeledjad sageli esineda vabalt tegelasena näidendis, ilma et esineks kõnelemistakistusi.

Need faktid näitavad, et kogelemine on seotud teatud situatsiooniga, olukorraga, mis kutsub esile häired kõnelemises.

Närvilisest kogelemisest tuleb eristada kiirustamiskogelemist, kus isik püüab eriti ruttu kõnelda, olles pealegi tugevas erutuses, seepärast hakkab ta kogelema, sõnad lähevad segi. See kogelemine lakkab, kui laps end kokku võtab, järele mõtleb ja tähelepanu pöörab oma kõnele. Kuid närviline kogelemine tekib aga just siis, kui isik eriti mõtleb oma kõnele ja püüab mitte kogelda.

Kogelemiseks kõnehäirelises mõttes ei nimeta me ka mõnede kõnelejate harjumust täita rääkimisel tekkivaid pause ja mõttelõnga otsimist mingi hääliku või silbi kordamise või venitamisega, nagu *ee-ee-ee*, *mm-mm* jne.

Kuidas tekib kogelemine? Mis on selle põhjuseks?

Selle kohta võib tuua järgmise näite. Väike 3-aastane Ants mängib hämaras esikus. Nagu lapsed tavaliselt, räägib ta «saateks», mis ta teeb: Nüüd Karu-Junts läheb magama. Karu-...» Sel kohal katkeb Antsu tegevus, sest ootamatult tormab esikusse suur koer ja hakkab valjusti haukuma kasti taha pugunud kassi peale. See liiga suur ootamatu ärritaja kutsus närvirakkudes esile täieliku pidurduse. Ants on nagu halvatud, kuni viimaks hakkab valjusti nutma. Järgmisel päeval märkab ema, et Ants takerdub, püüdes ütelda «Karu-Junts». Seletuse antud nähtusele annavad I. P. Pavlovi avastatud närvitegevuse seadused. Nimelt tekkis seos hirmutava ärritaja (haukuv koer) ja sõna «Karu-Junts» vahel. Järgmisel päeval, püüdes öelda seda sõna, tuli meelde eilne hirm, s. o. tekkis närvirakkudes pidurdus, hääldamine katkes poolelt sõnalt. Poiss võitleb pealetükkiva takistusega, alustades ikka uuesti kõnet, mis kipub katkema eilse mälestuse mõjul. Muidugi ei mõista laps ise kõigest toimuvast mitte midagi.

Edasine areng on mõistetav: vanemad muutuvad tähele-

panelikuks, hakkavad tegema lapsele märkusi, käsivad tal ütelda «selgesti» jne. See ei lase seost läbielatud hirmu ja sõna «karu» vahel kustuda, vaid muudab selle veelgi tugevamaks, tekib isegi uus hirm ja häbi, et ei suuda korralikult häälendada nimetatud sõna. See hirm kandub üle ka teistele *k*-häälikuga algavaile sõnadele. Ja mida rohkem last naeratakse, pilgatakse, hurjutatakse, õpetatakse, seda suuremaks muutub kogelemine ja teravamaks oma puuduse tunnetamine.

Nagu näeme, on üheks kogelemise tekkimise põhjuseks ehmatus. On levinud arvamus, nagu olekski see peamine kogelemise põhjus. Tegelikult on vaevalt $\frac{1}{5}$ juhtudel tegemist ehmatusega, nagu näitavad Moskvas teostatud uurimise andmed 2000 kogelega kohta.

Kogelemine võib tekkida veel raskete hingeliste vapustuste või pikemaajaste piinavate elamuste mõjul, millistest laps ei leia väljapääsu. Näiteks 5-aastane Jüri hakkas kogeleva kolme ja poole aastaseks, vanemate arvates ilma nähtava põhjuseta. Ema märkas ainult, et laps on rahutu, sageli nutab, tõreleb sageli väiksema vennaga. Jüri oli põdenud leetreid, düsenteeriat, läkaköha, seega oli füüsiliselt väga nõrk. Selgus, et vanaema eelistas ebaõiglaselt nooremat venda, lubas sellele kõik ja nõudis vanemalt järeleandmist ning loobumist. Olles nõrgaks jäänud haigustest ja tundlik, elas Jüri seda väga sügavalt läbi, muutus süngeks ja ärrituvaks.

Mitte vähema tähtsusega pole ka liigne hellitamine, mis teeb lapse kartlikuks, iseseisvusetuks ja röövib temalt eneseusalduse, täpselt samuti nagu toores, vägivaldne ja järjekindlusetu kohtleminegi. Mõned vanemad, sageli ühelt poolt hellitades, on teiselt poolt laste vastu liiga nõudlikud, jälitavad lapsi oma hoolitsuste ja nõuannetega, märkuste ja nurisemistega.

Kogelemist põhjustavad ka teised kõnehäired ja kõnearengu hilinemine. Kõneldes baselgelt, nii et teised aru ei saa, või hääldades häälikuid moonutatult, tajub laps paratamatult teiste üleolevat ja pilkelist suhtumist endasse. Iga kord, kui ta tahab midagi ütelda, on see seotud tugeva häbi ja hirmutundega. Kuid iga tundmuslik seisund häirib kõigi liigutuste täpsust ja kindlust, eriti aga nende liigutuste, mille täpsus ja koostöö (koordinatsioon) on äärmiselt peen ja ei ole veel õieti välja kujunenud.

Viimase põhjusena tuleb mainida veel vanemate ja teiste täiskasvanute eeskuju, mis esineb ligi $\frac{1}{4}$ kogelejate juures. On üldiselt tuntud laste kalduvus jäljendamisele, mis eriti intensiivselt teostub nõrgalt ja ebapüsivalt arenenud laste kõneharjumuste juures.

Kogelemise põhjused ei esine tavaliselt kunagi üksi, vaid enamasti keerukais kombinatsioonides, kus kord üks, kord teine asjaolu on esiplaanil. Näib, et õieti ükski toodud põhjustest üksi ei tekita kogelemist, vaid mitmete tegurite kuhjumine. Meil on teada lõpmata palju juhtumeid, kus lapsed kõnelemisega ühel ajal tugevasti ehmuksid, kuid ei hakanud kogelema. Samuti on hellitamine ja hingelised vapustused palju sagedasemad kui kogelemine.

Kogelemine ei ole kohalik kõneelundite ega kitsapiiriline peaaegu motoorse kõnekeskuse häire, vaid on kogu närvisüsteemi haigusliku seisundi avalduseks, mille tagapõhjaks on sageli organismi üldine haigustest ja teistest tingimustest tekitatud nõrkus. Koos kogelemisega esinevad sageli ka paljud teised nähud, nagu mitteköllaldaselt kordineeritud käte, jälgade ja kogu keha liigutused, punastamine, higisus.

Eespool mainitud põhjused üldiselt nõrgenenud närvisüsteemi taustal tabavad kõige teravamalt närvisüsteemi mitteköllaldaselt automatiseerunud tegevusi. Kogelemine algab 80—90% kolmandast kuni kuuenda eluaastani, see on ajal, mil toimub kõige intensiivsem kõneareng, kuid kõneliigutused ei ole veel kinnistunud ega automaatseks muutunud ja on seepärast kergesti häiritavad.

Kooliastumisel tavaliselt kogelemine halveneb, sest avalik esinemine tunnis ja mujal kutsub esile hirmu ja teisi erutavaid elamusi (häbelikkus, eneseusalduse kaotamine), sest uuesti tunneb laps teravalt end mittetäisväärtusliku liikmena kollektiivis. Sageli kerge või juba ületatud kogelemine võib kooliastumisel uuesti esile tulla.

Kolmas raskem ajajärk on sugulise küpsemise periood, mil mõnedel juhtudel võib kogelemine tekkida esmakordselt, kuid juba olemasolev häire halveneda.

Pärast 25. eluaastat harilikult kogelemine väheneb ja võib isegi kaduda. Hoopis harvadel juhtudel võib aga kogelemine tekkida ka täiskasvanul, kusjuures põhjused on põhiliselt needsamad, mis eespool näidatud.

Nagu teame, on kogelemine raskemaid kõnehäireid, mis avaldab negatiivset mõju kogu isiksuse arengule, eriti kahjustades iseloomu arengut ja sotsiaalset kontakti kollektiiviga. Kogeleja muutub kinniseks, araks, inimpelglikuks, või teistel tingimustel hoolimatuks, tooreks ja agressiivseks tülinorijaks, kaasinimestele vaenulikuks.

Kogelemine on tõsine haigus, mille ravi on üsna raske, kuid ometi võimalik. Hea hooldamise ja oskusliku ravi puhul paranes 70% kogelejaist täielikult (ühe Moskva kliiniku andmed). Kogelemise ravi teeb raskeks asjaolu, et hirm põhjustab kogelemist, kuid mõte, et kõneldes hakatakse kogeleva, tekitab hirmu. Nii on laps nõriaringi ohver, millest ei näi olevat väljapääsu.

Alljärgnevas meie ei püüa pikemalt kirjeldada neid võtteid, millega ravitakse kogelejaid, vaid katsume selgitada mõningaid põhimõtteid, mida vanemad peaksid silmas pidama, et vältida kõnehäirete tekkimist ja nende raskenemist ning võimalikult soodustada nende paranemist.

Kogelemine ei teki iseenesest, ei teki ka mitte juhuslikel ühekordseil asjaoludel. Kui kogelemine ähvardab kujuneda või on juba kinnistunud, siis tuleb avastada see põhjuste rida, mis lapse nii kaugele viis. Sageli ei ole see kerge, sest sellesse on põimitud lapse tervis, vanemate isiksus, omavaheline läbisaamine, suhtumine lapsesse ja tema kõnemesse. Nii näiteks ühe õpetaja 4-aastane tütar hakkas kevadtalvel kogeleva. Põhjüst ei suutnud vanemad ära arvata. Suvel algas koolimajas ja õpetaja korteris remont, laps saadeti vanaema juurde. Kolme nädala pärast läks ema lapsele järele ja leidis, et kogelemine oli täiesti kadunud. Laps toodi koju, kuid nädala aja pärast kogelès ta halvemini kui enne. See juhtum näitab, et kodustes oludes peitusid põhjused, mis tingisid kogelemise.

Kõigepealt tuleb välja selgitada, kas ei ole tegemist vanemate või teiste eeskujuga, mida laps tahtmatult matkib, nii et ei suudagi algul teisiti öelda, ja siis satub naeru alla ning kogelemine seostub juba hirmuga. Nagu nägime, on sellise hirmu tekkimise aluseks nõrgestatud organism ja närvisüsteem.

Eriti kahjulik on, kui vanemad last hakkavad jälitama etteheidete ja karistusega. See halvendab kogelemist ja kutsub esile tõsisid vigu iseloomus, nagu üldist ärrituvust, kapriise jne.

Mõned vanemad, märgates last kogelevat, satuvad paanikasse või hakkavad last haletsema — nad ei tea, mis erutusest teevad. Nii kisendas üks isa igakord ahastava häälega oma tütre peale, kui talle näis, et see hakkab kogeleva, «vaiki, vaiki!», sest ta arvas, et kõige parem on, kui laps on vait, siis ei juurdu kõnehäire. Tulemuseks oli aga see, et laps üldse lakkas rääkimast nii isaga kui ka teistega. Samasugusele tulemusele jõudis ka ema, kes kutsus naabri kuulama, kuidas tema 4-aastane poeg kogeleb, ise vadistades ja haletsedes: «Kujutle, kui õudne, mis nüüd küll teha...»

Kuidas suhtuda kogelevasse lapsesse?

Tuleb käituda lastega sõbralikult ja rahulikult, nii et nad ei tunneks ei ilmes, sõnades ega toonis mingit halvustavat, kahetsevat, etteheitvat varjundit. Vanemad ja teised täiskasvanud peavad vältima muigeid ning kärsitust. Kui kogelevine alles hakkab kujunema, siis on kõige parem seda nagu üldse mitte märgata. Kui laps satub raskustesse mingi sõna hääldamisel, olgu see mis põhjusel tahes, ei maksa ootama jääda, et laps sellega ise toime tuleb, vaid rahulikult ütelda lapsele ette mitte meenuv või raskusi tekitav sõna. Vanemad peavad lastega ja laste kuuldes kõnelema mitte ainult korrektselt, vaid ka aeglaselt ning selgelt hääldades. Lapsed võtavad oma matkimiskalduvuse tõttu kohe omaks vanemate kõne tempo, selguse ja isegi hääletugevuse. Seda paneme tähele täiskasvanutegi juures, et sotsiaale vastatakse sosinal, aga valjule kõnele valjusti.

Kui tuleb lapsega kõnelda tema puudustest, siis tehtagu seda sõbralikus toonis, mis äratav lapses usaldust. Lapsele tuleb sisendada veendumust, et tema viga on mööduv ja selle ületamine lapsele igati jõukohane. On tarvilik lapse enesetunnet tõsta mitte ainult kõnejulgust arendades, vaid ka muus asjus. Tavaliselt kogeleva ei kaotanud usku mitte ainult oma kõnevõimesse, vaid ka teistesse inimestesse. Seda on võimalik taastada, kui anname lapsele ülesandeid, millega ta hakkama saab, samuti võimaldame kogeda, et inimesed on heatahtlikud ning abivalmis ja nendega läbi käia on huvitav.

Suurt osa etendab lapse üldine maailmavaate ja iseloomu areng. Õige kommunistlik maailmavaate annab aluse isiku väärtuse mõistmisele, viib arusaamisele, et isiku tõelise

väärtuse moodustab mitte tema välimus ja kõneviis, vaid töö kommunistliku ühiskonna loomise heaks, mitte niipalju see, kuidas ta midagi ütleb, kui see, mis ta ütleb. Laps peab jõudma arusaamisele, et isegi paljud hoopis tõsisemate puudustega inimesed (kurtummad, pimedad, invaliidid jne.) võivad olla ja on oma kaasinimestele ning kodumaale kasulikud. Suurepäraseks eeskujuks võib tuua siin N. Ostrovski romaanist «Kuidas karastus teras» Pavel Kortšagini. Sellele veendumusele, et iga inimene on meie ühiskonnale väga vajalik, võib viia lapse juba eelkoolieas, aga eriti koolieas, kui organiseerime lapse tegevust perekondlikus, kooli ja teistes kollektiivides nii, et ta saab etendada seal aktiivset osa, tunneb enese tarvilikkust. See tõstab märgatavalt tema enesetunnet, ta näeb, et paljudest ülesannetest, mis näisid rasketena, sai ta jagu, järelikult võib ta ka üle saada kogelemisest. Selline eneseusalduse tekkimine on juba suures võiduks, see on edu pant. Kasulik on eriti, kui laps saab uues olukorras, näiteks külaliste juuresolekul, avalikult ütelda mõne lause ilma kogelemata. Sellist olukorda tuleb ette valmistada ja täiesti vältida võimalust, et lapsel «esinemine» ebaõnnestuks. Kõik peab kujunema loomulikult, ilma et lapsele erilist tähelepanu pöörataks. Täiesti väär on, kui teised täiskasvanud jäävad järsku vait ning hakkavad põnevalt jälgima last, kui see tahab midagi ütelda, sel juhul laps tunneb end nagu eksamil, ta kardab ja muidugi «kukub läbi».

Kogelemise ravi saabki ainult sel juhul olla edukas, kui kodu täiel määral kaasa aitab. Kuid tuleb siiski hoiatada, et vanemad või teised inimesed, kes asja ei tunne, ei hakkaks katsetama kogelemise ravimisega, sest enamikus sellised katsetused lõpevad negatiivselt — kõnehäired halvenevad.

Ka kogelemise ja sosikõne ravimine on võimalik, kuid ainult kodu, kooli (kooliealiste puhul) ja arsti või logopeedi (kõneravija) ühise töö tulemusena.

Suhteliselt harvemini kui kogelemist esineb sosikõnet. Sosikõne tekib peamiselt närvilisuse alusel. Sellised lapsed jätavad mulje, nagu oleks neil «hääle ära» kas külmetuse või hääldehäirete (häälekurdude) halvatuse tõttu, nii et nad saavad kõnelda ainult sosinal.

Laste kõnehäiretesse tuleb suhtuda rahulikult, tõsiselt. Kõnehäirete ravimiseks tuleb varakult pöörduda vastavate

eriteadlaste — pedagoogide või arstide poole.¹ Asjatundmatu ravi võib häireid ainult suurendada.

6. Halvad sõbrad

Laste arengut, nende vaadete, veendumuste ja harjumuste kujunemist mõjutavad väga paljud tegurid. Õpetajate ja vanemate kasvatuslik tegevus on tavaliselt enam-vähem samasuunaline. Suhteliselt kergesti saame kontrollida ka kino, teatri ja raamatute mõju. Kõik need tegurid teenivad ühtset kommunistliku kasvatuses eesmärki. Kõige raskem on täiskasvanutel jälgida ja juhtida laste omavahelisi suhteid, nende mõju üksteisele. Seejuures tuleb aga arvestada, et kaaslased ja suhted nendega on lapse arengule erakordselt suure mõjuga. Selle löigu organiseerimisel kommunistliku kasvatuses eesmärkide kohaselt etendavad suurt osa pioneeri-, komsomoliorganisatsioon, mitmesugused laste ja noorte isetegevusringid ning koolivälised asutused. Nende kõigi abi peavad lastevanemad kasutama ja, teiselt poolt, abistama neid organisatsioone kommunistliku kasvatuses teostamisel. Mitmesugused ringid, organisatsioonid, töötades pedagoogide juhtimisel, kuid laste isetegevuse põhimõttel, on võitnud meie laste ja lastevanemate hulgas suure poolehoidu.

Kuid ikkagi esineb veel juhtumeid, kus lapsed üksteisele avaldavad mitte positiivset, vaid negatiivset mõju.

Vaatame mõningaid näiteid.

«No mis see Jüri jälle tegi? Nüüd muud ei kuulegi kui Jüri ja Jüri! Aga seda ma ütlen, et meie Jüri küll süüdi ei ole. Ah, et koera õrritas ja kividega pildus? Väiksemaid kiusas? See küll Jüri ei olnud. Tema hoiab väiksemaid. Ta on üldse väga tundlik ja õrna südamega. Ta armastab väga loomi!»

«Kuulge, aga teised ka ju nägid, kui Jüri jooksis nurga taha ja sealt naaberõue!»

«Ega siis Jüri ise, aga need P. poisid ässitavad. Need teevad kõiki ulakusi ees ja õpetavad Jürile rumalaid sõnu. Pidid ka niisugused siia kolima! Ei jõua ära valvata, et ta

¹ Tallinna Linna Keskskooli, Tartu Kõrva-, Kurgu- ja Silmakliinik ning Tartu Kuulmishäiretega Laste Kool.

nendega kokku ei saaks! Küll ma olen keelanud. Ja kui hea poiss oli Jüri!»

Paljud vanemad on suuremal või vähemal määral mures, samuti nagu Jüri ema. Oma lapsed on head ja kenad, aga halvad sõbrad rikuvad nad ära: õpetavad rumalaid sõnu, ahvatlevad hulkuma, toorutsema, ulakusi tegema. Sõprade tõttu jääb õppimine kõrvaliseks tööks, pinginaaber ässitab tunnis distsipliini rikkuma, segab, ei lase tähelepanelikult kuulata jne.

Jüri ema on veendunud, et Jüri ise on oma loomult hea, õrn ja tundlik poiss, kuid teiste mõjul teeb ulakusi, mis nagu ei olekski kooskõlas Jüri senise iseloomuga. Embkumb, kas Jüri on muutnud oma «loomust» teiste mõjul või talitab ta vastupidi oma veendumustele ja tunnetele. Niihästi ühel kui teisel juhul on Jüri oma «loomus», see tähendab tema arusaamine heast ja halvast, väga nõrk.

Selliseid juhtumeid kohtame sageli. Näiteks ütlevad vanemate klasside õpilased 2. klassi õpilasele: «Joo tinti, tindis on suhkrut!» Poiss joo ki. Või näiteks jutustas õpetaja R. Martsoo, kuidas ühest Tallinna koolist saabus väikelinna keskkooli 4. klassi õpilane Heldur, 14 aastat vana. Iseloomustus oli tal väga halb. Algul oli Heldur viisakas ja korralik, kuid varsti jättis ülesanded tegemata, lahkus omavoliliselt tundidest, vastas õpetajaile jämedalt, tegi tunnis loomahääli, pildus pabereid, lõhkus vihikuid. Varsti leidis õpilasi, kes hakkasid jäljendama Heldurit. Eriti agaralt tegi seda sama klassi õpilane Tuljo. Lapsikult ja rumalalt tegi Tuljo kõik, mis Heldur käskis: püherdas poris, lakkus määrdunud raamatukaasi jne. Tuljo ema püüdis poega mõjutada peksuga, kuid see ei aidanud.

Tuljo paranes mõnevõrra alles siis, kui Heldur koolist eemaldati ja suunati teise, hoopis kaugemasse kooli.

Millest on tingitud, et lapsed üksteisele mõju avaldavad, et üks laps teeb midagi teise eeskujul? Tegevuses on siin samad jõud, mis üldse kasvatuses: inimest ümbritseva elu nähtused, isikud, kõnelused, raamatud, tegevus ning olukorrad, milles inimene elab — kõik see moodustabki nii laste kui täiskasvanute hingeelu sisu, see loob tundmused, mõtted, tõekspidamised ja kutsub esile tahte tegutsemiseks. Väline ärritaja kutsub esile vastusreaktsiooni. Näiteks kui pioneerisalk läheb külla lasteaeda, siis nad tutvuvad seal väikeste «tööde» ja mängudega. Lasteaias läbielatud tund-

mused ja mõtted tekitavad tahte valmistada väikestele näärirõõmu: igaüks valmistab mingi eseme, õpitakse lühike näidend jne.

On arusaadav, et lapsed on eriti kergesti mõjutatavad, nad jälgendavad pikemalt kaalumata teiste tegevust, «võtavad eeskuju». See tuleb sellest, et lastel (aga ka mõnedel täiskasvanutelgi) toimub erutuse kiire üleminek suuraju koore vastuvõtu (sensoorsest) keskusest liigutus- (motoorsele) keskusele. Kui laps näeb, et teine sööb, siis tunneb ka ta ise otsekohe nälga; üks mängib palliga, teine otsib ka oma palli välja jne. Täie õigusega öeldakse, et lapsed on nagu ahvid.

Seega on lapsed oma loomu poolest tõesti vastuvõtlikud nii headele mõjudele ja eeskujudele kui ka halbadele. Kuid juba esimestel eluaastatel hakkab lastel kujunema ka oma arusaamine heast ja halvast, õigemini sellest, mida tohib ja mida ei tohi teha. Iga aasta, kuu ja isegi päevaga õpib laps järjest uusi mõisteid heast ja halvast, lubatust ja keelatud, ilusast ja inetust. Kuid need tõekspidamised ei teki iseendast, vaid on pideva, järjekindla kasvatusel viili.

Missuguseid tundmusi, mõtteid, soove ja tegevust kutsuvad esile teatav kogemus, see ei olene ainult välisest nähtusest endast, vaid ka laste varasemaist tõekspidamistest ning arusaamadest. Eespool kirjeldatud Jüri hakkas nähtavasti pikemalt mõtlemata naabrilaste eeskujul kividega koera pilduma. Kuid näiteks Jaan, märganud, et kaaslased kavatsevad üle muruplatsi astuda, peatab nad ja ütleb: «Läheme parem teed möödal»

Seega võime vastata küsimusele, miks mõned lapsed leiavad head eeskju ja positiivseid sõpru, kuna teised halbu sõpru, järgmiselt: lapsed alluvad kergemini neile mõjudele, milleks on eelnevas kasvatuses välja kujunenud eeldused. Sellest võib järeldada, et mitte kõik õpilased ei järgne ühe huligaani mõjule. Koolis ja kodudes võib sageli jälgida «sõpruse» tekkimist, eriti kui sinna tuleb uus õpilane. Ta seltsib ühega ja teisega, kuid ligem kontakt tekib tal kohe nendega, kellel on samasugused kalduvused ja huvid. Ei ole raske mõista, kuidas üks tantsuhimuline ja sageli tantsimas käinud tütarlaps leiab teise omasuguse: neile on ühised neid köitvad kõneained, kavatsused ja mälestused. Samuti seovad kirjandus, tehnika ja teised alad. Miks

Tuljo võttis kergelt omaks halva eeskuju? Sellepärast, et ta imetles Helduri tegusid ja tundis lõbu ise sama tehes.

Ei tule muidugi unustada ka inimloomuse mitmepalgelisust. Igal inimesel, eriti lapsel, on mitmesuguseid huvisid ja nad tunnevad lõbu üsna erinevatest tegevustest. Ühed huvid ja iseloomujooned on esiplaanil, teised aga varjatud. Sattudes ühel või teisel põhjusel tugevate uute mõjutuste piirkonda, võivad mõnedki seni peidetud kalduvused ja iseloomujooned toetust saades tõusta esiplaanile ja muutuda valitsevaks.

Mida selgemalt ja kindlamalt on välja kujunenud lapse arusaamine heast ja halvast, tema veendumused, huvid ning tegevusalad, seda vähem on ta mõjutatav sõprade poolt, seda suuremat võimet omab ta ise teiste mõjutamiseks.

Sellest järgneb, et õigete vaadete, veendumuste ja huvide arendamine, bolševistliku iseloomu kasvatamine peab olema vanemate ja õpetajate tegevuse peamiseks ülesandeks.

Kuid esineb ka teisi, hoopis jämedaloomulisemaid mõjutamisvõtteid «sõprade» vahel, nimel vägivalda, hirmutamist ja «äraostmist».

Näiteks varastas 2. klassi õpilane laost pudeleid ja müüs neid poodi, kuna suuremad sundisid, ähvardades peksuga. Samuti sundis eespool nimetatud Heldur üht kaasõpilast varastama jahipüssi. Sageli alluvad paljud või kõik ühe klassi õpilased mõne suurema, füüsiliselt tugevama, mitu korda klassikursust kordama jäänud õpilase hirmutamiste ja ähvarduste mõjule. Nii näiteks ei avalda õpilased teatava ulakuse sooritaja nime, kuna see oli «keelatud». See on «sõprade» mõjudest kõige alandavam ja sageli meie ei saagi selle jälile, kuna see on nii häbistav vahekord, et õpilased ei taha sellest kõneldagi. Seda valvsamad peavad olema vanemad ja õpetajad, et vabastada lapsed painavast hirmust ning terrorist. Tegelikult ei ole terroriseerija jõud ja toorus mitte nii suur, nagu lapsed oletavad. Enamikus on nad langenud osava hoopleja ohvriks, kes ise võib olla üsna arg.

Mõned vanemad on arvamusel, et kõige parem on keelata oma lastel teiste lastega läbikäimine, nendega mängimine. Nad tahavad sellega vältida halbade mõjude võimalusi, hoida lapsed ainult oma kasvatusliku «kõie» piirkonnas. Kuid see ei ole õige. Sellistest lastest kasvavad nõrgad triiphoone taimed, kel puudub jõud enese eest seista, tali-

tada oma tõekspidamiste kohaselt. Esimesel kokkupuutumisel «karmi tegelikkusega» nad jäävad alla, sest neil puudub iseseisvus. Õige kasvatus ei seisa mitte kõigi halbade mõjude vältimises, vaid vastupanuvõime tugevdamises, karastamises. Nagu haigused tabavad mitte neid, kes on karastatud ja välisõhuga harjunud, vaid neid, keda on «vati sees» kasvatatud, nii tabavad ka moraalsed haigused esmajoones neid, kel puudub vastupanuvõime.

Teiselt poolt võtame lastelt koos sõpradega ära ka laste loomuliku arengukeskkonna, kahjustame iseloomu, tunduste ja tahte arengut. Väärtuslikud iseloomujooned, nagu enesevalitsemine, kohusetunne, seltsimehelikkus, ausus jne., saavad areneda ainult kollektiivis. Kui lastel puuduvad õigeaegselt võimalused omavanustega vabaks suhtlemiseks, siis kujuneb nende elu edaspidi raskeks, sest töö toimub meil kollektiivis. Kõige suuremaid raskusi on alati üksikult kasvanud lastega. Eemaldades lapse eakaaslastest, me mitte ainult väldime ohtusid, vaid jätame lapse ilma ka headest eeskujudest, mõjudest ja tõelistest röömudest.

Laste läbikäimine teiste lastega, nende suhtlemine ja üritused sõpradega nõuavad vanemalt õiget taktikindlat juhtimist. Vanemad peavad teadma, kellega lapsed sõbrustavad, kus käivad ja mida teevad. Peab tundma hästi oma laste kalduvusi ja võimeid kas vastu panna või järele anda halbadele mõjudele. Sageli lapsed lihtsalt ei oska võtta mingis olukorras õiget seisukohta või ei mõista oma õiget arvamust kaitsta. Kaugelt rohkem, kui me tavaliselt usume, on häid lapsi, kes tunnevad, mis on õige ja mis väär, ja nad tahavad ka hästi käituda, kuid paraku need head alged lämbuvad vastandlike tungide ja tunnete mõjul. Kuuldes väljendusi, nagu: «Ära ole memmepoeg, ole täismees! Seltsimehi ei tohi välja anda!» satub mõni laps segadusse, ei oska iseseisvalt otsustada, mis on tõeline mehisus ja seltsimehelikkus. Lastele tuleb anda nõu, kuidas talitada sellistel juhtudel ja isegi mida ütelda. Kui näiteks kaaslased pakuvad suitsu, võib öelda lihtsalt: «Ei taha. Mulle ei meeldi.»

Ei ole muidugi küllalt, kui laps ainult ise loobub ulakuste kaasategemisest, kuid vaatab pealt teiste rumalusi. On tarvis kasvatada lastel moraalsel jõudu ja julgust ka teiste mõjutamiseks heas suunas. See ei ole nii raske, nagu arvatakse. Lapsed ei ole vastuvõtlikud ainult halbadele mõju-

dele, vaid sama hästi ja veel paremini headele. On arusaadav, et samavanusel poisil või tüdrukul ei kõlba vanaimeselikult moraali lugeda oma kaaslastele. Sellega ta kutsub esile teiste pilke. Hoopis mõjukam on keelduda ulakustest sellepärast, et need ei huvita, ei meeldi. Veel parem on õpetada lapsi ennetama ulakate ettevõtete tekkimist. Selleks peab olema lastel varuks positiivseid ettepanekuid. Sageli näeme tänaval, õue- või parginurgas õpilasarühmi aru pidamas, mida ette võtta. Siin toimub tegevuse valik. Lapsi tuleb õpetada «maha hääletama» ettevõtteid, mis võiksid viia lõhkumise, rüüstamise, kaaskodanike tülitamise või ebakõlbeliste tegudeni, ja teiselt poolt leiutama ja esitama huvitavaid, positiivseid ettepanekuid (matkad, sportlikud võistlused, muuseumi külastamised, sobivad mängud jne.) ja neid kaitsma.

Eri vanuseis lapsi huvitavad erinevad asjad. Kui 4. ja 5. klassi poisid mängivad näiteks sõjamänge hoovides ja parkides, siis 10. ja 11. klassi õpilasi huvitavad vaidlused, peod, tants ja muud niisugused asjad. Erinevad on igas vanuses ohud ja kõrvalekaldumised. Lapsed on vastuvõtlikud ainult neile mõjudele, milleks neil teatavas vanuses on eeldusi. Iseenesest mõistetavalt on vaja arvestada erinevusi poiste ja tüdrukute vahel. Seepärast peavad vanemad pidevalt olema teadlikud oma laste ette kerkivaist probleemidest ning ohtudest ja andma nõu, kuidas neid ületada, kuidas mõjutada oma eakaaslast. Tuletatagu meelde oma noorust, otsitagu sealt nõu!

Seltsimise ja sõpruse kujunemise alus on eri vanuses erinev. Esimestes klassides saadakse sõpradeks peamiselt väliste tingimuste, nagu ühes pingis istumise, ühes majas või lähestikku elamise alusel. See sõprus ei ole eriti püsiv ega väga sügava mõjuga. Tarvitseb ainult paigutada need õpilased lahku istuma või viia üks neist paralleelklassi, kui sõprus ununeb. Keskmistes ja vanemates klassides toimub sõprade valik juba ühiste huvide ja kalduvuste alusel ja on seetõttu ka hoopis püsivama iseloomuga. Eriti kõrgelt hindavad lapsed sõprust vanemas koolieas. Lapsed, kes mingil põhjusel ei ole leidnud lähemaid sõpru, on sellepärast õnnetud. Selles vanuses ollakse sõprade suhtes väga nõudlik.

Ebaõnnestunult kujunenud sõprusvahekorrad, kus vastastikku teineteise puudusi suurendatakse, on kasvatajaile

raskeks probleemiks. Kui ei lähe korda laste sõprustundeid ära kasutada nende paremate omaduste arendamiseks, siis tuleb mõelda võimalust mööda sõprade lahutamisele. Siin aitab suurel määral füüsiline lahutamine, nimelt eri klassi või kooli paigutamine. Häid tulemusi on andnud ka uute sõprade ja erinevate ühiskondlike ning klassiväliste ülesannete andmine. Suurt abi võivad osutada siin kommunistlikud noored. Kokkuleppel vanemate ja õpetajatega suudavad nad märksa kergemini lahutada teineteist kahjustavad sõbrad, kui seda suudaksid teha vanemad või õpetajad.

Lapsed ei ole ühesugused nii oma sünnipärase omaduste kui ka kasvutingimuste poolest. Suure liikuvusega, elavad, nõrga pidurdusega lapsed (sangviinikud) talitavad sageli teiste eeskujul ilma aru pidamata. Püsivamad, aeglased, arenenud pidurdusega lapsed (flegmaatikud) kaaluvad oma samme, peavad rohkem silmas käitumise reegleid kui elavat eeskju. Elavad, algatusvõimelised lapsed kisuvad koguni teisi kaasa (koleerikud).

On arusaadav, et me ei või sellist tähtsat elulõiku, nagu sõprade ja seltsimeeste valik, lasta areneda omapead. Tundes oma last, peame suunama ja abistama teda sõprade valikul. Seepärast on vanematel paratamatult vajalik koos töötada kooliga. Mõnigi kord tuleb meil vahele astuda (koos klassijuhatajaga) ja lahutada need õpilased, kes vastastikku teineteise puudusi ja nõrkusi suurendavad, ja suunata liituma teistega (istumiskoht klassis, osavõtt klassi- ja koolivälisest tööst, ühiskondlikud ülesanded). Näiteks nõrgalt arenenud pidurdusega õpilasele sobib naabriks rahulik, end hästi valitsev õpilane, unisele ja loiule elav ning ettevõtlik. Vanemad peavad oma laste sõpru ja tuttavaid kutsuma külla ning püüdma tutvuda nende vanematega.

NÄRVILISUS

K. ARU

Sageli kuuleme lastevanematelt kaebusi, et nende lapsed on jonnakad, kapriissed või koguni närvilised. Millega on siin õieti tegemist? Laste närvilisust, jonnakust või kapriisust ei saa alati pidada kindlaks närvisüsteemi haiguse tunnuseks, kuid see on siiski signaaliks, et nende laste närvisüsteemi talitluses esineb kõrvalekaldumisi. Närvilisuse põhjused ja avaldusvormid lapseas on väga mitmekesised. Laste närvilisuse põhjusi tuleb otsida esmajoones laste närvisüsteemi erinevustes, võrreldes täiskasvanute omaga. Siinjuures etendavad väga olulist osa kasvatuslikud tegurid. Lapseas esinevate närviliste häirete vältimine ja ravimine on võimalik ainult sel juhul, kui lastevanemad on teadlikud lapse närvisüsteemi talitluste seadustest, arvestavad kasvatusprotsessis lapse iseärasusi ning vastavalt sellele suunavad lapse kasvatust, korraldavad tema elurežiimi.

Lapse arenemist ja kasvamist tundma õppides tuleb vaadelda tema organismi tihedas seoses ümbritseva keskkonnaga, ümbritseva maailmaga. Kui keerukas ka ei oleks ümbritsev keskkond, kui kiiresti ja lakkamatult ka ei toimuks seal mitmesugused muutused — inimene on alati võimaline kohanema uutest tingimustest.

Inimene tajub ümbritsevat keskkonda meeleelundite (nägemis-, kuulmis-, haistmis-, maitsmis- ja kompimis-elundi) abil. Arenemisprotsessis on iga meeleelund kohanenud ainult teatud liiki ärrituste tajumiseks (näiteks silm võtab vastu ainult valgusärritusi, kõrv helisid jne.). Meeleelundid on arenenud juba vastsündinul. Nii näiteks tajub vastsündinu valu otsekohe pärast sündimist. Sama on maksev maitsmismeele kohta: magusale reageerivad vastsün-

dinud imemis- ja neelamisliigutustega, kibedale aga süljeritusega või koguni imemise lõpetamisega.

Välismaailmast vastuvõetud ärritused kanduvad meeleelunditest närviteid mööda peaaju suurte poolkerade kooreosasse. Peaaju suured poolkerad ongi elundiks, ilma milleta poleks võimalik inimese kohanemine ümbritseva keskkonnaga.

Lapse ja täiskasvanu peaajul on silmatorkavaid erinevusi. Näiteks lapse sündimisel on tema peaaju raskus $\frac{1}{8}$ kogu keha kaalust, täiskasvanud inimese peaaju on ainult $\frac{1}{40}$ keha raskusest. Täiskasvanuga võrreldes lapse suhteliselt suur peaaju on aga veel lõplikult arenemata, kusjuures eriti vähe on arenenud ajukoor ja ajukoort moodustavad närvirakud. Täiskasvanu peaaju hallikat pinda katavad arvukad vaod. Lapse esimestel elukuudel pole vaod veel kuigi tugevad ja nende poolt piiratud käärud on madalad. Lapse aju on pidevas arengu- ja kasvuprotsessis. Lapse ajukoore arenemine toimub eriti intensiivselt esimese kolme eluaasta jooksul. Nooremas koolieas (s. o. 7—12 aastani) on peaaju ja närvisüsteem saavutanud kaalult küll täiskasvanu taseme, kuid ajurakud ei ole talituslikult veel nii täisväärtuslikud kui täiskasvanul. Alles vanemas koolieas (s. o. 15—18 aastani) kujunevad ajukoore rakud lõplikult välja, täiustub aju funktsionaalne tase.

Ajukoore puudulik areng tingib ka vastsündinu väga üldise ja piiratud kohanemise ümbrusega. Vastsündinu suudab väliskeskkonnas kohaneda ainult tänu kaasasündinud ehk tingimatutele refleksidele.

Refleks on organismi vastus mingile välisärritusele. Eristatakse tingimatuid ja tingitud reflekse.

Tingimatuks refleksiks nimetatakse organismi sünnipärast ehk kaasasündinud vastusreaktsiooni välisärritusele. Juba igal vastsündinul esineb kaks selgesti väljenduvat tingimatut refleksi — toite- ja kaitserefleks, kusjuures peamiseks, põhiliseks refleksiks on sel ajajärgul toite-, s. o. imemisrefleks. Niipea kui lapse huuli puudutab mingisugune ese, teeb ta imemisliigutuse. Huulte puudutus kui välisärritus kutsub seega esile imikul vastusena imemisliigutuse. Need refleksid on väga suure elulise tähtsusega ja ainult nende tõttu saabki laps oma elu alustada. Võrdlemisi varakult avaldub ka juba nn. orienteerumisrefleks, laps hakkab teraselt vaatlema oma ümbrust.

Järk-järgult imiku eluavaldused hakkavad täiustuma, ta reageerib energilisemalt ja ulatuslikumalt ümbruskonnas toimuvatele muudatustele. See põhineb juba uute, nn. tingitud reflekside kujunemisel. Esitame selgituseks järgmise näite. Kui ema toidab last rinnaga, siis pärast mõnepäevast söötmist otsib laps juba sülle võtmisel huultega ema rinda. Enne lapse imetamist võttis ema lapse alati kätele ja aja jooksul muutus see asend, milles laps imetamisel tavaliselt viibis, lapse närvisüsteemile otsekui toidu signaaliks — kujunes tingitud ärritajaks. Hiljem kutsub juba üksnes ema rinna nägemine tal esile toitereaktsiooni.

Tingitud refleksid kujunevad individuaalse elu vältel. Nad võimaldavad organismil otstarbekohaselt ja keerukalt käituda. Kõigi meie kogemuste, harjumuste ja teadmiste aluseks on tingitud refleksid. Mida kõrgemal arenemisastmel on organism, seda enam on tal arenenud võime kujundada uusi tingitud seoseid.

Uurimused on näidanud, et tingitud reflekside kujunemine lapsel algab varakult, esimesel-teisel elunädalal. Samuti muutuvad tingitud refleksid küllalt püsivaiks juba esimese 20—30 elupäeva jooksul. Üks varakult arenevatest tingitud refleksidest on nn. «ajarefleks». Ajarefleks väljendub selles, et imik hakkab küllaltki täpselt märkama toitmise 2—3-tunnilisi vaheaegu. Vastsündinu ärkamise toidu andmise momendiks on selle tõestuseks.

Arvestades asjaolu, et kogu inimese käitumine põhineb tingitud refleksidel, on täiskasvanute kohuseks hoolitseda selle eest, et lapsed omandaksid ainult õigeid ja sobivaid harjumusi, s. o. tingitud reflekse. Tuntud pedagoogiline tõde ütleb: «Kergem on kasvatada kui ümber kasvatada.» Juba varakult peab lapsele õpetama puhtusepidamist ja kujundama sellekohane tingitud refleks. Lapsel tuleb varakult kujundada keeldsignaal «ei tohi» teatava organismi reaktsiooni pidurdamiseks jne.

Akadeemik Ivan Petrovitš Pavlov ja tema kaastöölised tõestasid pikaajalise uurimise tulemusena, et peaaegu suurtes poolkerades toimuvad pidevalt kaks vastandlikku ja alaliselt vahelduvat närviprotsessi — erutus ja pidurdus. Erutusprotsess paneb meie organismi aktiivsesse tegevusse, kuna pidurdusprotsess mõjustab meie organismi talitlusi vastupidiselt. Erutus- ja pidurdusprotsessid on alalises liikumises. Nii võivad ajukoore rakud, mis teataval momendil

olid erutusprotsessis, olla järgmisel momendil pidurduses. Erutus- ja pidurdusprotsesside liikuvus, intensiivsus ja tasakaal määravadki organismi otstarbekohase talitluse.

Lastel võivad kergesti häiruda nende kahe põhilise närvi-
protsessi liikuvus ja tasakaal. Eelkoolieas ongi kõrgema
närvitalitluse funktsionaalseks erinevuseks erutusprotsessi
domineerimine pidurdusprotsessi üle, mis väliselt avaldub
lapse suures erutuvuses ja püsimatuses. Kuni ühe aastani
ei talu lapsed tugevaid ärritajaid, mistõttu nad võpatavad
iga tugeva heli puhul, ehmuvad tugevast valgusest jne.
Järsk müra võib mõnikord lapsel põhjustada isegi krampe,
mis tõestab erutusprotsessi kiiret levikut ajukoos ja
samaaegse pidurdusprotsessi nõrkust. Väikelapse liiga
sagedane ärritamine, liigne tegelemine temaga põhjusta-
vad liigväsimumust ja nõrgendavad närvisüsteemi. Pärast
paljude inimeste keskel viibimist on imikud erutatud ja
magavad öösel halvasti.

Väikelaste kalduvus erutatavusele ja samaaegne pidur-
dusprotsesside nõrkus on sageli üheks tekkiva närvilisuse
põhjuseks.

Jälgides lapsi perekondades ja lastekollektiivides mär-
kame suuri erinevusi nende käitumises ning suhtumises
ümbrusesse. Nii on osa lapsi elavad, seejuures kergesti
erutuvad, teised seevastu jälle aeglased, rahulikud, kolman-
dad on ägedad ja neljandad tagasihoidlikud, häbelikud.
Selline erinevus laste käitumises on tingitud nende närvi-
süsteemi erinevustest, mille alusel kujuneb iseloom.

Iseloomu all mõistetakse isiku kindlaid põhilisi psüühi-
lisi omadusi, mis avalduvad tema käitumises ning suhtumi-
ses ümbrusesse ja iseendasse, mis vajutavad pitseri kõigile
tema tegudele ning toimingutele.

Iseloomu füsioloogiliseks aluseks on inimese närvisüs-
teemi omadused. I. P. Pavlov on eraldanud neli põhilist
sünnipärast närvisüsteemi tüüpi, mis on tingitud kahe
põhilise närvi-
protsessi, s. o. erutuse ja pidurduse tugevu-
sest, tasakaalust ning liikuvusest. Tasakaalustatud tüüpi
iseloomustab kiire kohanemine uutes muutunud tingimus-
tes. Erutus- ja pidurdusprotsessid on võrdse tugevusega
ja hästi liikuvad.

Erutuvat tüüpi iseloomustab erutusprotsesside ülekaal ja
pidurdusprotsesside aeglustumine.

Pidurduvat tüüpi iseloomustab tingitud seoste aeglane moodustumine, pidurdusprotsesside ülekaal.

Inertset tüüpi iseloomustavad ühtlaselt, samuti aeglaselt tekkivad erutus- ja pidurdusprotsessid.

Nende nelja närvisüsteemi tüübi põhjal eristatakse nelja temperamenti, mis on inimese käitumise kõige põhilisemaks iseloomustajaks. Akadeemik Pavlovi poolt nimetatud temperamendid vastavad täielikult juba antiikajal antud klassifikatsioonile, s. o. sangviinikud, koleerikud, melanhoolikud ja flegmaatikud.

Nende nelja temperamendi vahel on aga arvukalt mitmesuguseid variante. Temperamentide erinevus avaldub sageli juba ühe ja sama perekonna laste juures. Igal temperamendil on oma positiivsed ja negatiivsed jooned. Näiteks sangviiniku puhul on väärtuslik tema kiire kohanemine, elavus ja liikuvus, flegmaatikul jälle rahulikkus ja ruttamatus.

Kuid närvisüsteemi tüüp ja temperament ei määra veel täielikult inimese iseloomu. Inimese iseloomu määravad sünnipärased närvisüsteemi omadused ja kõik need mõjustused, mis saavad edaspidi osaks organismile. Nii nagu närvisüsteemi tüüp ei ole täiesti muutumatu, nii on see maksev ka temperamendi suhtes. Temperament muutub koos vanuse ja kasvatusesega. Akadeemik I. P. Pavlov kirjutab: «Inimese ja looma käitumisviis ei ole tingitud mitte ainult närvisüsteemi kaasasündinud omadustest, vaid ka nendest mõjudest, mis langesid ja pidevalt langevad organismile tema individuaalse elu vältel, s. t. oleneb pidevalt kasvatamisest või õpetamisest nende sõnade kõige laiemas mõttes.» Samuti märkis I. M. Setšenov: «Loendamatul enamikul juhtudel määrab psüühilise sisu laadist (iseloomust — K. A.) $\frac{999}{1000}$ osa kasvatus selle sõna laiemas mõttes ja ainult $\frac{1}{1000}$ osas sõltub see individuaalsusest.»

Kasvatusest oleneb suurel määral inimese iseloom, seepärast on laste kasvatamisel väga oluline, et lastevanemad tunneksid oma laste temperamenti ja kohtleksid neid vastavalt sellele. On enesestmõistetav, et julget ja elavat last ei saa võrdselt kohelda tagasihoidliku ja ara lapsega.

Millist negatiivset mõju võib avaldada väär kasvatus nooruki iseloomu kujunemisele, seda illustreerib järgmine näide artikli koostaja tähelepanekuist. Ülo M., 18 aastat

vana, suunati vanemate soovil psühhoneuroloogilisse haiglasse uurimisele. Vanemate andmeil oli noormees viimaste aastate jooksul lõpetanud nendega igasuguse suhtlemise — vanemaid nähes kattis oma näo kätega, sõi eraldi jne. Haiglas käitus Ülo täiesti normaalselt, leidis elava kontakti kaashaigetega ja meditsiinilise personaliga. Kord külastas teda ema. Ülo keeldus emaga rääkimast, kattis oma näo kätega ja tahtis lahkuda. Arsti nõudmisel jäi ta siiski ema juurde, kuid keeras emale selja ja teretas ema oma kätt selja taha ulatades. Vestlust ta aga emaga ei alustanud. Ema lahkumise järel oli Ülo erutatud, närviline.

Vesteldes Ülo ja tema tädiga selgus koduses kasvatuses terve rida jooni, mis Ülo käitumisele olid vajutanud sellise pitseri. Juba varasest lapsepõlvest alates kasutati Ülo suhtes väga sageli täiesti põhjendamatult füüsilist vägivalda. Koolipõlves ei arvestatud kunagi Ülo vaimseid huve ja püüti isegi takistada nende rahuldamist. Nii põletas ema Ülo geograafiaatlase, öeldes põhjenduseks, et «kaartides tuhnimine on asjatu ajaraiskamine». Viimastel aastatel tekkis Ülol huvi keelte vastu, vanemad ei võimaldanud aga ühegi vastava raamatu ostmist (olgu et majanduslikud tingimused seda lubasid). Ülole ei antud kunagi taskuraha kinno või teatrisse minekuks: ei hoolitsetud korraliku rõivastuse eest jne. Kui nooruk hakkas hiljem töötama ehitustöödel ja õhtuti õppis õhtukoolis, siis unustas ema sageli Ülole toitu valmistada. Senini on Üloga käitunud kui väikese lapsega, püütud kõigiti maha suruda nooruki iseseisvust ja «minateadvust».

Sellise taustaga kasvatusvigade tagajärjel on noorukil arenenud sügavalt juurdunud negatiivne iseloomujoon: vanemate vihkamine ja trots nende vastu. See nooruk on lõplikult irdunud oma kodust ja vanemaist.

Milliseid närvilisuse vorme me kohtame lastel kõige sagedamini?

Isutus

Isutust peetakse lapse sagedasemaks haiguse tunnuseks. Isutus esineb mitmesuguste erinevate haiguste puhul (seede-elundite haigestumine, nina- ja kurguhaigused, palavikuhaigused jne.). Isutuse põhjus võib peituda aga

ka lapse liiga ühekülgses toidus, maiustustega liialdamises jne.

Mõnikord tekib aga isutus nn. närvilisel alusel. Siin on isutuse põhjustajaks kas lapse vägivaldne toitmine, liiga külm või liiga soe toit jne.

Lapse toitmine ähvarduste, sundimise ja vägivaldliga võib edaspidi isutuse esile kutsuda juba toidu nägemisel. Isutus võib areneda ka mõne üksiku toidu suhtes, kui selle söömine varem on olnud korduvalt seotud ebameeldivustega. Näiteks laps kannatas pikemat aega seedehäirete all, mistõttu teda pikema aja jooksul toideti tummiga. Haiguse möödudes aga muutusid ka teised toidud, eriti supid, mis väliselt sarnanesid tummiga, lapsele vastikuks, ilma et ta neid oleks maitsenud.

Isutus mõne üksiku toidu suhtes võib tekkida ka siis, kui selle toidu lõhn või välimus sarnaneb mõne ebameeldiva ainega.

Isutust ei kõrvalda lapsega riidlemine ega söömasundimine, selline käitumine ainult suurendab lapse närvilisust ja ka isutust. Ebaõigeks tuleb pidada ka lapse toitmist «salaja», lapse tähelepanu kõrvalejuhtimist söötmisel, söötmist meelituste abil jne. Need võtted ei kõrvalda tekkinud tingitud seost, kuna toit, toitja ja miljöö, kus süüakse, on samad.

Kui isutus on tekkinud mõne üksiku toidu suhtes, siis tuleb vastikust tekitavat toitu esialgu mitte anda, et vastav tingitud seos aja jooksul hakkaks kustuma. Edaspidi hakatagu seda toitu vähehaaval andma koos suuremas ülekaalus oleva maitsva toiduga.

Kui isutus tekkis seoses kindla ümbrusega, on soovitatav laps sellest miljööst eemaldada. Mõnikord on üksikute laste isutuse soodsalt kõrvaldanud lapse paigutamine lastekollektiivi, kus ta koos teiste lastega hästi sööma hakkas.

Unehäired

Tegevuse vaheldumine puhkeperioodidega on organismi loomulik, tingimatu vajadus, sest peaaegu suurte poolkerade närvirakkude kestev ja pingutav töö viib nende väsimusele ja kurnatusele. Puhkus on ainuke tee väsinud organismi

töövõime taastamiseks. Täieliku puhkuse tagab ainult sügav uni.

I. P. Pavlovi definitsiooni järgi on uni «... suurte poolkerade tegevusetuse, puhke seisund... uni on kaitsepidurdus, mis on levinud poolkerade suurtele aladele».

Unevajadus on individuaalselt väga erinev. Lapse unevajadus on aga tunduvalt suurem kui täiskasvanul. Vastavalt lapse vanusele on erinev ka lapsele vajaliku une kestvus. Nii soovitatakse imikule und ööpäevas 16—20 tundi, väikelastele 12—16 tundi ja vanemaelistele lastele 9—11 tundi. Une kestus oleneb ka lapse tervislikust seisundist. Laps, kes tihti on haiglane või kes on põdenud mõnda rasket nakkushaigust, on kehaliselt nõrk ja ta peab muidugi rohkem magama kui terve laps.

Une täisväärtuslikkus oleneb peale une kestuse ka veel une sügavusest ja une perioodilisusest, s. o. ärkamise ja magamamineku rütmilisusest.

Lapse uni on täiskasvanute omaga võrreldes sügavam, samuti on uni sügavam esimestel unetundidel.

Kindla päevarežiimi puhul kujunevad lapsel nagu täiskasvanulgi välja tingitud refleksid ajale. Heites magama alati ühel ja samal ajal tunneb laps just sellel kellaajal vajadust une järele ja magama heites uinub ta silmapilkselt. See kindlustab une õige perioodilisuse.

Lastel esineb sageli kõrvalekaldumisi normaalsest unest, s. o. unehäireid. Unehäireid võime jaotada kahte rühma: uinumishäired ja magamishäired.

Uinumishäirete puhul laps ei uinu öhtul kiiresti magama, ta lamab unetult kauemat aega voodis, mistõttu kannatab nii une sügavus kui ka kestus ja laps ärkab hommikul väsinuna.

Uinumishäirete sagedane põhjus peitub lapse päevarežiimi puudumises või selle rikkumises. Laps, kes ei ole harjunud kindlaksmääratud režiimiga ja heidab magama erinevatel kellaagadel, ei uinu kunagi nii kiiresti kui laps, kes on harjunud magamaminekuga kindlaksmääratud kellaajal. Uinumishäire võib lapsel esile kutsuda juba ühekordne päevarežiimi rikkumine. Näiteks on vanematel külalised, millega seoses lapsed lähevad magama hiljem kui tavaliselt. Sel puhul laps ei uinu siis enam tavalise kiirusega.

Uinumishäireid soodustab ka lapse psüühiline erutus-

seisund, sügavad päevased elamused jne. Näiteks ööl enne eksamit ei suuda paljud õpilased uinuda, nende uni on täis rahutuid unenägusid eelseisva sündmuse temaatikal.

Uinumishäireid võib esile kutsuda ka loobumine mõningatest harjumustest, näiteks kui laps on harjunud magama pimendatud ruumis, siis võib uinumishäiret põhjustada valgustatud tuba.

Uinumishäireid lastel võib põhjustada ka mõningate maitseainetega liialdamine. Kersti L. ema pöördus arsti poole kaebusega, et tema tütar kannatab kahel viimasel nädalal uinumishäirete all. Laps oli allutatud kindlale päevarežiimile. Kehaliselt ja vaimselt oli laps täiesti terve. Jutuajamise vältel selgus, et uinumishäirete esinemise ajal andis ema Kerstile igal õhtul enne magamaminekut pool tahvlit šokolaadi (ca 25 g). Ent šokolaadi andmises peituski käesoleval juhul uinumishäire põhjus. Nimelt šokolaad sisaldab kofeiini, mis mõjub närvisüsteemile erutavalt ja und peletavalt. Samal põhjusel ei ole soovitatav lastele enne magamaminekut anda joogiks oakohvi või kanget teed.

Teise rühma moodustavad nn. magamishäired. Magamishäirete puhul laps magab öösel rahutult, ärkab korduvalt üles, räägib unes või esinevad isegi hirmusööstid. Hirmusööstide all kannatavad lapsed hakkavad unes järsku valjult kisama, ärkavad hirmunult või tormavad isegi abiotsivalt vanemate juurde. Hirmusööstid võivad öö jooksul korduda mitmel korral.

Uinumis- ja magamishäirete all kannatavad esmajoones kergesti ärrituvad ülitundlikud lapsed. On nõudeks, et selliseid lapsi ei tohi enne magamaminekut ärritada, vaid neile tuleb võimaldada rahulik tegevus — jutustuste kuulamine, lugemine, rahustavad mängud jne. Tingimata tuleb kehtestada kindlad magamisajad, mis peavad kujunema harjumuseks. Tuleb meeles pidada, et harjumusi ei saa luua meelituste ega ähvardustega.

On tuntud tõsiasia, et uinumisele mõjuvad soodustavalt nõrgad monotooned ärritused — kerge rütmiline õõtsumine sõidukis (näiteks raudteevagunis), lastel kiigutamine hällis või kätel jne.

Kiigutamise rahustav ja uinutav toime on täiesti seletatav I. P. Pavlovi õpetusega. Kiigutamine kui korduv nõrk

ärritus väsitab ajukoore teatavaid rakke, kus tekib järk-järgult tugevnev ja naaberrakkudele laienev pidurdusseisund, mis ongi uni. Kuid kiigutamisel on ka oma pahe — laps, kes harjub uinuma kiigutamise saatel, hiljem ilma kiigutamisetä üldse ei uinu. Nii on kiigutamine ühelt poolt und soodustav, teiselt poolt aga uinumishäire tekitajaks.

On üldiseks nõudeks, et ruumis, kus laps magab, ei tohi olla eredat valgust ega kära. Siit teevad mõned lastevanemad järelduse, et nad peavad elama laste uinumise ajal «poolpimedas», käima kikiparvul, rääkima poolsosinal jne. Sellist äärmusse kaldumist ei saa pidada soovitavaks. Lapsi tuleb harjutada magama vastavalt korterioludele niisugustes tingimustes, et lastevanemad erilise piiramiseta võiksid jätkata oma igapäevaseid toimetusi. Mingil juhul aga ei ole lubatud, et lapsed harjuksid magama minema erinevatel kellaaegadel, ainult koos vanematega.

Unehäirete teatud vormina esineb nn. öine enurees ehk kusepidamatus. Õige kasvatamise ja vajalike harjumuste kujundamise korral kaob tervetel lastel öine voodi märjaks-tegemine hiljemalt teisel-kolmandal eluaastal täielikult. See on olnud muidugi suurel määral vanemate hoolest lastel puhutusrežiimi kujundamisel. Püsib öine kusepidamatus aga ka hiljem, tuleb otsida selle põhjusi. Korrapärase kasvatuse kõrval on siin sagedaseks põhjuseks just laste närvilisus. Füüsiline karistus ja hirmutamise õist kusepidamatust ei kõrvalda. Last on vaja psüühiliselt mõjustada, juhtida sõbralikult tähelepanu sellele pahele, vähendada õhtuti joodava vedeliku hulka ja sundida korrapäraselt põit tühjendada enne uinumist. Öine lapse äratamine ei anna alati soovitud tulemust.

Unehäired esinevad lastel ka mitmesuguste haiguste puhul. Näiteks võivad unehäired olla tingitud valudest, seedehäiretest, hingamis- ja vereringehäiretest jne. Seepärast tuleb unehäirete selgitamiseks pöörduda arsti poole.

Hirmud

Hirm on negatiivne, elutegevust nõrgendav tundmus. Hirmutunded võivad lastel esineda väga erinevates avaldusvormides: pimedusekartus, mitmesuguste ameti-isikute (korstnapühkija, arst jne.) ning mitmesuguste fantastiliste

olevuste (tondid, nõiad jne.), samuti autode, koerte, kas-
side jne. kartmine.

Hirmu võivad vallandada väga erinevad põhjused. Näi-
teks Kalju K., 13 aastat vana, kardab punaseristiautot ja
valgeid kitleid kandvaid inimesi. Neid nähes ta lausa kah-
vatub ja väriseb. Hirm on tekkinud sellest, et 4-aastase lap-
sena oli ta pealtnägijaks, kuidas ta vanemat venda raske
haigena kanti valgeis kitleis inimeste poolt punaseristi-
autosse ja viidi haiglasse. Haiglas aga vend suri. Kalju K.
hirmu põhjustajaks on varasest lapsepõlvest säilinud eba-
meeldiv elamus.

Väga sageli põhjustab lastel hirmu kodune väärkasva-
tus. On palju lapsi (ja isegi täiskasvanuid), kes ei julge
pimedas üksinda liikuda, samuti pimedas uinuda ja
magada.

Sageli on siin põhjuseks kodus vanemate keskel levinud
religioossed igandid ja sellest tulenevad seletused surnute
ilmumisest elavate juurde, hingede rändamisest jne. Ei ole
siis ime, kui Tiiu või Juku ei julge pimedas õue minna, kus
tuulesahin ja katusepleki kolin tekitab talle isa või ema
jutustuse mõjul haiglasliku kujutluse surnud naabrionu
hinge rändamisest.

Pimedusekartust võib põhjustada ka lapse otsene hirmu-
tamine. Nii mõnigi isa ja ema on lausunud mõtlematult
pimedas toas magamajäävale lapsele: «Kui sa nüüd kohe
magama ei jää, siis tuleb see kole nõid ja viib sind meie
juurest ära.»

Hirm võib tekkida ka vanemate eeskujul. Näiteks Paabu
ema kardab äikest ega suuda seda sageli varjata ka kolme-
aastase Paabu eest. Järsk vali müra juba iseenesest teki-
tab kergesti hirmupidurdust, nähes aga ema kahvatuvat,
tema võpatusi, lusika käest mahapillamist ja ekslevat pilku,
valdab ka Paabut arusaamatu hirm. Eriti suurenes Paabu
hirm pärast seda, kui nad kord emaga olid jalutamas ja
ootamatult hakkas müristama. Ema närviline ruttamine,
lapse käe muljumine ja rebimine avaldasid Paabule väga
tugevat halba mõju.

Vanemad inimesed peavad säilitama vähemalt välist
rahulikkust igas olukorras. Kasutu on vanematel püüda
last julgustada või vabastada hirmust, kui nad ise kar-
davad.

Hirmu tuleb seletada kui tingitud negatiivset seost, tin-

gitud refleksi, mis tekib ebameeldivate elamuste või vanemate mõtlematult lausunud sõnade tagajärjel. Uued ärritajad (ebameeldivus, vanemate hirmutamise) kutsuvad ajus esile pidurdusprotsessi ja vallandavad tugevamaks osutunud hirmutunde.

Lapse hirmutundeid väldib üksnes õige kasvatus. Tekkinud hirmutundeid kõrvaldab laste julgustamine ja sel teel kujunenud hirmu kaotamine.

Väärharjumused

Väärharjumused on üheks laste närvilisuse avaldusvormiks, näiteks näpu või mingi eseme imemine, küünte närimine, keha või üksiku kehaosa monotoonne kõigutamine, mõne kehaosa järjekindel puudutamine jne. Neil juhtudel on tegemist väärade ja mittesoovitavate tingitud seoste ehk tingitud reflekside kujunemisega. Enamik sellistest väärharjumustest on kujunenud kasvatusvigade tagajärjel. Näiteks kui lapsele on uinumise kiirendamiseks antud imeda lutti, siis kujuneb sellest peagi harjumus ja ilma lutita laps enam ei uinu. Nii võimegi kohata 5—6-aastasi ja veel vanemaidki poisse ja tüdrukuid, kellele ema enne magamaheitmist tingimata ulatab luti või mõne eseme (näiteks vatitüki). Mõningad väärharjumused, nagu mingi kehaosa puudutamine või sügamine, võivad olla tingitud hügieeni vigadest (näiteks kitsad riided, ussnugilised).

Väärharjumuste vältimiseks on seepärast esmajoones oluline kasvatus- ja hügieenivigade kõrvaldamine.

Väljakujunenud väärharjumusi ei kõrvalda aga ei lapsega kurjustamine ega tema karistamine. Väga oluline on lapsele sobiva tegevuse leidmine, mis köidaks lapse tähelepanu ja takistaks ebasoovitava reaktsiooni tekkimist. Vanemate laste puhul rakendatakse selgitavaid vestlusi.

Näiteks üks lapsevanem, kelle tütrele oli kombeks närida küüsi, kõrvaldas väärharjumuse pideva süstemaatilise kokkulepete sõlmimisega. Rahuliku vestluse teel lepiti kokku, et laps ei näriks küüsi kuni lõunasöögin, siis sõlmiti kokkulepe kuni jalutama minemiseni, edasi uus kokkulepe kuni magamaheitmiseni jne. Last kiideti iga kord tema saavutuse puhul ja teda hoiti tegevuses huvitavate mängude ning vestluste abil. Ja nii toimides väärharjumus kaduski.

Kergesti ärrituvad, tasakaalutud lapsed

Selliseid lapsi iseloomustavad kiiresti tekkivad tugevad tundmused. Nad on väga liikuvad ja kärsitud. Sageli tungivad nad näilise põhjusega kallale teistele lastele ja täiskasvanutele, neid kas lüües, näpistades või hammustades. Vihahoos on nad raskesti vaigistatavad. Mõnikord nimetatakse selliseid lapsi agressiivseteks lasteks.

I. P. Pavlovi õpetuse alusel on kergesti ärritatavuse põhjuseks ajukoos valitsev erutusprotsesside ülekaal ja pidurdusprotsesside nõrkus. Sellised lapsed on koleerilise temperamendi esindajaks.

Kergesti ärritatavus võib kaasuda mõne kurnava nakkushaigusega, näiteks pärast peaju põletikku esineb lastel sageli ülitundlikkus väliste ärrituste suhtes — tugev müra, hele valgus, sattumine võõrasse ümbrusse võõraste täiskasvanute ja laste keskele kutsub neil esile tugeva erutuse ja tasakaalutuse.

Erutatud oleku ja agressiivsuse põhjuseks võib olla ka vanemate väär kohtlemine: kas asjata karmus ja keelud, igal võimalusel lapsele omase algatusvõime ja aktiivsuse mahasurumine või vastupidi — liigne järeleandlikkus.

Erutatud olek avaldub sageli hüsteeriliste reaktsioonidena, rahvasuus tuntud «vihakrampidena». Näiteks laps jääb ägedas nutuhoos järsku vait, viskub maha, kogu keha ja jäsemed kangestuvad, mõnikord esineb ka jalgade trampimine. Mõne minuti järel selline hoog möödub. On oluline vihakrampi eristada langetõve e. epilepsilisest hoost, mille puhul on vajalik arsti konsultatsioon. Vihahoos mahaviskuv laps valib kohta, et endale mitte liiga haiget teha. Langetõve hoo puhul teadvus kaob ja laps kukub ükskõik kuhu, kas terava eseme vastu, tulle või keeva vette.

Vihakrambid põhinevad enamasti ebaõigel kasvatusel, kui vanemad lasevad lastel n. ö. «üle pea kasvada». Iga lapse soovi püütakse täita vastuvaidlematult ja sellega vältida hüsteerilise reaktsiooni tekkimist. Kui lapse mõne soovi täitmine leiab sel puhul vanemate poolt vastuseismist, reageerib laps sellele kõhe nutuhooga, trampimisega, ähvardusega «surra» jne. Hirm sellise hoo kordumise ees sunnib mõningaid lastevanemaid laste soove lugema juba niiõelda nende silmadest ja näoildest. Loomulikult niisugune järeleandlikkus ainult halvendab olukorda ja loob soodsa pinna

hüsteeriliste reaktsioonide kordumiseks. Õigeks tuleb pidada siin laste soovide ja käitumise ignoreerimist — lapsele mitte tähelepanu pöörata, kuni nutuhoog ja «kramp» on möödunud. Väljakujunenud ärritatavuse ravimisel on oluline lapse elurežiimi õige reguleerimine. Tuleb vältida asjatuid ärritusi, lasta lapsel rohkesti viibida värskes õhus ja tegelda kehakultuuriga. Arsti ettekirjutusel võib kasutada ka mitmesuguseid rahustavaid ravimeid.

Kergesti pidurduvad lapsed

Vastandina kergesti ärrituvatele lastele kohtame igapäevases elus, nii kodudes kui ka lastekollektiivides, kergesti pidurduvaid lapsi — lapsi, kes hoiduvad teistest eemale, tõmbuvad üksindusse ja sulguvad enesesse. Need on häbelikud ja arad lapsed, kes omaenese «mina» ei too kunagi esiplaanile. Nad solvuvad kergesti ja peavad solvamisi kaua meeles. Nad elavad sügavalt läbi kõiki ebameeldivusi, ebaõnnestumised muudavad neid aga veelgi aremaks ja kinisemaks.

Need lapsed on melanhoolse temperamendi tüüpilisteks näideteks, kellel närviptsessidest on ülekaalus pidurdusptsessid.

Närvisüsteemi iseärasuse kõrval peitub põhjus sageli ka kasvatuses, eriti vanemate liigses karmuses. Nimetaksin siinkohal A. Makarenko teoses «Loengud laste kasvatamisest» kirjeldatud nn. surveautoriteeti: «Sellist autoriteeti ajavad taga kõige rohkem isad. Kui isa kodus aina mõirgab, on alati vihane, käratseb kõuena iga tühise asja pärast, haarab igal parajal ja mitteparajal juhul kepi või rihma, vastab jämedalt igale küsimusele, karistab last iga süüteo pärast, siis see ongi surveautoriteet.» On arusaadav, millist kahjulikku mõju avaldab selline surveautoriteet kergesti pidurduva lapse kasvatusptsessis.

Nii mõnelgi lapsevanemal on kombeks lapsi nende töö ja tegevuse juures iga ebaõnnestumise puhul alavääristada, nimetades neid kas saamatuteks, «igavesteks käparditeks» jne. Niisugune karm hinnang lapse ebaõnnestunud töö kohta alandab iga lapse enesetunnet, kergesti pidurduva lapse muudab see aga veelgi saamatumaks ja aremaks.

Kergesti pidurdatavus võib lapsel kujuneda ka mõne

kehälike defekti korral, millest laps tunneb end alavääris-
tatuna, irdub kaaslastest ja sulgub ikka enam ja enam ene-
sesse. Nii võime kohata selliseid lapsi kogelejate hulgas.

Et kergesti pidurduvad lapsed on kergesti solvuvad, sol-
vumisi sügavalt läbielavad ega suuda solvamisi kaua unu-
stada, võivad nad mõnikord ootamatult kalduda isegi agres-
siivsusele.

Näitena toome Tapa rajoonis asuva 7-klassilise kooli
5. klassi õpilase Elmu E.

Elmu vanemad olid juba palju aastaid tagasi surnud ja
Elmu elas oma vanaisa juures. Kodune majanduslik olu-
kord oli äärmiselt raske. Et Elmu kasvas vanade inimeste
juures, oli ta oma iseloomult muutunud väga kinniseks,
seltsimatuks ja enesestõmbunuks. Ta oli sageli kaasõpi-
laste pilke ja solvamiste objektiks. Ühel vahetunnil haaras
Elmut kaasõpilane Laine palli ja tormas sellega tütarlaste
WC-sse. Elmu reageeris sellele nii tugeva vihahooga, et
võttis taskunoa ja lõi sellega WC-st väljuvale Lainele kerge
haava käsivarde. Õpetaja selgituse mõjul lakkasid õpila-
sed pärast seda juhtumit Elmut kiusamast. Ka Elmu käitus
korralikult, kuid kollektiivist jäi ta ikkagi eemale.

Kergesti pidurduvad lapsed vajavad nii kodus kui ka kol-
lektiivis eriti hoolsat ja tähelepanelikku kasvatust. Neid
tuleb kohelda sõbralikult, julgustavalt ja innustavalt. Kol-
lektiivis tuleb neid kaasa tõmmata ühiskondlikku töösse,
mis tõstab nende eneseusaldust ja lülitab nad kollektiivi
ühisesse tööruumi.

Jonnakus ja kapriissus

Lapse kasvamine ja arenemine ei toimu kunagi rahulikult,
ilma takistusteta ja vastuoludeta, vastupidi, see toimub
pidevates vastuoludes lapse ja teda ümbritsevate inimeste
ning esemete vahel. Need vastuolud tulevad eriti ilmsiks
2.—3. eluaastal, mil hakkab arenema ja kujunema lapse
«miniteadvus». Kolmandaks eluaastaks on laps saavuta-
nud teatava arusaamise ümbritsevast maailmast ja teatava
oskuse tegutsemiseks. Sel perioodil hakkab laps järele
aimama oma kasvatajate tegevust, tal tekib soov ise riie-
tuda, ise haarata teatud esemeid jne. Laps tahab iseseisvalt
tegutseta täiskasvanute eeskujul, «mina ise» — see kaju-
neb tavaliseks väljenduseks. Lapse tegutsemistuhinas teki-

vad aga paratamatud vastuolud lapse ja vanemate vahel, sest vaatamata kujunenud tugevale tahtele ei saa lubada last kõikjal iseseisvalt tegutseda.

Nii võibki tekkida jonn. Jonni selgitamiseks tooksime järgmise näite. 7-aastane Toomas viibis koos oma vanematega võõrsil. Söögilauas istudes hakkas poiss korraga pahandama: «Mina ei joo piima sellest tassist.» Ja Toomas annab emale «käsu», et see tooks tema oma tassi. Vaatamata ema ja isa meelitustele jäi poiss oma otsuse juurde, kuigi ta sai aru, et oma tassi pole võimalik antud momendil saada. Ema manitsustele reageeris Toomas aga trotsliku lauast lahkumisega ja nutuga. Rahustamise peale nutuhoog süvenes veelgi, sellega kaasnes jalgade trampimine.

Ka selles näites näeme vastuolu tekkimist Tooma soovide ja vanemate otsuse vahel, kusjuures Toomas nutu ja karjumisega püüdis oma eesmärki saavutada.

Jonni all me mõistamegi lapse kangekaelset püüdu oma otsusest ja soovist kinni hoida isegi sel juhul, kui laps saab aru oma soovi või otsuse mõttetusest. Seejuures lapse käitumine on trotslik, kaasuvad sagedasti nutuhood, jalgade trampimine, mahaviskumine jne.

Eristatakse nn. aktiivset ja passiivset jonn. Aktiivse jonn puhul jääb laps kangekaelselt oma soovide ja taotluste juurde, mida saadavad agressiivsed avaldused — kisa, trampimine, ähvardused jne. Passiivse jonn puhul laps ei reageeri vanemate soovidele ega korraldustele ning jätkab vanemate keelust või palvest hoolimata oma tegevust.

Jonn võib avalduda vahel nn. negativismina. Negativismi puhul lapsed toimivad vastupidiselt vanemate käsule ja soovidele. Näiteks kui lapsele pakutakse mõnda eset või toitu, siis nad keelduvad seda vastu võtmast; kui see ese või toit antakse mõnele teisele, haaravad nad ise selle järele. Koolis võib negativism mõnikord võtta nn. vaikimise kuju, s. t. õpilane ei vasta ühelegi õpetaja küsimusele ega täida ühtegi õpetaja korraldust.

Jonnile lähedased on kapriisid. Kapriisid on seisundid, mille abil laps püüab endale tähelepanu tõmmata ja sunnib enesega tegelema, enese eest hoolitsema. Kapriisid lapsed tavaliselt ei taha leppida ühegi olukorraga, leiavad alati põhjust virisemiseks.

Jonni ja kapriiside põhjus peitub lapse närvisüsteemi iseärasustes — pidurdusprotsesside nõrkuses ja kiirete erutuskollete tekkimises ajukoores, kusjuures erutusprotsess kiiresti levib. Jonn tekib seepärast sagedamini kergesti erutuvatel lastel ja nn. koleerilise temperamendi puhul.

Jonn tekib aga kõige sagedamini kasvatusvigade, eriti laste liigse hellitamise tagajärjel. Nimetaksin siinjuures A. Makarenko poolt kirjeldatud vanemate nn. headuseautoriteeti: «... Papa või mamma esinevad lapse ees hea inglil kujul. Nad lubavad kõike, neil pole millestki kahju, nad pole ihned, nad on oivalised vanemad. Nad pelgavad igasuguseid konflikte, nad eelistavad perekondlikku rahu, nad on valmis ohverdama ükskõik mida, ainult et kõik hästi läheks. Sellises perekonnas hakkavad lapsed üsna peatselt vanemaid lihtsalt käsutama, vanemate mittevastupanu avab avarad võimalused laste soovidele, kapriisidele ja nõudmistele...»

Jonni ja kapriiside vältimiseks on vaja lapsi juba varakult õpetada alluma režiimile, kusjuures väga oluline osa on laste jõukohasel ja huvitaval tegevusel. Laste tegevuses, eriti mängus, areneb lapse iseteadvus ja lahenevad vastuolud välismiljööga. Kõrvuti mänguga tuleb anda lapsele jõukohaseid tööülesandeid, mida igapäevases elus leidub küllaldaselt. Tööülesannete sooritamine soodustab lapse «miniateadvuse» arengut, ta saab siin kõige otstarbekohasemalt rakendada oma soovi «mina ise» — ja nii väldime jonnit. Oluline on lastevanemate hinnang lapse poolt sooritatud töö kohta. Karm mahategev hinnang ebaõnnestumise puhul soodustab ainult edaspidist tööst loobumist ja jonn poeb kas negativismi või passiivse jonnit vormi.

Üks kasvatusviga, millel põhineb jonnit areng, on vanemate poolt otsuste sagedane muutmine. Lastevanemad peavad omapoolseid nõudmisi esitama alati kindlasuunaliselt, lapsele arusaadavalt ja veenvalt motiveerituna. Laste soove ja taotlusi ei tohi rahuldada jonnit alusel, sest jonnit muutub siis ainult tugevamaks ja laps edaspidi taotlebki kõike jonnit nides.

Jonnitakuse murdmine vägivaldiga ja valjusega ei anna samuti soovitud tulemusi. Füüsilise karistusega saavutatakse küll näiliselt jonnit murdmine, kuid lapse jonnit ja kangus tihti süvenevad ning hirm alalise karistuse ees suurendab umbusku vanemate vastu.

Ekslik oleks jonni pidada lastel loomulikuks ja paratamatuks nähtuseks, nagu seda püüavad näidata kodanlikud kasvatusteadlased. Hästi korraldatud kasvatus lükkab täielikult ümber need väited. Jonni ja kapriisust ei saa pidada ka omaseks ainult väikelastele, sest jonn ja kapriisus võivad esineda igas eas — isegi täiskasvanutel.

Laste närvisüsteemihäired, laste närvilisus, on mõnikord põhjustatud lastevanemate eneste käitumisest, nende isiklikust eeskujust. Laps jälgib hoolega ja kõikjal, kuidas käituvad ja toimivad tema kasvatajad. Asjatult ei kirjuta nõukogude väljapaistvam pedagoog A. Makarenko: «Ärge mõtelge, et kasvatate ainult last siis, kui te temaga vestlete, teda õpetate või teda käsitate. Teie kasvatate teda oma elu igal hetkel, isegi siis, kui teid pole kodus... Laps näeb või kuuleb väiksemaidki muutusi teie toonis, kõik teie mõtete käänakud ulatuvad nägematute teede kaudu temani, ilma et te paneksite neid tähelegi. Aga kui te kodus olete toores või hooplev, või kui teie joote või, mis veel halvem, kui te solvate laste ema, te tekitate määratu suurt kahju oma lastele, teie kasvatate neid halvasti ja teie kõlvaltul käitumisel on kõige suuremad tagajärjed.»

Neid Makarenko sõnu kinnitavad kujukalt alljärgnevad näited psühho-neuroloogiliste haiglate andmetel.

Esimene näide (A. Aleksandrovski tähelepanekute järgi): Olja S., 14 aastat vana, oli hea õpilane, võttis osa ühiskondlikust elust, omas kaaslaste hulgas autoriteeti. Olles elav ja seltsiv, oli ta kõikjal algatajaks ja innustajaks. Kuid pikkamööda hakkas tal õppeedukus langema, ta muutus araks, püüdis olla segamatult üksinduses. Koduse olukorra uurimisel ilmnes, et seal toimus raske perekonnadraama. Isa oli joomar, peksis alati ema, lõhkus joobnult Olja raamatuid ja õppimisnurgakest. Kartes isa, ööbis Olja järgnevad ööd tänaval. Kohtudes Oljaga oli teda raske vaadata — raskesti kannatav laps, tõsiste närvisüsteemi häiretega, kes vajab ravi.

Teine näide (prof. T. Simsoni tähelepanekute järgi): Niina L., 2 aastat 7 kuud vana, paigutatakse kliinikusse parema jala nõrkuse tõttu. Haigus algas raskest ehmatusest — öösel tuli isa purjus koju, lärmitses, peksis akna klaasid katki, ähvardas. Laps hakkas nutma ja karjuma,

järgmisel hommikul tekkis tal osaline parema jala halvatus. Laps jäi nukrameelseks, nuttis palju. Isast kõneles hirmuga, nimetas teda «onuks». Kartis kõiki võõraid mehi. Kliinikus oli laps nukker, vaikne, teiste lastega ühistest mängudest osa ei võtnud. Tegeldes mängukaruga kõneles talle: «Me oleme vaesed, haiged, hirmutatud. Isa on meil joodik.» Unes kutsus sageli ema, karjus: «Onu! Kardan!» Laps paranes alles nelja kuu pärast.

Esitatud näited on ainult üksikud juhtumid paljudest, kus noorukid kannatavad joomarist isa metsikuste ja tooruste all. Sellised üleelamused ei mõju kahjulikult mitte üksnes laste moraalile, vaid ka nende tervisele ja kutsuvad neis esile tõsiseid närvisüsteemi haigusi — psüühilisi häireid, mis võivad püsima jääda kogu eluks.

Vanemate isiklik halb eeskuju ja käitumine ei avalda kasvava noorsoo närvisüsteemile kahjulikku mõju mitte üksnes joomarite perekonnas, vaid ka kodudes, kus vanemad ise on närvilised ja oma närvilisusest tingitud käitumisega mõjustavad laste arenemist närvilisuse suunas.

Võtame näiteks Elmar L., 12 aastat vana, 5. klassi õpilane. Juba algklassidest alates oli Elmar kaasõpilaste vastu jõhker ja toores, rikkus alati tunnis distsipliini, kaldus kaklema. Ühiskondlikust tööst võttis vastumeelselt osa. Kui Elmariga tema eksimustest räägiti, hakkas ta närviliselt nutma, sageli küsimustele sõnagi vastamata.

Milles peitus põhjus? Klassijuhataja (õpet. H. Salmisto) kirjeldab Elmari ema: «Ta on ümbruskonnas tuntud niisuguse inimesena, kellele keegi naljalt midagi öelda ei julge. Kui Elmari ema vihastab, siis tuleb ta suust välja kohutav sõimuvaling, ägedamal juhul tungib ta vihatavale isegi kallale ja peksab selle läbi. Kodus jagas ta pojale alaliselt selliseid õpetusi: «Kui koolis sulle keegi liiga teeb, siis löö sellel hambad sisse...» Seejuures on ta ka poja suhtes ääretult karm, peksab sageli poega.»

*

Eeltoodu andis lühikese ülevaate laste juures sagedamini avalduvatest närvilisuse vormidest.

Meie teame, et Nõukogude riik pöörab kasvavale noorsoole kõige laialdasemat tähelepanu. Meie eesmärgiks on kasvatada terveid, rõõmsaid ja teovõimelisi nõukogude

kodanikke — kommunismiehitajaid. See seab tõsised ülesanded meie kodu ja kooli ette.

Lastevanemate kohuseks on pidevalt jälgida lapse füüsilist ja vaimset arengut ning häirete ilmumisel asuda kohe nende kõrvaldamisele. Lastevanemate eneste teadlikkusest oneneb suurel määral lapse närvilisuse vältimine. Suurt tähelepanu tuleb pöörata lapse närvisüsteemi õigele hooldamisele, lapse päevarežiimi korraldamisele. Vanemal lasub suur vastutus õige kasvatuse organiseerimise eest. Igas kodus peab kujunema kindel kasvatussüsteem, milles valitseks järjekindlus ja vanematevaheline üksmeel. Oigest kasvatusest oneneb suurel määral lapse iseloomu aremine. Kasvatustöö peab aga alati arvestama lapse individuaalseid ja vanuselisi iseärasusi. Lapsevanem ei tohi kunagi unustada, et lapse iseloom ja närvilisus sõltuvad lapsevanema enda käitumisest ja elurežiimist. Laste närvilisus on välditav, see nõuab ainult lastevanemate enda teadlikkust, hoolt ja püsivust. Olgu selle tõenduseks I. Pavlovi väide — «Miski ei jää liikumatuks, järeleandmatuks, kõik on alati saavutatav, paremaks muudetav, kui ainult täidetakse vastavaid tingimusi.»

LAHKHELIDEST KODU JA KOOLI SUHETES

H. LIIMETS

Õpetajatel tuleb lastevanematega kokku puutudes vahel kohata vanemate väära suhtumist koolisse. Esineb lugupeidamatust ja isegi vaenulikkust kooli vastu, kooli nõudmistest ignoreerimist, kooli õigustamatut kritiseerimist jne. Siin võib leida veelgi mitmesuguseid väärsuhtumiste varjundeid. Nende kõigi mõju on aga ühesugune — nad raskendavad kooli kasvatustööd. Vastastikuste arusaamatuste õhkkond ei võimalda püstitada õpilastele ühtseid nõudeid kodu ja kooli poolt, õpilased leiavad kergesti õigustust oma mugavusele ja lohakale töösse suhtumisele vanematelt, kui need ei toeta kooli nõudeid. Tegelikult on kooli ja kodu vaheliste arusaamatuste mõju veelgi laiem. Vanemad ei õõnesta nii ainult kooli ja õpetajate autoriteeti, vaid kõigi täiskasvanute ja ka iseenese mõju. Võib öelda, et nendes tingimustes võivad kasvada noored, kes tulevikus hülgevad oma vanemad, põhjustavad neile muret ja pisaraid.

Vaatleme, millest võivad tekkida nimetatud arusaamatused ja kuidas neist üle saada.

Üheks arusaamatuste allikaks on vanemate poolt kooli ja enda kui vanema ülesannete mittemõistmine. Sellest tulevad sageli õigustamatud etteheited koolile ja oma ülesannete mittetäitmine. Nii väitis üks Tartu Kammivabrikus töötav lapsevanem pedagoogilisel teemal esinenud lektorile, et laste käitumine kodus ja tänaval on väga halb, sest koolis ei õpetatavat üldse nendele korralikku käitumist.

«Kuidas nii, koolis õpetatakse...» ütleb lektor.

«Ei õpetata,» pistab lapsevanem vahele, «ma pidasin hiljuti tänaval kinni poisikese, kes tagus teisele portfelliga

pähe. Küsisin, mis see tähendab, kas koolis pole seletatud, et teist peksta ei tohi. Poiss ütles, et ei ole.»

«Teie aga toimisite õigesti, et ei läinud lihtsalt mööda, vaid astusite vahele. Kui kõik kodanikud nii teeksid, siis ei näeks me enam tänavail distsiplineerimatuid lapsi. Samuti tuleb kodus hoolikalt jälgida laste käitumist.»

«Pole ju aega. Kool peab selgeks tegema lastele, mida tohib ja mida ei tohi, siis on kõik korras.»

See juhtum kajastab teatud osa lastevanemate arusaamist kooli ülesannetest kasvatustöös: kool selgitagu ja nõudku (ja kool teeb seda), kuid meie, vanemad, naudime laste head käitumist. Selge on, et ainult ühisel jõul saame kasvatada lastes kultuurset käitumist.

Veel teinegi juhtum. Ühe vastutaval kohal töötava isa tütrekene sai pidevalt keemias puudulikke hindeid. Isa teadis seda, kuid ei reageerinud sellele, arvates, et küllap kool peab asja parandamiseks vahendid leidma. Kui keemia hinne aga kogu esimese poolaasta vältel jäi mitterahuldavaks, siis otsustas isa lõpuks õpetajale helistada.

«Milles on asi, miks mu tütar saab keemias järjest mitterahuldavaid hindeid?»

«Tüdruk ei õpi!»

«Mida te olete ette võtnud, et ta õppima hakkaks ja paremini aru saaks?» küsis isa ähvardava tooniga.

«Mahajääjate abistamiseks korraldame konsultatsioone küll rühmiti, küll individuaalselt, Tiiu pole aga kordagi neist osa võtnud. Olen tunniski püüdnud talle erilist tähelepanu pöörata, kuid pole aidanud. Õieti on vaja tunduvalt järelaitamist, sest tal on olulisi varasemaid osi omandamata ja nii on ka uue omandamine raskendatud,» seletas õpetaja.

«Nii. Hoolitsege, et asi kolmandaks veerandiks oleks paranenud. Nii see ei lähe,» oli direktorlik vastus ja toru kukkus hargile.

Õpetaja sai aga varsti kuulda, et Tiiu ema oli rääkinud temast kui kõige ebaõiglasemast õpetajast. Ei ole teada, mis kodus toimus, kuid Tiiu tuli korduvate meeldetuletuste järel ainult korra konsultatsioonile. Hinne ei paranenud. Järgmisel õppeaastal aga viisid vanemad Tiiu üle teise kooli. Niisiis vanemate silmis oli süüdi kool. Oma vanemlike ülesandeid nad ei näinud. Kui vanemad oleksid oma

ülesandeid mõistnud, siis oleksid nad omalt poolt kindlustanud Tiiu pideva osavõtu konsultatsioonidest. Meie ei tea, mis Tiiust sai uues koolis, kuid võib kindel olla, et see üleviimine mõjus halvasti tema töötahtele ja suhtumisele koolisse.

Väärsuhtumisi on vahel põhjustanud ka õpetajate vahetus. Nii näiteks käesoleval aastal ühes Tartu koolis oli rida lastevanemaid arvamusel, et eesti keele õpetaja on liialt nõudlik ja karm, ta just nagu ei tahagi õpilastele häid hindeid panna. Tegelikult oli tegemist oma suhtumistes väga õiglase ja sealjuures ka nõudmistes õiglase õpetajaga. Ainult eelmine õpetaja oli olnud märksa vähem nõudlik ja seetõttu oli kontrast väga tugev. Õpetajate vahetusel tuleb sageli ette seda, et õpilaste õppeedukus langeb, isegi ilma et kahe õpetaja nõuetes oleks olulisi erinevusi. Põhjus on selles, et iga õpetaja kogu õpetamisviisi ja tööstiili on erinev. Lapsed ei kohane sellega kohe ja seepärast algul võib õppeedukus langeda. Need asjaolud võivad vanemaid sunnata ekslikult ja vääralt hindama õpetajaid.

Arusaamatusi on tekkinud vahel ka õpilaste tööde hindamise pinnal. Mõnedel juhtudel näib õpilastele enestele ja ka vanemaile, et õpetaja justkui ei hindaks õiglaselt. Nii oli ühel õpilasel matemaatika kontrolltöös tervelt kolmes kohas punase pliiatsiga alla kriipsutatud, seega 3 viga, ja ta sai hindeks nelja, teine kord aga oli ainult üks kriips ja sai kolme. See fakt tekitaski segadust. Kuid hinne oleneb ju vea iseloomust. Ei ole ükskõik, kas õpilane on arvutuses tähelepanematuses eksinud või on ta eksinud ülesande lahendamise printsiibis. Viimane tähendab aga seda, et õpilane ei ole tõepoolest osanud.

Asjatuid etteheiteid koolile on teinud mõned nooremate klasside lapsevanemad, kes püüavad laste tööd kodus juhida ja abistada nende teadmiste alusel, mis nad ise kunagi on koolis omandanud. Abistamise mõte on muidugi hea, kuid seda tuleb teha vastavalt kooli soovitusetele, sest nõuded ja ka meetodilised võtted on paljuski muutunud. Õpetajad juhendavadki lapsevanemaid selles. Tuleb vaid külastada lastevanemate koosolekuid, käia võimalikult sagedamini koolis.

Väärsuhtumiste allikaks on ka see, et mõned vanemad on kujundanud endas vale suhtumise oma lastesse ja püüavad seda ka koolile peale suruda. Nii oli ühel lapsevanemal tek-

kinud oma ainukesest ja üldiselt hästi arenenud tütre arvamus, et ta on eriliselt andekas, peaaegu geenius. Ja kui koolis suhtuti tema lapsesse nii nagu teistessegi, siis ta ei suutnud seda taluda. Kuni neljanda klassini vahetas laps igal aastal kooli, et leida niisugust, kus tema võimeid rohkem imeteldaks. Nii esines sama ema mõtlematu pretensiooniga, et valitagu tema tütar klassiorganisatoriks. Kui klass seda ei teinud, püüdis ta seda direktori kaudu nõuda. Niisugusest suhtumisest võrsub tavaliselt suurem või väiksem opositsioon kooli vastu. Seda ei suudeta ja sageli ei püütagi laste eest varjata. Selliste vanemate lastel tekib sageli üleolev suhtumine kaasõpilastesse ja õpetajatesse. Sellega seoses hakatakse mõnikord lohakalt suhtuma ka õppeülesannetesse. Niisiis tulemusena rikutakse lapse töötahet ja iseloomu. On selge, et see raskendab terve elutundega nõukogude inimese kasvamist.

Mõned vanemad tunnevad piinlikkust, et lapsed halvasti õpivad või käituvad, ja väldivad seepärast igal võimalusel kokkupuutumist õpetajatega.

See aga halvendab veelgi olukorda. Mitte tundes laste elu koolis või tundes seda ainult ühekülgselt laste kontrollimata sõnade järgi, ei tea vanemad, mida nad peavad tegema, et parandada laste käitumist või tõsta õppeedukust. Muidugi on ebamugav ja piinlik arutleda vanematel oma laste puudusi, pealegi kui need on tingitud oma vigadest. Kuid vanemad, kellel on kooliga tihedad sidemed, väärivad austust ja lugupidamist nii õpetajate kui ka teiste kaaskodanike poolt. Veelgi tähtsam on aga see, et nad kindlasti suudavad oma lapsi märksa paremini juhtida. Vanemad peaksid süstemaatiliselt kooli külastama, et pidada õpetajatega nõu kasvatusküsimustes.

Kuidas kõiki neid lahkhelisid, ükskõik mis pinnal nad on tekkinud, saab vältida?

Lapsevanem otsigu eelkõige kohe kontakti kooliga, niipea kui tal on tekkinud mingi probleem. Vanem ei tohi piirduda lapse lohutamisega ja kurtmisega tuttavatele, kui lapsele näib, et õpetaja «kiusab» teda, on ebaõiglane jne. Enamasti ei pea need muljed sugugi paika. Tuleb minna kooli ja koos õpetajaga arusaamatus põhjalikult välja selgitada. Peame meeles pidama, et täielik kooskõla kodu ja kooli vahel on meie laste normaalse arengu paratamatu tingimus.

Arusaamatusi aitab vältida vanemate pidev osavõtt laste-
vanemate koosolekutest ja lektoriumidest, kus nad kuulava-
vad loenguid ja vestlusi kasvatusprobleemide kohta. Samuti
peaksid vanemad pidevalt käima klassijuhataja kõnetun-
dides. Nõukogude perekonna ja kooli vahel ei saa olla mingit
lahkheli, kuna mõlemad on huvitatud samast eesmärgist —
tulevaste kommunismiehitajate paremast kasvata-
misest.

SISUKORD

	Lk.
Eessõna	3
1. Positiivse mõjutamise pedagoogika	5
2. Pedagoogika aabitsatõed	13
3. Isa kohustustest laste kasvatamisel	29
4. Traditsioonide osa perekondlikus kasvatuses	37
5. Kultuurse käitumise kasvatamisest perekonnas	50
6. Milline peab olema õpilase päevarežiim	75
7. Kasvatusraskused ja nende ületamine	82
8. Närvilisus	146
9. Lahkhelidest kodu ja kooli suhetes	166

ВПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ РЕБЕНКА
В СЕМЬЕ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пяру маантеэ 10

*

Toimetaja V. Vaikjärv

Tehniline toimetaja L. Uuspõld

Korrektorid H. Peel ja Ü. Rattur

Ladumisele antud 24. VIII 1956. Trükkimisele antud
29. XI 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 10,75. For-
maadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 8,81. Arvutus-
poognaid 9,72. Trükiarv 3000. MB-07974. Tellimise
nr. 2002. Trükikoda „Pioneer“, Tartu. Kastani 38.

Hind rbl. 3.65

Rbl. 3.65

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00351420 7